

Михайло КРІЛЬ

ІСТОРІЯ СЛОВАЧЧИНИ

Міністерство освіти і науки України

Львівський національний університет
імені Івана Франка

Михайло Кріль

ІСТОРІЯ СЛОВАЧЧИНИ

Навчальний посібник

Львів

Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка

2006

УДК 94 (437.6)
К 82
ББК Т 3 (4СЛА), 02

Рецензенти:

д-р іст. наук, професор, член-кореспондент НАН України
Степан ПАВЛЮК
(Інститут народознавства НАН України);

д-р мистецтвознавства, доц. **Ярослав ДЖОГАНИК**
(Словацько-український інститут гуманітарних ініціатив,
Пряшів, Словаччина);

канд. іст. наук, доц. **Роман СИРОТА**
(Львівський національний університет ім. Івана Франка)

*Рекомендовано до друку Вченою Радою
ЛНУ ім. Івана Франка
(Протокол № 1/4 від 28 квітня 2006 р.)*

Кріль М.М.
К-82 Історія Словаччини: Навч. посібник. – Львів: Видавничий
центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 264 с.

ISBN 966-613-485-3

Подано стислий нарис історії словацького народу від най-
давніших часів до сучасності. Висвітлено загальні закономірнос-
ті та специфічні особливості державно-політичного, соціально-
економічного і культурного розвитку словаків у складі Угорщи-
ни і Чехословаччини. Значна увага приділена словацьким націо-
нальним державотворчим програмам XIX–XX ст. Розглянуто
актуальні проблеми, пов'язані зі становленням і розвитком неза-
лежної Словацької республіки.

Для студентів історичних і гуманітарних факультетів універ-
ситетів, працівників туристичних фірм, усіх зацікавлених історією.

ISBN 966-613-485-3

ББК Т 3 (4СЛА), 02

© Кріль М.М., 2006

З М І С Т

ВСТУП	7
РОЗДІЛ I. ЗЕМЛЯ І КРАЇНА	9
РОЗДІЛ II. ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ У СЛОВАЧЧИНІ В ДАВНИНУ (до кінця VIII ст.)	17
РОЗДІЛ III. ВЕЛИКОМОРАВСЬКА ДЕРЖАВА	26
РОЗДІЛ IV. У СКЛАДІ УГОРСЬКОГО КОРОЛІВСТВА (XI ст. – 1526 р.)	35
1. Встановлення угорського панування	35
2. Політична боротьба в XI – XV ст.	41
3. Соціально-економічні зміни	51
РОЗДІЛ V. ПІД ВЛАДОЮ ГАБСБУРГІВ (друга чверть XVI – 70-ті рр. XVIII ст.)	58
1. Суспільство Словаччини (до кінця XVI ст.)	58
2. Боротьба з Реформацією і політика освіченого абсолютизму	63
3. Соціальна структура й економіка	70
РОЗДІЛ VI. КУЛЬТУРА (до кінця XVIII ст.)	79
РОЗДІЛ VII. НАЦІОНАЛЬНЕ ПРОБУДЖЕННЯ (остання чверть XVIII – 40-ві роки XIX ст.)	98
1. Соціально-економічний розвиток	98
2. Культурно-національний рух	105
3. Доба революції 1848-1849 рр.	120
РОЗДІЛ VIII. НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ: 1850-1914	126
1. Словаччина в умовах неоабсолютизму і дуалізму	126
2. Диференціація політичних сил у 1867–1914 рр.	132
3. Соціально-економічні зміни	139
РОЗДІЛ IX. КУЛЬТУРА (друга пол. XIX – поч. XX ст.)	142

РОЗДІЛ X. РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	152
1. Внутрішня програма дій	152
2. Діяльність словацької політичної еміграції	153
3. Військові формування	156
4. Проголошення Чехословацької республіки. Мартінська декларація	157
РОЗДІЛ XI. СЛОВАЧЧИНА У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ ПЕРШОЇ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ	160
1. Суспільно-політичні процеси наприкінці 1918–1919 рр.	160
2. Політичний і економічний розвиток (20–30-ті роки)	164
3. Культура	173
РОЗДІЛ XII. РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	181
1. Словацька держава у 1939–1940 рр.	181
2. Рух Опору	184
3. Організація управління на звільненій території	191
РОЗДІЛ XIII. СЛОВАЧЧИНА: 1945–1992	195
1. Державно-політичне становище в перші повоєнні роки	195
2. Словацьке суспільство в тоталітарній Чехословаччині	203
3. Демократичні перетворення (листопад 1989–1992)	214
4. Культура	220
РОЗДІЛ XIV. СЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКА: 1993–2006	228
1. Суспільно-політичні процеси	228
2. Національне питання і релігійно-конфесійна ситуація	234
3. Економічні перетворення	237
4. Зовнішня політика і відносини з Україною	239
НАЙВАЖЛИВІШІ ДАТИ	241
ВИБРАНІ ДЖЕРЕЛА, ЛІТЕРАТУРА	261

ВСТУП

Дослідження конкретної країни, систематизація різних відомостей про її територію, населення, історію, культурні здобутки, суспільно-політичне життя, позиції на міжнародній арені тощо має важливе значення у сучасних умовах. Передовсім це стосується вивчення найближчих сусідів, досвіду взаємин з ними у минулому, актуальних проблем їхнього суспільно-політичного, економічного та культурного розвитку тощо.

Ліквідація тоталітарних режимів, крах імперських утворень наприкінці ХХ ст. зумовили виникнення нових держав. Словацька Республіка, яка має спільний кордон з Україною, стала суб'єктом міжнародного права в 1993 р. Багатоміжкові культурні та економічні взаємини двох народів отримали новий імпульс для розвитку, поживилася туристика, зріс інтерес до словацької історії, її внутрішньої і зовнішньої політики, культури.

Поодинокі дослідження, що публікувалися у вузькофахових виданнях, практично були невідомими для громадськості, статті енциклопедичного характеру також не могли зарадити словакістичному вакууму в Україні. Бракувало відповідної літератури, яка б допомогла об'єктивно і всебічно ознайомитися зі словацьким суспільством і його традиціями.

Передовсім це стосується студентів-словакістів, які історію Словаччини вивчають як нормативний університетський курс. Словацька історія також є складовою курсів „Історія Центрально-Східної Європи” та „Історія західних і південних слов'ян”, які вивчають на історичних і гуманітарних факультетах університетів. Словацьку проблематику розглядають під час вивчення політичної і соціально-економічної географії зарубіжних країн, спеціальних фахових дисциплін та ін.

Автор творчо використав досягнення зарубіжної історіографії, передовсім словацької, особливо уважно підійшов до проблеми викладу фактичного матеріалу, структурування тексту його логічної послідовності, бо має багатолітній досвід викладання курсу словацької історії у Львівському національному університеті імені Івана Франка.

У навчальному посібнику порушено найважливіші проблеми, які стосуються історичного минулого і сьогодення Словаччини. Зрозуміло, що не всі питання словацької історії вдалося висвітлити ґрунтовно, що пов'язано з політичним розвитком і правовим становищем словаків у бездержавний період та особливостями культурно-національного життя. Певні труднощі виникали під час транскрибування українською літературною мовою словацької та угорської топоніміки, імен та прізвищ громадських і культурних діячів, політиків. У таких випадках автор намагався зберегти словацьку особливість.

Пропонований посібник є першою спробою в українській історіографії подати цілісний виклад історії словацького народу від найдавніших часів до сьогодення. Його рекомендовано студентам-філологам, історикам, журналістам, географам, туристам і всім, хто цікавиться Словаччиною, її історією, культурою.

РОЗДІЛ І

ЗЕМЛЯ І КРАЇНА

Фізико-географічна характеристика. Детальне вивчення конфігурації Словацької республіки, її природи допоможе сформувати просторове уявлення про неї як країну. Ці особливості значною мірою впливають на зовнішні та внутрішні економічні зв'язки, виробничу інфраструктуру, розташування політичних, адміністративних, промислових і культурних центрів, розміщення продуктивних сил, туристські ресурси тощо.

Загальна площа Словацької республіки – 49 035 км². Політичні кордони зумовлені системою договорів великих держав Європи й адміністративними межами, які були в складі Чехословаччини. Сучасні словацькі кордони простягаються на 1 766,7 км², у тому числі на сході з Україною (98 км), на півночі – з Польщею (597,5 км), на північному заході – з Чехією (265 км), на південному заході і півдні – з Австрією (127,2 км), на півдні – з Угорщиною (679 км). У міжнародних відносинах спірним залишається питання належності туристичної зони „Касарна”, яка з 1993 р. у складі Словаччини.

Крім міжнародно визнаних політичних кордонів існують також внутрішні границі – фізичні і соціальні. До фізичних відносять різноманітні природні рубежі (орографічні, ландшафтні та ін.). Вони визначають мозаїчність середовища, у якому розвивається суспільна діяльність. Соціальні кордони творять межі внутрішніх адміністративних і економічних регіонів. Їх встановлює держава для ефективного вирішення певних соціальних і економічних завдань.

Рельєф Центрально-Східної Європи сформувався у процесі геологічного розвитку під дією ендегенних і екзогенних сил.

Великі перепади висоти над рівнем моря зумовили різноманітність між окремими регіонами. Територія сучасної Словаччини належить до двох геоморфологічних систем – карпатської і паннонської. Центральна і північна частини країни гористі і представлені Західними та Східними Карпатами (80% всієї словацької території). Їхнє розмежування проводять по Лупківському перевалу (584 м) і долиною р. Лаборец. Західні Карпати піднімаються в основному на 1 000–1 500 м, а Східні Карпати – значно нижчі. Височини мають м'які обриси, пологі схили і округлі вершини.

У Західних Карпатах розрізняють 10 областей:

- Словацько-моравські Карпати (Білі Карпати, Міявська височина, Повазьке поділля);
- Західні Beskidi (Моравсько-силезькі Beskidi, Турзівська височина, Яблунівське міжгір'я);
- Середні Beskidi (Кісуцькі Beskidi, Кісуцька височина, Оравські Beskidi, Підbeskidська борозна, Підbeskidська височина, Оравська Магура, Оравська височина);
- Східні Beskidi (Любовнянська височина, Черсов);
- Підгірномагурська область (Скорушінські вершини, Підтатранська борозна, Оравська улоговина, Спішська Магура, Левочські вершини, Бахурень, Спішсько-шаришське міжгір'я, Шаришська височина);
- Словацькі рудні вершини (Вепорські вершини, Ревуцька височина, Рожнявська улоговина, Спішсько-гемерський карст, Словацький карст, Воловські височини, Чорна яфа);
- Фатрансько-татранська область (Малі Карпати, Іновец, Трібеч, Стражовські вершини, Сульовські вершини, Хочські вершини, Татри, Низькі Татри, Браніско);
- Словацьке Середньогір'я (Штявницькі і Кремницькі вершини, Поляна, Крупінське плоскогір'я);
- Лучинсько-кошицька низовина (Іпельська, Південно-словацька і Кошицька улоговини);

– Матрансько-сланська область (Бурда, Церова височина, Сланські і Земплінські височини).

Велику територію займають низовини. Більша з них, Подунайська (Південно-Словацька) знаходиться на південному заході, а Потиська – на південному сході країни. Долинами Вагу, Горнада і Грона проходять магістральні шляхи сполучень.

Складна геологічна будова обумовила наявність різних корисних копалин. Цим Словаччина відрізняється від інших центральноєвропейських країн. З паливно-енергетичних ресурсів є поклади бурого вугілля, яке використовують на теплових електростанціях для виробництва освітлювального газу, в комунальному господарстві, як хімічну сировину. Найбагатші родовища знаходяться північніше Нітри у межиріччі Грону і Вагу. Незначні розробки нафти і природного газу проводять у північних областях та в районі нижньої течії Морави. Багаті поклади залізних, мідних і поліметалічних руд є у Східній і Центральній Словаччині. З інших корисних копалин розробляють магнезит, ртуть, вапняк, камінь тощо.

Географічно Словацька республіка знаходиться в середніх широтах північної півкулі. Її крайні географічні координати – $47^{\circ} 44'$ і $49^{\circ} 37'$ північної широти та $16^{\circ} 50'$ і $22^{\circ} 34'$ східної довготи. Словаччина розміщена у центральній частині Європи і не має виходу до моря. На вершині гори Крагуле (поблизу Кремниці) встановлено пам'ятний знак, який символізує місцезнаходження географічного центру Європи.

Клімат формується переважно під дією повітряних мас, які рухаються з Атлантики і характеризується як континентальний, м'який, з циклічною зміною чотирьох сезонів. Більша частина країни – в зоні дії помірно-теплої області. Середньорічна температура коливається від $-3,7$ до $+10$ за Цельсієм. Найбільше опадів випадає в червні–липні, а найменше – в лютому. Їх кількість залежить від висоти регіону над рівнем моря.

Гідрографічно країна розміщена на головному європейському вододілі, де беруть початок річки, що впадають до Балтійського (4%) і Чорного (96%) морів. Розмежування морських басейнів проходить через Татранську Штрбу, а також більшою частиною Високих Татр. Єдиною балтійською артерією, яка поступає із Словаччини, є Вісла. Через словацьку територію протікає Дунай (23,7 км з 2380 км), окремі його відтинки утворюють кордон з Угорщиною (140,8 км) і Австрією (7,5 км). З Дунаю витікає Малий Дунай, який біля Комарно впадає до Вагу, утворюючи так званий Житній острів, родючу сільськогосподарську область.

У Словаччині Дунай має значний басейн. Найбільша його притока Ваг (378 км) збирає води з північної і західної частин країни (загальна площа цього басейну 10 641 км²). Найбільші притоки Вагу – Нітра (196,7 км), Орава (111,3 км), Турієц (66,3 км) і Кисуцу (66,3 км). Другою за величиною дунайською притокою є Грон (284 км з басейном майже 54 645 км²), який розділяє середню і південну частини країни. Притокою Дунаю на словацькій території є Іпель (232,5 км), яка у своїй низинній частині утворює кордон з Угорщиною. Іпель розділяє Південно-словацьку улоговину і Крупінську полонину. Інші важливі річки Словаччини – Слана (100 км), Ториса (122,9 км), Топля (129,8 км), Ондава (146,5 км), Лаборец (135,5 км).

У Словаччині 110 озер загальною площею близько 3 км² і місткістю 10 млн. м³. Природні водойми льодовикового походження і у високих горах називаються плесами. Найбільші – Велике Гінцове (20,08 га), Штрбське (19,76 га) і Темносмречінське (12,01 га). Найглибше озеро – Велике Гінцове (53,7 м). Найвище над рівнем моря розташовані Синє озеро (2 157 м) і Замерзнуте озеро (2 047 м). У Штявницьких горах є багато штучних озер, які виникли в часи інтенсивного розвитку гірничої справи: Почувальське озеро (12,13 га), Велике Ріхнавське озеро (8,2 га) та ін. Найбільші джерела підземних вод зосереджені в Низьких Татрах. У країні є більше 1 300 мінеральних лікуваль-

них джерел, де функціонують санаторії міжнародного значення. Мінеральні джерела від +25 С до +50 С – теплі, а вище +50 С – гарячі. Термальні лікувальні курорти мають сучасне медичне обладнання і працюють цілий рік (лікують хвороби шлунка, дихальних шляхів, ревматизм, нервові захворювання та ін.). Система охорони здоров'я переважно державна. Національна медична страхова компанія була відкрита в 1993 р. Її капітал складається з фінансових надходжень від держави, підприємств тощо.

Особливості поверхні та геоморфологічні умови стали визначальними для формування рослинності. 50% території країни вкрита рослинністю, з яких 38% припадає на ліси. Більшість рослинності належить переважно до західнокарпат-ської флори, яка представлена більше як 120 видами. Багатим є тваринний світ. Окремі види фауни перебувають під охороною держави (наприклад, синій слимак – *Bielzie coeugulana* з Карпат, зубр, бурий ведмідь, рись, дикий кіт).

У Словаччині добре розроблена законодавча база з охорони навколишнього середовища. Природоохоронними об'єктами є три національні парки (Татранський, П'єнінський і Низькі Татри) та близько 300 спеціальних природних зон. Під охороною держави перебувають численні природні печери, термальні джерела тощо. Цікавими є дендрарії, ботанічні сади і зоопарки (Братислава, Кошице). Чимало замків і монастирів оголошено національними культурними пам'ятками.

Політико-правовий статус і демографічна ситуація. Офіційна назва – Словацька республіка. Столиця – м. Братислава (452 тис. осіб). Адміністративно-територіально країна поділена на вісім країв, які називаються за своїм центром (Братиславський, Трнавський, Нітранський, Тренчинський, Жилінський, Банськобистрицький, Пряшівський, Кошицький). Краї поділено на менші адміністративні одиниці – округи (79).

Словаччина – унітарна парламентська держава. Вищий законодавчий орган, однопалатна Національна рада (150 депутатів)

формується на чотирирічний термін. Вибори відбуваються на багатопартійній основі. Політичній силі треба подолати 5% виборчий бар'єр, щоб потрапити в парламент. Право голосу має кожен громадянин з 18-річного віку. Для здобуття парламентського мандату встановлений віковий ценз – 21 рік. Виконавчу владу здійснюють президент і уряд, який відповідальний перед парламентом. Президента обирають на п'ять років всенародно з громадян республіки не молодших за 35 років. Чинна Конституція прийнята 1 вересня 1992 р., зміни і доповнення до неї внесені у 1998–1999 рр. Вищий судовий орган – Конституційний суд. Його членів (13 суддів) затверджує президент.

Державі символи – прапор, герб, печатка, гімн. Прапор – це полотнище, на якому нанесені три горизонтальні смуги однакових пропорцій білої, блакитної та червоної барв. Герб має форму щита раннього готичного періоду червоного кольору. У нижній частині герба – три пагорби синього кольору. На фоні середнього з них зображений подвійний сріблястий хрест. Герб розміщується на лівій половині прапора. Печатка відтворює герб, облямований написом „Словацька Республіка”. Державний гімн – перші дві строфи пісні „Над Татрами блискавки” (слова Я.В.Матушка, 1844 р.). Державна мова – словацька.

Загальнодержавні свята: День утворення Республіки (1 січня), Свято праці (1 травня), День перемоги над фашизмом (8 травня), Свято святих Кирила і Мефодія (6 липня), Річниця Словацького національного повстання (29 серпня), День Конституції (1 вересня). Святковими і вихідними днями визначені найбільші релігійні свята (Різдво, Великдень і Світлий понеділок, Успіння Богородиці, Всіх святих) та всі суботи і неділі.

Грошова одиниця – словацька крона=100 геллерів, запроваджена 1 січня 1993 р. (практично – з лютого 1993 р.). В обігу є банкноти 20, 50, 100, 500, 1 000 і 5 000 та монети 1, 2, 5 і 10 крон і монети 10, 20 і 50 геллерів. Девізовий курс станом на липень 2006 р. – 39 словацьких крон за 1 € (євро).

За офіційним переписом (2001) у Словаччині було близько 5,4 млн. постійних мешканців, з яких жінки склали 51,2%. Титульна нація – словаки (85,7%). Найбільшу національну меншину творили угорці (10,5%). Досить висока щільність заселеності – у середньому 109 осіб на 1 км² (без врахування Братислави, де цей показник складає 975 осіб на 1 км²). Найбільша щільність у західній (115 осіб на 1 км²), а найменша (83 особи на 1 км²) – у центральній частині країни. Більшість мешканців християни, з яких римо-католики складають близько 60%, а протестанти – майже 15%.

Позитивним є те, що демографічна ситуація в країні додатня, а середньорічний приріст населення на початку XXI ст. склав близько 0,12%. У віковій структурі простежується тенденція до старіння: кількість осіб до 14 років зменшується, а тих, яким за 60 років – збільшується. Середня тривалість життя – близько 74 роки.

Найбільшими містами є Братислава (448,6 тис.), Кошице (245,2 тис.), Пряшів (95,8 тис.), Жиліна (87,8 тис.), Нітра (87,3 тис.), Банська Бистриця (84,3 тис.), Трнава (70,2 тис.), Тренчин (59,2 тис.), Бардейов (32 тис.).

У Словаччині широка мережа загальноосвітніх шкіл (2470), гімназій (165), середніх професійних шкіл (234), профтехучилищ (327), вузів (14). Найбільшими вищими навчальними закладами є університети ім. Я.А.Коменського (11 факультетів) у Братиславі та ім. П.Й.Шафарика (7 факультетів) у Кошице. Діють також інші університети, зокрема Словацький технічний і Економічний (Братислава), Ветеринарної медицини і Технічний (Кошице), Сільськогосподарський (Нітра), Транспорту і зв'язку (Жиліна), ім. М.Бела (Банська Бистриця). Функціонують й інші вищі школи. Наукові дослідження координує Словацька академія наук.

У столиці та великих містах діють численні культурно-освітні установи (бібліотеки, музеї, галереї мистецтв тощо). Пра-

цює більше 20 театрів (Словацький національний театр, „Нова сцена”, Театр ім. П.О.Гвездослава та ін.), кіностудія „Колиба”. Найбільші тиражні газети – „Новий час”, „Правда”, „Національне відродження”, „Праця”. Словацьке телебачення має державні канали. Є також приватні телекомпанії („Маркіза”, „Ваше телебачення”). Розвинута мережа радіомовлення, працює 10 радіостанцій, Телеграфне агентство (ТАСР).

На загальний стан сучасної словацької літератури вплинули суспільно-політичні чинники (оксамитова революція 1989 р. і переоцінка історичних подій, політичні відносини 1990-х років). Зміна поколінь, поява нових імен (Р.Олос, М.Гворецький та ін.) вплинули на літературний процес. Сучасне красне письменство представлене поетичними і прозовими творами К.Збужа, Я.Боднарової, В.Коленіча, Я.Літвака та ін.

Мистецький поступ яскраво презентують численні майстри пластики, художники, композитори, співаки та ін. У країні створені належні умови для професійного самовияву.

Словаччина багата на культурно-історичні пам'ятки, передовсім фортеці і замки. В переліку пам'яток, які перебувають під охороною ЮНЕСКО, є руїни Спішського Граду (XII ст.).

РОЗДІЛ II

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ У СЛОВАЧЧИНІ В ДАВНИНУ (до кінця VIII ст.)

Етнічний склад населення (до кінця I тис. до н.е.). Виявлено сліди людської діяльності на території сучасної Словаччини з часів раннього палеоліту – близько 400–120 тис. років тому (стоянки Чертова поблизу Піештян, Гановце біля Попрада, Барце біля Кошице). Археологічні знахідки свідчать, що в неолітичну епоху (7–5 тис. років до н.е.) на території словацьких земель відбувалися єдині процеси у матеріальній культурі. Їх носіями були племена культур пнурової кераміки, лійчастого посуду та ін. Конкретніші відомості про давніх мешканців цього регіону маємо лише з II тисячоліття до н.е. Досліджені пам'ятки мадяровської і оттоманської культур вказують, що на словацьких теренах перебували землеробсько-скотарські племена, які користувалися бронзовими знаряддями праці та орнаментували свої кістяні вироби (Нітранський Градек, Спішський Штверток, Майціхов та ін.).

Упродовж другої половини бронзового віку (4–2 тис. до н.е.) у Центральній Європі відбулися значні історичні зміни, пов'язані з вторгненням різних етносів, які приносили з собою нові культурні надбання або знищували попередні, місцеві. Свідченням цього є численні пам'ятки різних археологічних культур. Зокрема, амфороподібна орнаментована кераміка представлена пам'ятками лужицької (Букова, Сомоторська Гора, Смоленіце, Дехтіце), пілінської (Гандлова, Новоград, Гемер), чаканської (Чаке біля Левіце) та інших культур. Перше відоме використання в регіоні залізних знарядь праці (ножі) пов'язано з етносом, який близько VIII ст. до н.е. проживав у південно-західній частині Словаччини (племена подольської культури).

У середині I тисячоліття до н.е. центральну Європу заселили фракійські племена. Свідченням їхньої культури є оригінальний керамічний інвентар (горщики з дуже розхиленими і пологіми вінцями, глечики з вушками, орнамент у вигляді круглих ямочок). Такі знахідки виявлено, зокрема, поблизу Кошице.

На території сучасної Словаччини виявлено сліди *дунайської курганної культури* (культури високих курганів).

Скіфи. Кельти. Германці. Римляни. Характер суспільних процесів у Центральній Європі близько VI–V ст. до н.е. визначали могутні і численні скіфські племена. У Словаччину вони проникали через карпатські перевали і займали передовсім південну низовину. Досліджуючи скіфські кургани у Смоленце, Сенеце, Байчі та інших місцях, учені знайшли бронзові наконечники до стріл, бронзові посріблені дзеркальця, залізні вудила для коней, скляне намисто, частини возів, кераміку (виготовлена як ліпним способом, так і при допомозі гончарного круга) та інші предмети праці і побуту, прикраси.

З кінця IV ст. до н.е., після виснажливих воєн з Філіпом Македонським і його сином Олександром, скіфи втратили провідні позиції у цій частині Європи і не могли протистояти численним кельтським племенам. Останні ще на початку IV ст. до н.е. перейшли Альпи і захопили Рим. У 334 р. до н.е. римлянам вдалося відтіснити цих нападників на північ. Відтоді кельти поступово освоювали центральноєвропейські простори. Деякі з них осіли на території сучасної Словаччини. Серед них були *тевріски* і *оси (ози)*, які розташувалися у горах та *котеки (котіни)*. Античні автори згадали ряд котекських міст (Будоргіс, Меліодунон, Касургіс та ін.), які локалізувати поки що не вдалося. Археологічні матеріали (Пухов, Земплін, Девін, Скала біля Тренчина) свідчать, що у котеків було добре розвинене ремесло. Із заліза вони виготовляли різну зброю (довгі мечі, наконечники для списів, дегалі для щитів), знаряддя праці (леміші, серпи, вила, сокири, молотки, пили, свердла), прикраси. Глиняний посуд, яким користувалися котеки, був виготовлений на гончарному

крузі. На високому рівні розвитку перебувала торгівля. Займаючи і колонізуючи райони, багаті покладами кольорових і дорогоцінних металів, котеки швидко освоїли їх виробництво і навіть карбували золоті та срібні монети за грецьким і римським зразком. Виявлено численні грошові скарби у Подунав'ї (Братислава, Банове, Зеплін, Зогор, Левіце, Тренчин та ін.). На таких монетах є написи, очевидно це імена кельтських правителів (Біатек, Ноннос, Девіл, Бусу, Марус та ін.). Знайдені також бронзові монети, які покриті золотом. Значна кількість подібних скарбів у районі сучасної Братислави свідчить про можливе функціонування монетної майстерні. Для суспільно-політичного устрою котеків, як і в цілому для інших тогочасних кельтських племен, були характерні засади воєнної демократії.

Військова й політична міць кельтів підупала в I ст. до н.е., коли їх розбили гети. Тоді ж у Подунав'я почали просуватися римські легіони, які завдали ряд поразок своїм північним сусідам, зокрема фракійським племенам *даків*. Останні під натиском римлян поступово перемістилися на північ, на територію середньої і верхньої течії Дунаю, яка на той час була у сфері впливу кельтів. Розпочалися тривалі дако-кельтські і дако-римські війни. Це протистояння завершилося у 44 р. розгромом дакських племен. Одночасно посилили свій натиск на південь германські племена *маркоманів* і *квадів*, які просунулися з півночі та заходу, і *лангобардів*, котрі колонізували лівий берег нижньої течії Ельби. Кельти наприкінці I ст. до н.е. остаточно були розгромлені. Водночас квади вийшли до Вагу і поширили свої володіння на сучасну Словаччину. Отже, правий берег Дунаю став кордоном Римської імперії.

На північ від Дунаю утворилася на засадах воєнної демократії держава маркоманів і квадів, визначними вождями якої були Маробуд (загинув у 19 р. н.е.) і Катвальд (помер у 21 р. н.е.). Кордони цієї держави простягалися від середньої течії Дунаю до Рейну. З цього часу маркомани і квади конфліктували з римлянами та чинили набіги на їхню територію.

Перші значні сутички римлян з германськими племінними об'єднаннями припали ще на консульське правління Гая Юлія Цезаря (100–44), легіони якого дійшли до Рейну. За часів Октавіана Августа (43 р. до н.е. – 14 р. н.е.) римляни в районі Рейну і Дунаю спорудили могутню лінію укріплень – так званий Римський мур завдовжки до 500 км. Головними опорними пунктами стали воєнні табори, збудовані за зразком римського міста. У південній частині Словаччини система римських укріплень простягалася по умовній лінії Комарно–Братислава–Ступава (село, розташоване на відстані близько 15 км північно-західніше Братислави), де дислокувалися чогиринадцятий і п'ятнадцятий легіони.

Так імперія чітко зафіксувала і на деякий час захистила свої північно-східні рубежі. Це дало змогу римлянам спокійніше вести господарство на нових землях. Створювалися також умови для проникнення сюди римської матеріальної і духовної культури. Водночас войовничі маркомани і квади постійно тримали в напрузі римські гарнізони. Війни і різні конфлікти не припинялися впродовж майже чотирьох століть. Воєнне прогистояння досягло апогею в другій третині II ст. н.е. У 167 р. об'єднані сили квадів, маркоманів та інших племен прорвалися через Римський вал і вторглися вглиб імперії. Могутній Рим опинився на межі краху. Перелому у цій війні вдалося досягти лише імператору Марку Аврелію (161–180), більше відомому як філософу-стоїку. У 179 р. римляни завдали маркоманам і квадам відчутної поразки, глибоко проникли у їхні володіння, зокрема в райони Вагу, Тиси, Грону. Здобуті успіхи дозволили імператору навіть відійти від воєнних справ. На завойованій території („у країні квадів при Гроні“) він закінчив другу книжку своїх філософських роздумів „Наодинці із собою“.

Як переможець германців, Марк Аврелій присвоїв собі титул „Германік“, а в Римі наказав поставити кам'яну колону з барельєфними зображеннями епізодів цієї війни. До речі, з цього часу до наших днів дійшов напис, зроблений воїнами другого

легіону на скелі, яка пізніше стала однією із оборонних стін Тренчинського граду, про славу перемогу римлян. Це було найпівнічніше у Центральній Європі римське військово-поселення Лаугаріціо, яке проіснувало до кінця IV ст.

Римський імператор планував на захоплених землях утворити дві нові провінції. Одна з них, Маркоманія, мала охоплювати землі південно-західної частини Словаччини, а друга, Сарматія, – територію південно-східної Словаччини і Потисся. Проте затриматися на цих землях римлянам не вдалося. У військовому таборі поблизу сучасного Тренчина Марк Аврелій помер, а його наступником став Коммод. У 180 р. він уклав мир із квадами. За досягнутими умовами територіальну смугу, шириною більш як 7,5 км на північ від Дунаю, заборонено було заселяти.

Для періоду III – першої половини IV ст. характерна певна рівновага сил між германцями і римлянами, тому значні воєнні дії тоді не велися. Проте вже в середині IV ст. римляни почали відновлювати свої старі дунайські укріплення. Це викликало низку воєнних конфліктів. Останню спробу підкорити квадів зробив римський імператор Валентиніан I, який з великим військом у 374 р. вторгся у землі сучасної Словаччини і почав зводити численні укріплення.

Тим часом Римська імперія постійно зазнавала нападів різних воєвничих племен, які почали з'являтися на центрально-європейських теренах внаслідок великого переселення народів. Одне з наймогутніших серед германців плем'я готів перемістилося з Балтійського узбережжя в район басейну Дунаю, де на зламі III–IV ст. вони утворили свою державу. Деяко пізніше відбувся поділ готів на західних (вест-готи) і східних (ост-готи), межею між якими був Дністер. У 375 р. вест-готи, розбиті тюркськими ордами *гунів*, перемістилися на Балкани. Звідси вони почали систематичні набіги на Римську імперію, у 410 р. зруйнували Рим. Наприкінці V ст. вони перейшли через Альпи і заснували свою державу – Тулузьке королівство. Залишений ни-

ми район Тиси став центром держави гунів, яка особливої могутності набула в часи правління Аттіли. Після його смерті (453) гунни під натиском могутніх германських племен відійшли на землі між Доном і Волгою, а територія Словаччини таким чином опинилася в сфері впливу кількох германських племен. Військово найсильнішими з них були *тепиди* (проживали там вже з кінця III ст. н.е.) і *лангобарди* (зайняли територію ост-готів у першій половині IV ст. н.е.).

Візантія. У IV ст. центром ваги Римської імперії стала її східна частина. Її політичне значення особливо зміцнилося після того як імператор Константин урочисто освятив (330) нову столицю – Константинополь. Це місто виникло внаслідок розбудови давньої грецької колонії Візантії, яка згодом дала назву одній із наймогутніших імперій середньовіччя. Завдяки потужним економічним і людським ресурсам вона змогла протистояти варварським (германців та інших чужинців) вторгненням у V ст., тоді як західна частина колишньої Римської імперії у 476 р. вимушено впала перед їхньою силою. З другої половини VI ст. під візантійським контролем вже був майже весь середземноморський світ. У Європі її північні кордони сягали середньої і нижньої течії Дунаю та Сави.

Наприкінці V – на початку VI ст. на руїнах Римської імперії виникло ряд державних формувань, у тому числі й з колишніх варварських племен. Найбільшою і найсильнішою державою у західній частині Європи стало *королівство франків*, які з часом підпорядкували своїй владі майже всі германські племена на схід від Рейну. Наприкінці V ст. франки прийняли християнство. Держава франків посилилася за правління Дагоберта (629–639), який поширив кордони володінь, здійснив ряд походів проти різних племен на сході. Найбільшої могутності франки досягли за правління Карла Великого, якого папа Лев III у 800 р. титулував імператором. Аахен став столицею нової імперії, залежними від якої були майже всі народи Центральної Європи. Величезна імперія проіснувала недовго. На Верденській зустрічі 843 р. три

онуки Карла Великого розділили між собою дідову спадщину. Землі на схід від Рейну як Східнофранкське королівство дісталися баварцю Людовіку Німецькому.

Слов'яни й авари. Оборонний союз Само. З кінця V ст. на територію Словаччини з південного сходу проникли перші слов'янські племена (венеди і склавіни). На початках їхня міграція мала характер господарської колонізації земель, які залишили попередні етноси. Слов'яни осідали передовсім на родючих рівнинах і створили оригінальну землеробську культуру так званого празького типу. Для неї характерні чотири основні ознаки: землеробський характер поселень, заглиблені в землю житла, кремація поховань, випуклий у верхній частині глиняний посуд. Вирощували пшеницю і просо, жито, горох, коноплю. Землеробська техніка була достатньо розвинутою. Практикували чергування посівів сільськогосподарських культур. Розводили корів, свиней, овець, кіз. Займалися полюванням і рибальством. Обробляли метал, глину, кість, ріг.

Тогочасні слов'яни мали постійні житла розміром близько 4x4 м, у яких з північного боку знаходилася відкрита кам'яна піч. Проте довготривалих поселень у цих племен не було. В міру виснаження оброблюваної землі, вони переміщалися на іншу територію. Практично нічого не відомо про їхній суспільний лад. Очевидно, були на стадії розкладу родових відносин і переходу до системи воєнної демократії. Їхня громада складалася з кількох сімей (орієнтовно 50–60 осіб).

На загальний стан соціально-економічних відносин, суспільний устрій слов'ян вплинули безпосередні контакти з сусідами та оборона від численних кочівників. Особливо згубні наслідки для слов'янської людності мали їх стосунки з *аварами*. Це були розсіяні залишки колись розбитого і до сьогодні невідомого етносу, представники якого почали вторгтися у Центральну Європу на початку VI ст. У руських літописах ці чужинці відомі як *обрри*, а у західних письмових джерелах – *авари*. Підійшовши до візантійських кордонів, вони, як плату за відкуп,

поставили перед імперією вимогу надати їм для проживання постійну територію, однак не далі від нижньої течії Дунаю. У 568 р. авари під проводом хана Бояна зайняли Паннонію, залишену лангобардами. Навколишню територію, переважно гірську, Боян заселив підкореними слов'янами, яких привів зі собою. Серед останніх розчинилися й *тепиди*. Кордони Аварської держави (остання письмова згадка про неї припадає на 822 р.) межували з Візантійською імперією, доходили до Адріатичного моря і Франкського королівства. Про північно-східні кордони аварських володінь джерела нічого не згадують. Можна лише припустити, що там вони стикалися з різними слов'янськими племенами.

За відомостями хроніки Менандра авари завжди вбивали полонених, за винятком слов'ян, від яких вимагали викуп. Наприкінці VI ст. авари вже підкорили окремі слов'янські племена і разом з ними чинили спустошливі набіги на візантійські володіння. Так, у 584 р. аваро-слов'янське військо прорвало оборонну лінію імперії і пройшло по всьому Балканському півострову. Такі спустошливі набіги на Візантію з півночі стали систематичними. Їх не стримували навіть воєнні походи візантійців до Дунаю (наприклад, імператора Маврикія до лівого берега Дунаю на початку VII ст.).

Слов'яни у тогочасних візантійських джерелах названі аварськими підданими. Про залежних слов'ян у складі аварського війська згадав також франкський хроніст Фредегар. Візантійський імператор Константин Порфірородний у своїх записках зазначив, що авари, „яких називають слов'янами”, живуть за Дунаєм. Очевидно, аварські вожді використовували підкорені слов'янські племена у своїх походах як передніх піших воїнів. Ті слов'яни, які заселяли територію на північ від Дунаю, були вільними і протистояли аварам.

На початку VII ст. авари зайняли вузьку смугу в районі нижньої течії Грона та Іпеля і правого берега Дунаю до Відня. Звідти вони готувалися до переправи на лівий берег. Проте даль-

шому їхньому просуванню на північ перешкодили слов'яни. Перша відома велика слов'яно-аварська битва відбулася близько 623–624 рр. На допомогу слов'янам прийшов франкський купець Само зі своїм озброєним загоном. Як свідчить „Хроніка світу” Фредегара (написана близько 660 р.), слов'яни за надану допомогу обрали Само своїм вождем. За таких умов у другій чверті VII ст. виник могутній оборонний союз слов'янських племен, а політична влада в ньому мала виключно військовий характер. Само правив 35 років і здобув ряд перемог над своїми противниками. Найбільша і найважливіша битва відбулася під фортецею Вогастісбург (631), на окраїні володінь Само. Дослідники локалізують її в трьох місцях: поблизу міст Домажлице, Кадань і Хеб. У цій битві франкський король зазнав нищівної поразки. Очевидно, після цієї битви на сторону Само перейшли лужицькі серби, яких очолював Древан.

Документальних свідчень про суспільний лад союзу Само, його економічний розвиток, територію і кордони, час існування немає. Зіставляючи різні дані, можна припустити, що об'єднання на середину VII ст. займало територію від Лужиць на півночі до Каринтії на півдні, а на заході межувало з королівством франків. Отже, Словаччина також входила до його складу.

Після 658 р. про Само і його володіння письмові джерела вже не згадували. Очевидно, могутнє протодержавне об'єднання розпалося на ряд дрібніших політичних утворень, якими управляли нащадки Само (мав 12 дружин, 22 синів і 15 доньок). Історичне значення цієї протодержави передовсім у тому, що готувалися умови для самостійного, незалежного від аварських впливів, політичного розвитку слов'янських племен. Це було важливою передумовою їхньої державності.

РОЗДІЛ III

ВЕЛИКОМОРАВСЬКА ДЕРЖАВА

Формування слов'янських князівств. Авари, як потужна політична сила у Центральній Європі значно занепали після того, як зазнали нищівної поразки від Карла Великого (791). Цим скористалися слов'яни, які поступово винищували авар. Через півтора десятка років відомості про них зникли, а їх етнос розчинився в слов'янському середовищі. Протягом VIII ст. слов'яни посилили свою експансію на захід і південь. Вони поступово займали центральноевропейські простори, будували укріплення (Девін і Нітра у Словаччині, Мікульчіце у Моравії та ін.). У пошуках нових територій слов'яни чинили набіги на землі, контрольовані франками.

Тогочасні франкські джерела часто згадували про слов'ян та їхні політичні об'єднання на чолі з князями в районі карпатської улоговини. У 803 р. слов'яни вперше взяли участь у переговорах з Карлом Великим як самостійна політична сила. Для захисту від їхніх вторгнень франки навіть змушені були у 806 р. збудувати фортеці на Ельбі та Залі. Близько 807 р., після кількох невдалих битв, слов'яни були підкорені франками, але й надалі залишалися потужною силою. Свідченням цього є відомості про відвідини слов'янами імператорського двору у 815 і 822 роках. Однак ці дипломатичні заходи не дали бажаних результатів і слов'яно-франкські сутички тривали. На рубежі VIII–IX ст. почалася широка християнізація у слов'янському середовищі. Відповідно до ухвали Майнцького єпископського синоду (796) у Подунав'ї з'явилися перші місіонери. У цей час Моравія потрапила в сферу впливів Пассауського єпископа, а Словаччина – Зальцбургського.

Утворення Великоморавського князівства. Одним з перших слов'янських державних утворень у Центральній Європі було Моравське князівство, згадки про яке припадають на початок IX ст. У тогочасних письмових джерелах етнонім „моравани” мав соціально-політичний зміст, під яким розуміли певну територію. Її мешканці виступали під одним іменем на чолі з єдиним правителем, що свідчило про існування спадкової влади. Першим князем Моравії, про якого згадали письмові джерела, був Моймир (близько 830–846). Близько 831 р. він провів масове хрещення своїх підданих, отже, Моймир вже був правителем держави, а не звичайним племінним князем.

У сусідній з володінням Моймира західній частині Словаччини виникло князівство Прибіни з центром у Нітрі. Близько 830 р. Прибіна уклав з франкським маркграфом, який правив у Верхній Паннонії, угоду і закріпив її своїм шлюбом з донькою маркграфа. Однією з умов угоди було хрещення Прибіни, який збудував у Нітрі церкву. Її посвятив зальцбурзький архієпископ Адальрам. Очевидно, союз Прибіни з франками викликав невдоволення у його сусіда. Збройна сутичка між обома правителями закінчилася вигнанням Прибіни з Нітри, а його володіння опинилися під владою Моймира (близько 833 р.).

Прибіна із своїми дружинниками спочатку знайшов притулок у маркграфа Ратбода, згодом шукав щастя у болгарському середовищі. Близько 840 р. отримав від Людовіка Німецького у ленне володіння землі вздовж долини річки Зала і навколо озера Балатон. Звів укріплення Моозбург (тепер місто Залавар в Угорщині), яке стало резиденцією його князівства – Балатонського. Там у 850 р. збудував церкву. Після смерті Прибіни у 862 р. престол посів його син Коцель (862 – близько 874). Кордони Балатонського князівства охоплювали територію сучасної Угорщини на захід і південь від Дунаю і доходили до Штирії. Після смерті Коцеля воно увійшло до складу Моравської держави.

Об'єднанням моравського центру з нітранським під владою одного правителя завершився процес інтеграції володінь на північ

від середньої течії Дунаю. Так кристалізувалося ядро першої слов'янської держави, яку пізніше візантійський імператор Константин VII Порфірородний у праці „Про управління імперією” назвав Великою Моравією. Ця держава швидко опинилася на вістрі тогочасного європейського політичного життя, поширила свій вплив на великий ареал Центральної Європи і намагалася проводити незалежну політику.

Однак, східнофранкський король Людовік Німецький не бажав випускати Велику Моравію із свого впливу. Тому після смерті Моймира він посадив на моравський престол, але лише як воєводу, моймирового племінника Ростислава, який виховувався при королівському дворі. Проте Ростислав (846–870) сам прагнув політичної самостійності. Передовсім він заснував власну резиденцію – місто Велеград, розпочав будівництво фортець (Брже-слав, Градец, Девін, Зноймо). Згодом свої володіння він розширив приєднанням земель між Дією та Дунаєм.

Оскільки дії Ростислава не відповідали меті східнофранкської політики щодо слов'янства, Людовік Німецький у 855 р. із своїм військом вторгся у Велику Моравію і спустошив країну. Хоча перемоги Ростислава йому не вдалося, Велика Моравія з цього часу постійно була у стані війни з королівством. Його правитель добре усвідомлював, що повністю підпорядкувати собі володіння Ростислава він зможе тільки силою. Тому у 864 р. з великим військом вторгся на територію Великої Моравії і оточив військо Ростислава біля фортеці Девін, яка знаходилася при злитті річок Морави і Дунаю (біля Братислави). Через рік Людовік Німецький розділив своє королівство на окремі володіння (марки) між трьома синами. Один з них, Карломан, отримав Баварію і землі в Подунав'ї, які межували із слов'янськими.

З кінця 60-х років IX ст. посилювалися міжособні чвари у Великій Моравії, передовсім між Ростиславом і його племінником, удільним нітранським князем Святополком. Святополк вважав, що Ростислав нездатний чинити ефективний опір німецьким правителям. Через те у 870 р. він захопив велеградський престол і

став васалом Карломана. Проте останній вже через рік звинуватив Святополка в порушенні взятих зобов'язань і ув'язнив його в Регенсбурзі. Моравські землі стали маркою королівства, де управляли намісники Вілем і Енгельшалк.

Проте моравани повстали проти німецького засилля і обрали своїм князем Славомира, близького родича Святополка. Для придушення повстання Карломан вирішив використати авторитет Святополка, звільнив його з ув'язнення і послав з військом у Велику Моравію. Однак той не виправдав сподівання німців, перейшов до повсталих, і спільними зусиллями вони розгромили ворога. В одній з битв загинули й намісники. Перемога Святополка фактично означала здобуття самостійності Великоморавської держави. Після невдалого моравського походу 872 р. Людовік змушено уклав Форгхеймський мир (874), за яким визнав повну незалежність Великої Моравії. Однак, це був швидше формальний крок, бо після його смерті (876) під час поділу володінь Карломан серед інших отримав також землі чехів і мораван. Фактично це свідчило про політичні амбіції східнофранкського правителя.

На початку 80-х років IX ст. Святополк об'єднав під своєю владою майже всіх західних слов'ян. До його володінь входили Моравія, Чехія, західна частина Словаччини, лужицькі серби, силезькі племена, вісляни, а також слов'янські племена Паннонії. Проте вона не мала єдиної системи управління. Влада Святополка поширювалася лише на власне моравську землю, а іншими територіями управляли місцеві князі, які сплачували регулярний податок, збирали для нього військо.

Отже, Велика Моравія була конгломератом залежних територій, об'єднаних навколо центральної частини військово-адміністративними зв'язками. З цього часу про неї можна говорити як про першу слов'янську імперію. Територія історичної Моравії складала понад 40 тис. км² із населенням майже 250 тис. осіб. У Великій Моравії зведено систему укріплень (городищ), які були адміністративно-територіальними центрами. До кожного з них

прилягала територія (до 100 км²) з ремісничими і сільськогосподарськими поселеннями. У Словаччині виявлено майже 50 таких городищ (Боріна, Братислава, Девін, Дівінка, Дуцово, Нітра, Нітре Дражовце, Победім, Спішське Томашовце, Словенске Правно, та ін.). Переважна більшість їх знаходилася в районі злиття Дунаю і Морави та в підгір'ї Татр.

На чолі держави був *князь* (*dux*, *grīpces*, *rex*, *comes*, *archon*). Князівських васалів називали *nobiles* або *viri fideles*, а вельмож – *iudices* або *primates*. Головнішим з вельмож був придворний жупан. При князі діяла дорадча *рада*. Її члени в джерелах відомі як *радники* або *судді*, з чого можна визначати їхні функції. Ширшим дорадчим князівським органом був *сейм*, у якому брали участь члени ради, правителі окремих територій (жупани) і керівники постійного війська (князівської дружини). Невелику соціальну верству творило духівництво (у 880 р. було близько 300 духовних осіб). Найчисельнішим було особисто вільне населення – *populus*. Залежні люди відомі як *servus* (слуга, кріпак). Кріпаками ставали також відпущені на волю полонені. Їх інакше називали ще *душниками*, тобто подаровані церкві за врятування душі. Неземельне населення складало ремісники, слуги, а також люди, які виконували певні роботи (сторожі, мисливці, рибалки, конюхи та ін.).

Перед смертю Святополк I поділив свою державу між синами. Його наступником став Моймир II (894–907), а Святополк II отримав Паннонію і Нітру. Однак між ними не було злагоди і слов'янська імперія почала розпадатися: спочатку відпала Паннонія, а за нею й решта уділу Святополка. У 895 р. чеські князі Спитігнев і Вратислав перейшли під патронат Східнофранкського королівства, а в 897 р. від Великої Моравії відокремилися лужицькі серби. Так припинила своє існування перша слов'янська імперія.

Релігійно-культурна місія святих Кирила і Мефодія.

Князь Ростислав намагався у християнстві знайти опору своєї державної влади. Передовсім він спробував об'єднати розрізнені церковні структури і створити земельну церкву на чолі з єдиним архієпископом. Тому він звернувся за підтримкою до римського папи Миколая I Великого. Однак той, не бажаючи конфліктувати зі Східнофранкським королівством, на прохання моравського князя не відгукнувся. Тоді Ростислав вирішив опертися на не менш могутню Візантію. Повноваження її імператора значною мірою відповідали посаді папи: він скликав церковні собори, призначав єпископів, настоятелів монастирів тощо.

Прохання Ростислава прислати вчителів відповідало також інтересам Візантії, яка прагнула розширити свій політичний вплив на сусідні народи, насамперед слов'янські. На той час Константинополь мав значно жвавіші контакти з ними, порівняно з Римом. Ще більше в цьому була зацікавлена візантійська церква, яка переживала своє піднесення (мала 624 єпархії). Між нею і римською церквою значно загострився конфлікт, політичною основою якого стала боротьба церковних достойників Риму і Константинополя за вплив і владу в християнському світі. Візантійські імператор і патріарх у моравській місії побачили чудову нагоду відірвати Велику Моравію із сфери впливу римської церкви. Звичайно, що таке завдання могли здійснити лише досвідчені проповідники. Такими були солунські брати Константин і Мефодій, які вже мали досвід місіонерської діяльності серед різних народів. На вибір братів значною мірою вплинуло їхнє знання слов'янської культури і менталітету. Влітку 863 р. вони прибули до Велеграда, вручили Ростиславу імператорське послання і ревно взялися до просвітницької і духовної праці. Проповідували, служили Літургію св. Івана Златоустого, тобто візантійську, перекладали з грецької мови на слов'янську церковні книжки, заснували школу.

Діяльність візантійських посланців викликала гострий спротив римського духовництва, яке відмовилося висвячувати

їхніх учнів у священників. З огляду на таку ситуацію місіонери згорнули свою діяльність у Великоморавській державі і вирішили повернутися додому, де могли б висвятити учнів. Оскільки через болгарську територію, охоплену війною, йти було небезпечно, брати вибрали дорогу через Венецію, яка фактично була візантійським володінням. По дорозі вони зупинилися у князя Коцеля і на його прохання деякий час проповідували у Балатонському князівстві. Згодом Константин і Мефодій завернули до Венеції. Там зустрілися з папськими послами, які запросили братів відвідати римський престол. Справжньою причиною запрошення було те, що вони зберігали важливу церковну реліквію – останки папи-мученика Климента. У Римі їх приязно зустріли. Переписані ними слов'янською мовою церковні книжки були освячені, а це свідчило про офіційне визнання їх духовної праці. Самого ж Константина висвятили на єпископа, а Мефодія та кількох учнів – у різні духовні сани. Всі свячення відбулися у римському обряді, отже, церковні служби вони відправляли за канонами латинської церкви, але слов'янською мовою.

Наприкінці 868 р. Константин захворів, зрікся єпископства і став монахом під іменем Кирило. З його смертю (869) закінчився етап культурної і проповідницької діяльності братів як візантійських місіонерів за покликанням і обов'язком. Згодом християнське вчення серед слов'янської людності поширював і розвивав Мефодій, але вже як римський ставленик. Заручившись підтримкою папського престолу, він повернувся у слов'янське середовище як паннонський і моравський архієпископ. Проте політична ситуація у регіоні швидко змінилася. Мефодій втратив могутню державну підтримку у своїй діяльності і не мав змоги протистояти натиску баварських єпископів. Останні були дуже невдоволені обмеженням своїх прав і підпорядкуванням чужинцю, візантійцю Мефодію. Це стало причиною того, що у 870 р. вороже налаштоване щодо Мефодія духовництво запросило його на церковний синод, де владика схопили, а згодом ув'язнили в

монастирі Елльванген (Швабська марка). Два з половиною роки провів архієпископ у темниці, терпляче зносячи всі знущання.

Тим часом у Римі змінився понтифік. Новий папа Іван VIII зацікавився Мефодієм, про якого тривалий час не було жодних відомостей. Після з'ясування ситуації і папського втручання Мефодія звільнили та відновили у всіх правах. Винних в ув'язненні Мефодія викликали до Риму для пояснень. Однак, за дивних обставин, всі троє єпископів (зальцбурзький, пассауський і фрайзінгенський) майже одночасно померли. Незабаром визрів новий конфлікт, на цей раз між Мефодієм і священником Віхінгом, який висловлював інтереси німецького духовництва. Останні звинуватили Мефодія у невиконанні папських вказівок і звернулися зі скаргою до Святополка. Моравський правитель проінформував про це папу. Мефодій же пояснив реальну ситуацію у підвладній йому архієпископії. За таких умов у червні 880 р. Іван VIII видав буллу, якою вперше офіційно дозволив проводити богослужіння по-слов'янськи та іменував Мефодія своїм послом у слов'ян.

Останні роки життя і духовної праці Мефодія пройшли у безперервній напруженій боротьбі за відстоювання прав слов'янської мови у богослужіннях. Його непримиренним противником став Віхінг, іменованій у 882 р. нітранським єпископом. На 884 р. протиріччя між велеградським і нітранським владиками настільки загострилися, що Мефодій відлучив Віхінга від церкви.

Після смерті Мефодія (885) архієпископом став Горазд. Через те, що не були дотримані канонічні права при вступі на посаду, його викликали до Риму, а велеградську кафедру зайняв Віхінг. Водночас папа Стефан VI св. Літургію слов'янською мовою заборонив і засудив як єретичну. На території Великоморавської держави у богослужінні знову запанувала латинська мова. Учні і послідовників слов'янських просвітителів (близько 200 осіб) насильно вигнали з Великої Моравії. Більшість подалася у Болгарію та Хорватію, окремих, у тому числі й священників, продано у Венеції як рабів. Останніх викупив і звільнив візантійський дипломат.

Отже, діяльність Константина і Мефодія поєднувала просвітницькі та місіонерські цілі. Вони пристосовувалися до конкретної ситуації, прислухалися до порад місцевих правителів, адаптовували церковні традиції до слов'янського мовного і культурного контексту. Їхня духовна діяльність закономірно розпочалася із створення алфавіту для слов'ян. Константин і Мефодій першими переклали церковні книжки на зрозумілу широким верствам населення мову, навчали їх грамоти шляхом поширення біблійних текстів, євангелізували слов'янську культуру.

Водночас тогочасне християнство у свідомості слов'ян пробивалося лише першими паростками. Більшість мешканців були поверхово навернені до християнської віри. Тому Константин і Мефодій за прикладом біблійних апостолів багато проповідували, хрестили князів і вождів у болгарських, чеських, моравських, польських, давньоукраїнських та інших племенах. Через них до лона християнської церкви переходили й їхні численні піддані. Просвітники працювали як місіонери. Вже в XI ст. братів нарекли Слов'янськими апостолами.

Вони проповідували і навчали в середовищі, вже наведеному на християнство римською церквою. Як посередники між інтересами двох цивілізацій, що представляли відповідно дві культури візантійську, східну і римську, західну, вони стали поборниками церковної єдності. У цьому виявився їхній екуменізм. Як духовні особи та учені книжники Константин і Мефодій перекладали насамперед праці, пов'язані з проведенням богослужіння. Мефодій переклав біблійні тексти, при його участі було підготовлене „Житіє” брата.

Літературна спадщина Константина і Мефодія різножанрова: біографічна, історична, проповідницька, притчева та ін. Завдяки діяльності візантійських місіонерів слов'янська мова стала не лише літургійною, а й літературною. Все це дало могутній поштовх розквіту слов'янської культури.

РОЗДІЛ IV

У СКЛАДІ УГОРСЬКОГО КОРОЛІВСТВА

(XI ст. – 1526 р.)

1. Встановлення угорського панування

Вторгнення угорців. У часи Великоморавської держави територію лівобіч від Дунаю у долинах річок Ваг, Нітра, Грон, Іпель, Горнад заселяли слов'яни. Наприкінці IX ст. вони зазнали перших нападів угрів, які на території Центральної Європи появились у 870-х роках. Військово-політично вони сформували союз восьми племен (близько 200 тис. осіб), найсильнішим з-поміж яких були *мепери*, від імені яких пішла назва *мадяри*. Слов'яни ж називали цих кочівників *уграми* або *ограми*.

У 881 р. угри підійшли до Відня, згодом розорили Італію та Каринтію. Візантійський імператор Лев Мудрий спробував їх використати у війні з болгарами. Проте вже у 889–892 рр. військо болгарського царя Симона розгромило угрів. Після цього частина їх у 893 р. перемістилася в межиріччя Тиси і Дунаю. Близько 895–896 рр. угри, очолювані Арпадом і Кусаном (Курсаном), з'явилися в південно-східній частині Дунайської долини. Протягом 902–906 рр. вони оволоділи низовиною на півдні Словаччини. Влітку 907 р. у битві під Братиславою угри розгромили баварське військо і підпорядкували собі навколишні племена.

З боротьбою проти угорських завойовників, ймовірно, пов'язане виникнення нових фортець (Братислава, Девін, Тренчин та ін.). Фрагментарно про слов'янські укріплення в горах згадав перський мандрівник Ібн Ростех (913). Він також зазначив, що угри продавали слов'ян на невільничому ринку у Корсуні. У 933 р. на річці Унструт (Саксонія) німецький імператор Генріх I Пташник завдав угорським завойовникам першої значної пораз-

ки. Відтоді для них виявилася закритою моравсько-одерська дорога. Остаточної поразки кочівники зазнали у битві на річці Лех біля Аугсбурга (955), в якій загинули угорські вожді Булчу, Лела і Щура. Ця подія стала поворотним пунктом в історії угрів. Вона призвела до втрати ролі військової демократії в племінній системі, спричинила остаточний перехід від кочового до осілого способу життя.

Угри на словацькі землі проникали з їх південно-західного боку, де й осідали поруч із поселеннями місцевих мешканців. Спочатку це були переважно військові залоги. Згодом вони почали займатися господарством, просувалися на північ і зупинилися на умовній лінії Глоговец–Серед–Гронський Бенядік–Лученец–Плешівец. Найдалі вони дійшли у східній частині Словаччини, аж до пряшівської улоговини.

Майже сто років об'єктом суперечностей між польськими, чеськими і угорськими правителями були північні словацькі землі. У першій половині X ст. вони увійшли до складу Віслянського князівства. Після 955 р. їх захопив чеський князь Болеслав I. Цю територію празький хроніст Козьма назвав *Провінція Ваг*. Наприкінці X ст. вона опинилася у складі Польської держави як Прикордонне воєводство. Згодом польський князь Болеслав Хоробрий намагався оволодіти низовинами південної частини Словаччини в районі Дунаю і Тиси. Після 1018 р. польський правитель відмовився від своїх претензій на північні словацькі землі, які остаточно відійшли до угорських володінь.

Після розпаду Великої Моравії, захоплення її значної території угорськими кочівниками, терміни *слов'янин*, *слов'яни* стали загальним позначенням усього слов'янського населення в регіоні. У XV ст. вони видозмінилися відповідно на *словак* і *словаки*. Національно-культурним і релігійним центром цих слов'ян була Нітра, а важливими осередками – Братислава, Тренчин. Хроніст Анонім у нітранських слов'янах вбачав єдиних носіїв великоморавської традиції. На відміну від словацьких етнічних

земель терміном *угри* позначалася лише та частина Угорської держави, яку залюднював мадярський етнос.

Утворення Угорського королівства і його адміністративний поділ. З середини IX ст. в угорському середовищі відбувався об'єднавчий процес, який спричинив виникнення трьох державних утворень: Задунайського, Потиського і Трансильванського. На вістря політичного життя вийшли нащадки Арпада, які підтримали удільну систему правління. Задунайське утворення, до якого увійшла більша частина словацьких земель, очолив Гейза (970–997). Його молодший брат Міклош отримав уділ з центром у Нітрі. Північні словацькі території попали під владу давньочеських правителів.

Важливим державотворчим чинником для угорців стало запровадження християнства. Перші кроки в цьому напрямку зробив Булчу, який охрестився у Візантії (948). У 972 р. християнство від німецьких місіонерів прийняв князь Гейза. Його син Вайк, який при хрещенні отримав ім'я Стефан (Іштван), виховувався вже у християнському дусі. У 995 р. він отримав нітранський уділ, а після смерті батька став великим князем. Стефан завершив ліквідацію племінної роздрібненості, а приєднанням до своїх володінь Потисся і Трансильванії фактично утворив єдину Угорську державу. Майже 85% її території склали етнічні словацькі землі. У 1001 р. папа коронував його як Стефана I, а Угорщина була проголошена королівством. Короля підтримала місцева слов'янська знать (родини Познан і Гонт).

За правління Стефана I (997–1038) відбулися значні зміни у всіх сферах життя. На підставі франкської та великоморавської державницьких традицій була проведена адміністративна реформа. Все королівство поділялося на округи – *столиці* (комітати), основу яких склав старий слов'янський територіальний поділ – *жути*. Столиці очолили призначені з королівських дружинників *ішпани* (змінене від слов'янського *жупани*). Вони мали всю повноту адміністративної, військової і судової влади: скликали

ополчення, збирали податки для короля, виконували судові функції. Центром столиці був *град* – добре укріплений замок. Окремі з них швидко перетворювалися у міста.

За Стефана I завершилося створення апарату центральної влади: запроваджені посади *воєводи*, *коморника* (відав фінансами і збором податків), *стольника* (відав королівським господарством) і т.п. Серед королівських дружинників було чимало слов'ян. Свідченням цього є слово *витязь*, яке перейшло із слов'янської мови в угорську на позначення професійного воїна.

Прикордонне воєводство. У державно-адміністративному поділі окреме місце займала так звана Третина королівства – *Прикордонне воєводство* – з центром у Нітрі. Воно виникло у 1025 р. із земель південної частини Словаччини і верхнього Потисся. Прикордонне воєводство поділялося на столиці з центрами у Вишеграді, Комарно, Братиславі, Нітрі, Текові, Гонті, Новоградї, Гемері і Земпліні. Воєводство мало зміцнювати королівську владу в північних гірських районах, охороняти кордони від пржемислської, п'ястської і рюрикської експансії. Очолювали воєводство представники арпадського роду.

За урядування Бели (1042–1060) землі воєводства були поділені на 15 столиць (на той час королівська частина мала 30 столиць). Після його обрання в 1060 р. королем (правив як Бела I) воєводи певний час не було. Проте вже через чотири роки новий король Андрій I воєводою у Нітрі призначив Гейзу – старшого сина Бели I. Одночасно молодший брат короля Ладислав одержав в уділ Біхарське воєводство – область у східній частині Угорщини на лівому березі Тиси.

Після того, як у 1075 р. Гейза став угорським королем, обидва воєводства – Нітранське і Біхарське – перейшли під владу Ладислава і підпорядковувалися безпосередньо королівській владі. Коли ж Ладислав посів королівський престол (1095), то почав обмежувати права воєводи. Вже Ламберту, своєму молодшому братові, він не дозволив тримати військо. Останнім воєводою,

який номінально носив цей титул, був Алмуш, син Гейзи I. У боротьбі за королівський престол він зазнав невдачі. У 1106 р. Алмуш залишив Нітру і покинув межі Угорщини. З його відходом Прикордонне воєводство припинило своє існування.

Під час свого найбільшого піднесення воєводство територіально займало 15 столиць, з яких 7 знаходилося на етнічних словацьких землях. Воєводи Бела і Гейза значною мірою були незалежними від королівської влади. Обидва засідали у Нітранському замку, мали власне військо, карбували монету (воєводський динар містив 0,4 г срібла), були самостійні у зовнішній політиці. Факт існування воєводства використовували словацькі національні діячі у XIX ст. для обґрунтування історичного права словаків на власну державність.

Прикордонне воєводство часто зазнавало спустошливих набігів печенігів, а згодом половців (білих куманів). Полонених з їх числа угорські правителі розселяли переважно на словацьких теренах, де вони несли прикордонну сторожову службу. В числі перших виникли поселення печенігів у Гонтській, Нітранській і Теківській столицях. У західній частині Словаччини в 1070-х роках виникли половецькі поселення (Половецьке Підгруддя, Половецький Штврток).

На початку XIII ст. в окремих словацьких столицях з'явилося місцеве партикулярне право. Його джерелами стали правові звичаї і постанови тих столичних зборів, які виносили рішення, що не суперечили основним законам країни. На території Словаччини виникло декілька збірників такого права. Вони отримали назву *столичних статутів* (Братиславський, Зволенський, Турчанський, Нітранський, Ліптовський).

Церковна організація. В XI ст. відбулися світоглядні зміни. У державі Арпадів за римським обрядом запроваджено християнство. Остаточо його узаконив Стефан I, якого католицька церква у 1083 р. канонізувала. Цей правитель за допомогою місіонерів, а при потребі й силою, змушував приймати християнство. Стосувалося воно передовсім мадярського етносу,

оскільки за свідченням німецького єпископа Пілігрима (X ст.) „слов'яни в Уграх в основному є християнами”. Король Ладислав I у 1092 р. спеціальним указом остаточно заборонив дохристиянські вірування. Через сто років церква зарахувала до святих і його.

Кожні 10 сіл будували церкву й утримували священика. Було утворено кілька адміністративних церковних одиниць. Остригомське архієпископство вважалося правонаступним Нітранського єпископства (880), архієпископ був главою церкви в Угорському королівстві. Територіально західна і центральна частини Словаччини входили до складу Остригомського архієпископства. На зламі XI–XII ст. зусиллями правителів Прикордонного воєводства на території північно-західної частини Остригомського архієпископства було відновлено Нітранське єпископство. Дорадчі органи при єпископі називалися *капітулами*. Першою виникла Нітранська капітула (кінець X ст.). Наприкінці XI ст. була створена Братиславська, а на початку XIII ст. – Спішська капітули.

Християнську культуру поширювали італійські, німецькі і чеські монахи. Вони засновували монастирі, які ставали осередками освіти та наукових знань. У Словаччині перші монастирі виникли на рубежі X–XI ст. З бенедиктинським монастирем у Нітрі пов'язана діяльність перших святих на території Угорського королівства – Андрія і його учня Бенедикта, які жили і проповідували у першій третині XI ст. Письмові відомості про них залишив близько 1064 р. єпископ Маурус. Найбільшим і найбагатшим у Словаччині був монастир св. Бенедикта над Гроном (с. Гронський Бенядік біля м. Нова Баня), заснований у 1075 р. Гейзою I. У першій чверті XII ст. у Бзовіку (біля Зволена) також виник бенедиктинський монастир. Поява премонстрантських монастирів у Лелесі і Ясові датується другою половиною XII ст. Перша згадка про монастир лицарського ордену йоганітів при Медзянках у Шариші зафіксована під 1212 р. Монастирі

жебрачих орденів з'явилися в 30-х роках XIII ст.: домініканців (Трнава, Банська Штявниця) і францисканців (Нітра, Трнава).

У процесі формування Угорського королівства важливим фактором був високий рівень розвитку словацьких земель. Про роль слов'янського елемента в суспільному житті угорців того часу свідчать як скупі дані історичних джерел, так і численні слов'янські запозичення в угорській мові, які стосувалися адміністративної сфери, землеробства і побуту.

2. Політична боротьба в XI–XV ст.

Одним з найвизначніших правителів арпадської династії був Ладислав I (1078—1095). За часів його правління значно розширилася територія держави: приєднано частину Семигороддя, Хорватії і Славонії. На початку XII ст. північні кордони королівства поширилися. За правління Гейзи II (1141–1162) на словацьких землях, зокрема в районі Спішу, розпочалася німецька колонізація.

“Золота була”. Перші ознаки політичної роздрібненості. припали на роки правління Андрія II (1205–1235). Великі магнати почувалися у власних помістях самостійними правителями і економічно не поступалися королю. Походи Андрія II в Галицько-Волинську державу, а також на Візантію у складі Четвертого хрестового походу спустошили королівську скарбницю. У пошуках грошей король віддавав знаті ключові місця в економіці країни: прибутки з копалень, право карбування монет, торгівлю. Поступово знать перебрала контроль над регіонами, що призвело до розпаду королівства на окремі володіння.

Своє незалежне становище знать намагалася законодавчо закріпити і висунула королю відповідні вимоги. Це стривожило середню і дрібну шляхту, яка почала вимагати, щоб король надав їй такі ж права. Під загрозою внутріполітичних ускладнень Андрій II пішов на поступки. У 1222 р. він видав важливий

політичний документ – *Золоту буллу*¹. Цей кодекс (31 стаття) привілеїв шляхти Угорського королівства ліквідував різницю між спадковим і ленним володінням, що формально зрівняло шляхту з магнатами. Шляхтича вже не можна було без суду позбавити володінь, змусити його воювати за межами держави. Чужоземцям заборонялося займати важливі державні посади. Утворювався представницький орган – *сейм*. Він мав збиратися щороку за участю в необмеженій кількості шляхти. Остання стаття обумовлювала право шляхти чинити збройний опір королю у випадку нехтування ним прийнятим зобов'язанням. У 1231 р. були затверджені додаткові чотири статті Золотої булли, які розширили права і привілеї церкви. Зокрема, до церковного суду передавалися справи про спадщину шляхти. Статті цього кодексу були чинними до 1849 р.

Наступний король Бела IV (1235–1271) спробував зміцнити центральну владу і порушив привілеї Золотої булли. Після вступу на престол він відібрав у світської і церковної знаті королівські помістя, втрачені батьком. У боротьбі з магнатами Бела IV опирався на дрібну шляхту. Проте ці заходи перервав напад монголо-татарських орд хана Батия. В угорські володіння вони вторглися вже весною 1241 р. Королівське військо не змогло протистояти значно сильнішому ворогу і у битві на річці Слана (Сайо), біля її впадіння у Тису, було повністю розгромлено. Сам Бела IV зі своїми дружинниками подався до Хорватії, а звідси на далматські острови.

Не зустрічаючи опору, кочівники плондрували і грабували міста і села, забирали в неволю людей. Найбільше постраждали південно-західна, південно-східна і центральна частини словацької території. Окремі сильно укріплені міста (Братиславу, Нітру, Комарно, Тренчин, Бечков) монголо-татари не здобули. У грудні

¹ Назва походить від золотого футляра, в якому знаходилася королівська печатка. Оригінал Золотої булли не зберігся. Найраніша копія стосується 1318 р.

1241 р. поблизу Комарно орди завойовників перейшли через Дунай і попрямували до Адріатики.

Повернувшись додому, Бела IV всі зусилля спрямував на зміцнення обороноздатності держави. Передовсім він пішов на поступки знаті, дозволив їй зводити кам'яні укріплення, збільшувати власне військо. У 1264 р. внаслідок міжусобної боротьби між Белою IV і його сином Стефаном Угорське королівство було поділено, а Словаччина та Задунав'я відійшли до Бели IV. Так виникли дві угорські держави. Вони проіснували до 1270 р. і вели більш-менш незалежну політику.

Обидва правителі у своїй боротьбі проти магнатів намагалися знайти опору серед нижчої шляхти. У 1267 р. вони видали спільний декрет – Золоту буллу Бели IV. За цим документом єдиною повинністю шляхти була її участь у війську короля, та й то лише на території держави. Основні статті булли були підтвержені монаршими декретами 1292 і 1298 років. У 1298 р. при королі було утворено спеціальну раду (два прелати і два магнати). Не схвалені радою королівські документи вважалися недійсними. Структуру і компетенцію ради згодом уточнили особливі закони (1386, 1446 і 1507). Отже, наприкінці XIII ст. король і стани розробили і прийняли перший збір законів, які фактично кодифікували права шляхти: мала формальну рівність перед законом, звільнилася від податків, отримала й інші привілеї.

Із смертю Андрія III (1301) вимерла династія Арпадів. Наймогутніші вельможі розділили державу на окремі провінції. Кожен з них утримував власний двір, укладав союзи з чужими правителями, нехтуючи королівською владою. Боротьба за трон велася між чеським королевичем Вацлавом, онуком Андрія III, його племінником Карлом Робертом, з неапольсько-сицилійської династії Анжу і Отгоном, правителем Баварії. Проте жоден з них впродовж 1301–1308 рр. не зумів зміцнити свого панування.

Вацлава спочатку підтримав великий магнат Матуш Чак (1260–1321). Він походив з давнього угорського роду, який у

першій половині XII ст. у нагороду отримав великі земельні володіння в західній частині Словаччини. Сам М.Чак виховувався при королівському дворі, де його батько був стольником. Після смерті Бели IV М.Чак підтримав нового короля Андрія III, який призначив його головним управителем королівських маєтків і надав у власність місто Тренчин. Ставши у 1296 р. братиславським жупаном, М.Чак підпорядкував собі західні і центральні словацькі землі, резиденцію переніс до Тренчина (1299), утворив власне військо. До складу його володінь входило 12 столиць і 30 укріплених міст. Роздачею земельних володінь він привернув на свою сторону земанів, а відміною церковної десятини здобув прихильність серед селян. Підтримали його й міста у Словаччині.

Безпосереднім союзником М.Чака став Омодей з роду Абовців, який панував у східній частині Словаччини. Його влада поширювалася на Абовську, Земплинську, Спішську, Шариську, Ужгородську і Шаболцьку столиці та королівські міста Любовня і Мукачеве. У 1301 р. М.Чак і Омодей зуміли посадити на угорський престол Вацлава, який як король Ладислав V правив до 1304 р.

Новий король підтвердив права М.Чака на всі його володіння. Проте несподівано М.Чак змінив свою політику і пішов на зближення з Карлом Робертом, якому в 1308 р. допоміг здобути королівську корону. Наступного року Карл Роберт призначив М.Чака воєводою (одним з трьох) і управителем королівських фінансів. За це він мав допомогти королю повернути його маєтки, захоплені іншими магнатами. Проте М.Чак ці маєтки приєднав до своїх володінь і у 1311 р. разом з Омодеем розпочав відкриту боротьбу з королем. В одній із битв поблизу міста Кошице у 1311 р. війська Омодея зазнали поразки, а сам магнат загинув. Боротьбу з Карлом Робертом продовжили його сини, які вступили в союз з М.Чаком. Проте у битві при Розганьовцях (1312) король остаточно розгромив противників і поширив свою владу на східну частину Словаччини. Згодом він повернув зброю проти

М. Чака. У 1316–1317 рр. Карлу Роберту вдалося здобути Комарно і частину Зволенської столиці. Надалі король і М. Чак активних воєнних дій не вели. Водночас М. Чак був вороже налаштований до вищого духовництва. Він відібрав маєтки в остригомського архієпископа і нітранського єпископа. Через це останні тричі піддавали його церковній анафемі (1311, 1317, 1318).

У тогочасних літописах і хроніках територія Словаччини позначалася як земля *Матуша*, повністю незалежна від угорського короля, з центром у Нітрі. Сам М. Чак був відомий у своїх володіннях як *Господар Вагу і Тамр*, де значно посилювався словацький елемент. У своїй діяльності М. Чак опирався на середньоземельну шляхту словацького походження. Він також налагодив дружні стосунки з чеськими магнатами Штернберками.

Після смерті М. Чака на його володіння поширилася королівська влада. Було завершено організацію бандеріальної системи². Угорське королівство поступово ставало станово-представницькою монархією. Королівський декрет (1351) підтвердив, розширив і уточнив деякі привілеї Золотої булли, зокрема про скликання регулярних сеймів. Шляхетські землі були проголошені невідчужуваними, а принцип спадковості поширився також по жіночій лінії. Власником землі могла бути лише шляхта.

Підтримка знаті, запровадження бандеріальної системи дало змогу анжуйським правителям активізувати зовнішню політику, розмінною монетою у якій стали словацькі землі. Так, чеський правитель Ян Люксембурзький передав у володіння Угорщині західні словацькі замки Голіч і Бранч. Для здобуття грошей на зростаючі військові витрати угорський двір дав у 1412 р. польському королю як заставу 13 спішських міст і замок Стара Любовня з околицею. Вони були повернуті лише у 1772 р.

² Її початки сягають XI ст., коли великі власники, відповідно до розмірів своїх володінь, зобов'язані були надати королю військо. За Андрія II і Бели IV знать вела його під власними знаменами. Карл Роберт спеціальною постановою закріпив цю практику, обумовивши конкретне число такого війська.

Відгомін гуситства у Словаччині. Однією з найзначніших європейських подій XV ст. був гуситський рух, який зародився на території Чеського королівства. У ньому поєдналися релігійно-реформаторські, соціальні й національні проблеми. Гуситський рух мав великий міжнародний резонанс і став прологом до великої Реформації, яка настала вже у XVI ст. Радикальне крило гуситського руху склали *таборити*. Вони прагнули до корінних політичних і церковних перетворень, виступали за повернення до ідей раннього християнства, загальну рівність у суспільстві. Хрестові походи проти гуситів 1420–1431 рр., організовані імператором Священної Римської імперії Сигізмундом (гусити відмовилися визнати його чеським королем), зазнали невдачі.

З реформаційними ідеями вперше познайомилися ті словаки, які в часи Я.Гуса вчилися у Празькому університеті. У 1417 р. був звинувачений у проповідуванні гусизму Ян Вавринцов з Рачіц, який у 1419 р. поселився у Нітрі. Загальним визнанням і повагою серед ширших верств населення користувався словак Лукаш з Нового Места над Вагом, один із засновників Табора. У 1424 р. його стратили на вогнищі. У Празі проповідували Матей із Зволена та Мікулаш із Жиліни. У перші роки гуситських воєн на території Західної Словаччини були значні виступи селян і гірників. Перший з них зафіксований у Спішській Старій Весі (1415). У 1421 р. піднялися на боротьбу гірники Спішських копалень та селяни навколишніх сіл. Згодом виступили селяни Ясовського монастиря та гірники Смолніка.

Під час воєн на сторону гуситів переходили нітранські земани, які воювали в складі армій хрестоносців. На початку 1428 р. військо гуситів захопило західну частину Словаччини. Це вторгнення було не лише тактичним переносом боїв на землю ворога, але також мало мету поширити там реформаційні ідеї. Гуситська кіннота оволоділа передмістям Братислави, зруйнувала в околицях маєтки магнатів і прелатів. Відступивши від Бра-

тислави, таборити рушили на Трnavу і звідси вздовж берега Вагу пройшли на північ, до Нового Места і повернулися у Моравію.

На початку 30-х років вони знову вторглися у Словаччину і влітку 1430 р. в околицях Трnavи розгромили імператорську армію. Значних успіхів у Словаччині таборити досягли влітку 1432 р., коли захопили одну з найважливіших фортець країни – Трnavу. У цей час вони створили для себе важливі опорні пункти у Топольчанах і Лікаві. Наступного року гуситське військо пройшло північною і західною частинами Словаччини, здобуло Кежмарок, Кремницю та багаті трофеї. Їх союзниками під час походів були окремі земани (Штефан з Плаштьовниць та ін.).

Після поразки в 1434 р. таборитського війська під Ліпанамі (біля Праги) гуситські осередки збереглися на заході та центрі Словаччини, де загрожували навколишнім містам і шляхетським помістям. Трnavський гетьман Блажек з Боротіна часто чинив набіги на Братиславу. Лікавський і топольчанський осередки намагався посилити український князь Федір з Острога, який прилучився до гуситського руху. У 1434 р. він з невеликим військом зайняв Ружомберок. Проте йому не вдалося здійснити свій план, а угорські феодали вибили гуситський осередок з Лікави. У 1446 р. левіцький земан Вацлав Чех разом з іншими словацькими шляхетськими загонами розгромив ряд монастирів у Спішській та Шаришській столицях.

Гуситські походи у словацькі землі сприяли не лише поширенню реформаційних ідей, але й стимулювали збройні виступи місцевого населення.

Правління Яна Іскри з Брандиса. У боротьбі за королівський престол в Угорщині на зламі 30–40-х років XV ст. виявив свій військовий і політичний хист дрібний моравський шляхтич Ян Іскра з Брандиса. У 1440 р. він отримав титул верховного королівського гетьмана і Шаришського жупана, а через рік – титул графа Шаришського, гетьмана Верхньої Крайни Угорського королівства і верховного гетьмана Австрійської землі. До

літа 1443 р. практично без жодного опору він заволодів більшою частиною центральної та східної Словаччини.

Ухвалою сейму 1445 р. територія Угорського королівства була поділена на сім областей, на чолі з гетьманами. Словаччина фактично стала незалежним володінням гетьмана Я.Іскри, який осів у Зволенському замку. Під владою Я.Іскри опинилося 13 королівських міст (Банська Штявниця, Банська Бистриця, Бардейов, Бела, Гелніца, Кремниця, Любетова, Пукалец, Кошице, Левоча, Пряшів, Сабінов, Смолнік) та 10 замків. Володіючи кремницьким та кошицьким монетними дворами, він карбував свої гроші. Я.Іскру підтримували дрібні землевласники, які розорилися і прагнули повернути свої земельні наділи. Його союзниками стали словацькі міста, які уклали з ним договір, визнали гетьманом і надали матеріальну допомогу.

Противником Я.Іскри був магнат Я.Гуняді, якому у Словаччині належало понад 50 замків та сотні сіл. До відкритої боротьби між ними дійшло у 1449 р. За умовами „вічного миру” 1452 р. Я.Іскра став гетьманом лише гірничих і східнославацьких міст (крім Кежмарока). У 1452 р. король під тиском магнатів позбавив Я.Іскру деяких привілеїв, і той залишив Словаччину. Згодом, отримавши титул барона, 40 тис. золотих дукатів і володіння у Семигородді, Я.Іскра відмовився від самостійної військово-політичної діяльності і надалі у всьому підтримував короля.

Рух братиків. Після поразки гуситів у прикордонних словацько-польських областях збереглися невеликі гуситські осередки. Їхні ідеї знайшли схвалення серед місцевих мешканців. Це дало змогу започаткувати тут *рух братиків*. Він ґрунтувався на традиціях чеського Табору – взаємних відносинах на демократичній основі, спільному майні, управління здійснювала рада старшин. Найбільшого розмаху цей суспільний рух у Словаччині набрав у 1449 р., коли його очолив кошицький земан Петр Аксамит. Важливу роль у русі відігравали такі керівники, як

Петр Коморовський, Генріх Шміковський, Швегла та ін. До середини 50-х років XV ст. братики спорудили 36 польових таборів і замкових укріплень та контролювали велику територію від Земпліна до Братислави. Їм вдалося захопити такі міста і фортеці, як Ілава, Шаришський Потік, Грушов, Орава, Лікава. Найзначнішим центром братиків стало укріплення *Табор* на Зеленій горі в Штявнику. Потужними були укріплення поблизу Лехніце, Шариша, Хмельове та ін. Військо братиків налічувало орієнтовно 15–20 тис. осіб. За службу всі воїни отримували платню: вершники по одному, а піші – по 0,5 золотого. Кошти для цього надходили з податків, які П.Аксамит наклав на селян і міщан.

Зростання руху братиків змусило магнатів і міську знать об'єднати свої сили. Проте похід 1453 р. проти братиків не досяг успіху. Зазнав невдачі також похід егерського єпископа. Безсилі феодали звернулися до короля з проханням закликати Я.Іскру, який би ліквідував ці виступи. Недавній фактичний правитель словацьких земель прийняв пропозицію і йому повернули у власність центрально-словацькі та спішські гірничі міста, вільні міста на сході Словаччини і титул гетьмана. У 1455 р. Я.Іскра оточив Кежмарок, але взяти його не зміг. Братиківський рух ще залишався потужною політичною силою.

У 1458 р. в одній із битв загинув П.Аксамит. Рештки його війська розпорошилися і відійшли у східну частину Словаччини, де у 1460 р. біля Глоговця збудували польові табори. З цього часу братиківський рух почав згасати. Чимало його керівників почали діяти незалежно, самостійно укладали договори про перемир'я з угорцями. Отримавши належний викуп, вони відходили до Моравії, Польщі або вступали до королівського війська. У 1462 р. впав братиківський осередок у Поважжі. Останні великі табори братиків (Костопани і св. Петр у західній частині Словаччини) були ліквідовані в 1467 р. Остаточо братиківський рух припинився в 1471 р.

Політична ситуація в умовах угорсько-чеської держави.
Після смерті Їржі з Подебрад (1471) розгорнулася боротьба за чеський трон. Чеська шляхта обрала королем Владислава, сина польського короля Казимира з Ягеллонів. Водночас чеським королем проголосив себе угорський правитель М.Корвін. З погляду середньовічного права він був незаконним монархом, оскільки сейм чеської шляхти його не обирав. Тому складну політичну ситуацію М.Корвін намагався вирішити шлюбною угодою: одруженням з Ядвігою, сестрою Владислава. У 1472 р. у Бенешові (Центральна Чехія) зібрався сейм, який визначив чотирьох земельних керівників. Те ж саме відбулося в Моравії, окупованій угорцями. Обидва претенденти на чеський престол порозумілися лише у липні 1479 р., уклавши в Оломоуці спеціальну угоду. За цими домовленостями Владислав отримав владу в Чехії, а М.Корвін, який зберіг титул чеського короля, панував у Моравії, Силезії і Лужиці.

Такий компроміс проклав знаті шлях до вищих земельних посад. Посилення влади панів, підтримка Владиславом католиків загострили міжконфесійні протиріччя. Це зумовило укладення так званого *Релігійного миру* (Кутна Гора, 1485 р.), який у 1512 р. набув статусу „вічного”. Він забезпечував свободу віровизнання для всіх верств населення. Встановлення віротерпимості, замирення ворогуючих сторін сприяло визнанню папою в 1487 р. королівського титулу Владислава.

Після смерті М.Корвіна (1490) угорська шляхта своїм королем обрала Владислава. Отже, з об'єднанням чеської і угорської корон на правах персональної унії у Центральній Європі виникла велика держава. Проте її король був лише номінальним правителем, вся повнота влади опинилася у руках угорської і чеської шляхти. Коли в березні 1516 р. Владислав помер, він залишив своєму сину Людовіку II економічно і політично нестійку державу.

3. Соціально-економічні зміни

Стани і соціальна структура. Суспільство у Словаччині було становим. Участь у державному управлінні брали прелати (духівництво), магнати (вища знать), шляхта і королівські міста. Серед прелатів виділялися вищі (архієпископи, єпископи) і нижчі. Вищі прелати на сеймі виступали разом з магнатами, а нижчі зі шляхтою. Серед станів панівну роль відігравали магнати і шляхта. Їх не можна було ув'язнити або покарати без суду. Вони звільнялися від податків, мита і служби королю, за винятком особистого військового обов'язку – *інзурекції* (становна мобілізація). Шляхта мала право чинити королю збройний опір.

Магнати диференціювалися на *посадових* (займали високі посади у державі; серед них були знаменоносні) і *непосадових* (звичайних, природних). Різномірною була нижча шляхта: помісна і безпомісна. Безземельну складали *армалісти* (володіли лише гербом), *фамільяри* (проживали у багатих чужих помістях) і *предіалісти* (тимчасово користувалися чужим помістям). Королівські міста у сеймі представляли Братислава, Трнава, Бардейов, Пряшів, Кошице.

Матеріальною основою влади короля було його повне право на землю і селянство. Реалізовувалася вона у двох формах. Однією з них була особиста земельна власність короля. Великого поширення набрала така форма власності, при якій особисто вільні селяни, які мали землю, платили королю натуральну і грошову ренту та виконували численні повинності. Під час правління Стефана I в Угорському королівстві виникло умовне землеволодіння, отримане за королівську службу. Земельні наділи такого типу передавалися у спадщину як по чоловічій, так і по жіночій лініях. Умовні наділи, надані наступними правителями, вважалися спадковими лише по

чоловічій лінії. У XII ст. король надав право четвертини спадщини також по жіночій лінії.

За майновим становищем феодали диференціювалися. Найбільші земельні володіння мала угорська знать. Власниками невеликих маєтків були *земани* – дрібна словацька шляхта. Права *земанства* як стану зафіксувала Золота булла 1267 р. Великі земельні володіння мала церква і монастирі. Незалежно від того, на чиїх землях проживали селяни, вони платили церкві десятину. Двадцятку її частину отримував король.

Селяни розрізнялися за своїм правовим становищем. Вільні сплачували королю, як верховному власнику землі, відповідні податки. *Громадники* та *отроки* проживали на землях знаті та церкви і вже в XI ст. мали обмежене право переходу. Повністю залежними були *челядь* і *слуги*. Челядь тримала своє господарство: землю і робочу худобу. Грамота короля Гейзи II з 1075 р. свідчить, що залежні селяни були предметом купівлі-продажу знаті. Поширена в XI–XII ст. практика роздачі королем знаті та монастирям земельних володінь разом зі селянами вела до втрати їхньої особистої свободи.

З XII ст. юридично оформлювалися селянські повинності, які раніше регламентувалися звичаєвим правом. Натуральний податок селяни платили продуктами сільського господарства та предметами ремесла. У XIII ст. почався перехід до грошової ренти, яка призвела до диференціації селян, погіршення їхнього становища, оскільки інші форми повинностей (натуральні податки, панщина, різні служби) не ліквідовувалися.

Значні зміни відбулися у селянському землеволодінні наприкінці XIV – на початку XV ст. У цей час нівелювалася правова різниця між різними категоріями селян. Частина їхньої землі концентрувалася в руках сільської верхівки, яка використовувала найману працю. У зв'язку з переходом до грошової ренти між селянами і землевласниками встановилися

нові форми взаємовідносин. Практика оренди землі, її передача у заставу тощо спричинили розпад сільської громади, селяни втрачали право користування громадськими угіддями.

У другій половині XIV ст. почалася волоська колонізація. Вона найбільше поширилася в гірських районах (Орава, Спіш, Гемера). Там у селян масово відбирали землі під пасовища для овець, а угіддя заселяли пастухами – *волохами*. Вони несли, як правило, натуральну ренту: сиром, вовною, худобою.

Протягом XV ст. селяни втратили особисту свободу. Спочатку (1405, 1458) їм дозволявся перехід лише зі згоди землевласників, а згодом (1471) селян розглядали вже як власність шляхти. Закон 1495 р. встановив, що право переходу поширюється лише на особу селянина, а його майно мало залишатися у попереднього власника. У 1504 р. був остаточно заборонений вільний перехід селян, а землевласники могли розшукувати і насильно повертати у помістя своїх підданих.

Погіршення становища селян спричиняло їхній опір, який набирав різних форм протесту. Найпоширенішими були переходи з королівських земель у володіння церкви та знаті і навпаки, втеча у північні гірські райони, де створювалися розбійницькі загони. Часто селяни осідали у містах, де на початку XV ст. ще діяло старе правило, за яким перебування у місті протягом року приносило його мешканцю волю. До кінця XV ст. селянські втечі набрали такого масового характеру, що окремі власники помість опинилися під загрозою розорення. Мали також місце численні стихійні збройні виступи. Найчастіше повставали монастирські селяни (1113, 1230-ті). Масовим був селянський рух у 1514 р.

Розвиток міст. Міста виникали на місцях ремісничих і торгових центрів. На початках це були поселення, які спеціалізувалися на окремих видах ремесел. Згодом ремісниче вироб-

ництво зосереджувалося у Братиславі, Нітрі, де проводили щотижневі ярмарки.

Якісна зміна старих торгових поселень на міста почалася у XIII ст., коли багато з них одержали особливі свободи і привілеї. Найзначнішим був привілей права королівського міста. Він надавав самоуправління, судову і церковну автономію. Мешканці королівських міст підпорядковувалися безпосередньо королю. Першим містом у Словаччині, яке отримало королівський привілей, була Трнава (ще як сільське поселення) у 1238 р. Звівши укріплені стіни, вона у 1270 р. формально стала містом. Вигідне розташування, численні економічні привілеї сприяли швидкому перетворенню Трнави в значний центр торгівлі, ремесла і релігії. Бела IV підтвердив попередні привілеї, втрачені під час монголо-татарського нападу, Зволену (1243) і Крупіні (1244). Згодом цей статус і право складу товарів отримали Нітра (1248), Нове Место над Вагом (1253), Тренчин (1260), Комарно (1265), Кежмарок (1269), Братислава (1291), Бардейов (1320), Пряшів (1347), Жиліна (1357).

Виникненню і розвитку міст сприяла гірнича справа, яка у Словаччині мала давні традиції і була пов'язана з розробкою дорогоцінних і кольорових металів. Золото і срібло добували у копальнях поблизу Банської Штявниці в другій половині XI ст. Згодом ряду міст король надав привілеї (Банській Штявниці – 1255, Банській Бистриці – 1296, Гельниці – 1328 та ін.). У 1328 р. право самоуправління і великі привілеї отримала Кремниця, яка швидко стала центром золотих копалень і найбагатшим містом Словаччини.

У другій половині XIII ст. виникли особливі поселення з центром у Левочі – Спішські міста (24). Маючи ряд привілеїв у господарській сфері, судочинстві, вони процвітали завдяки транзитній торгівлі між Силезією, Польщею і державами Південно-Східної Європи. За королівським привілеєм 1271 р. ці міста були виведені з-під юрисдикції жупана, отримали

право самоуправління і підпорядковувалися безпосередньо королю.

Зростало політичне значення міст. У 1405 р. вони домоглися підтвердження своїх привілеїв, а з 1417 р. їхніх представників епізодично запрошували на засідання угорського сейму. Міщани постійно позичали королю гроші, утримували королівське військо. У боротьбі з великими магнатами міста об'єднувалися у союзи. Зокрема, у першій половині XV ст. утворилося об'єднання семи гірничих міст (Кремниця, Банська Штявниця, Банська Бистриця, Нова Баня, Пуканец, Бела, Любетова).

У XV ст. міста були малочисельними, а найбільші з них (Банська Штявниця, Банська Бистриця) нараховували близько 5 тис. мешканців. З кінця XV ст. розвиток королівських міст обмежувався владою короля і становими привілеями. У приватновласницьких містах прийняття нових членів до міщанського стану обумовлювалося сплатою високого внеску і обов'язковою згодою власника.

Міщани платили лише майновий податок і церковну десятину. Від усіх інших повинностей вони були звільнені. Така відносна свобода приваблювала у міста словацьких селян-утікачів, які з часом утворили найбільш бідну верству міщан. Соціальна диференціація, зростання бідноти значно вплинули на національний склад середньовічного міста, зокрема відбувалася його словакізація. Зокрема, у XIV ст. виникли окремі словацькі колонії в Пряшеві, Кошице, Бардейові.

Основне населення Братислави, Спішу складало німецькі колоністи. У містах, які виникли ще до німецької колонізації, досить значним був словацький елемент. Але й там німці намагалися захопити у свої руки міське управління. Конфлікти між цими верствами міського населення поступово набирали національного характеру. За скаргою жилінських міщан-словаків король Людовик I Великий у 1381 р. видав так званий Слов'ян-

ський привілей, який передбачав обрання до міського управління однакової кількості словаків і німців.

Ремісничче виробництво і торгівля. Місто в XIII–XIV ст. ще не знало повного відокремлення ремесла від землеробства. Міста розпоряджалися громадськими землями: орними ділянками, лісами, пасовищами і т.п. Чимало ремісників мали свої земельні наділи. Наприклад, у Братиславі наприкінці XIV ст. лише 20% мешканців займалися винятково ремеслом.

З XIV ст. ремісничче виробництво почало організовуватися за цеховим принципом. Найшвидше об'єдналися кошицькі кожухарі (1307). У 1376 р. свій цех створили братиславські пекарі, м'ясники і шевці. На чолі цеху стояли два цехмістри. Вони керували виробництвом, контролювали якість виробів, встановлювали на них ціни. З кінця XIV ст. в обов'язок цеху входила охорона міста. Цеховий статут затверджувала міська рада, король, єпископ: всі вони намагалися обумовити собі певні вигоди, що й стало однією з причин занепаду міст на початку XVI ст.

Міста були важливими центрами торгівлі. Як торгові осередки виділялися містечка (Ружомберк, Стара Любовня, Глоговец та ін.), де відбувалися щотижневі ярмарки. У 1440 р. на пражському ярмарку продавали мідь, олово, сталь, серпи, коси, сукно, шкіри, вино, пиво, сіль, худобу, ячмінь, овес. Зовнішня торгівля мала переважно транзитний характер. Ряд міст (Левоча, Братислава, Трнава, Бардейов, Кошице) отримали важливий привілей – *право складу*. Це зобов'язувало чужоземних купців вивантажувати там свої товари. Місцеві купці ставали посередниками з продажу чужоземних виробів – сукна, шовку, дорогоцінностей, прянощів тощо. Купці зі словацьких міст відвідували також ярмарки за кордоном, де продавали переважно хліб, фрукти, мед, вино, мідь, золото, срібло. З XIV ст. пріоритетними стали торгові шляхи між Угорщиною і Чехією, які пролягали через західну частину

Словаччини. Основними посередниками на шляху з Праги в Остригом і Будим були Трнава і Братислава. У другій половині XIV ст. на так званому Чеському шляху виник торговий центр Жиліна.

За Стефана I основною грошовою одиницею була візантійська золота монета. Поступово її замінив угорський денарій. Проте вага монет, які карбувалися зі словацького срібла, постійно змінювалася: від 0,144 г до 0,456 г. В обігу були також злитки срібла та іноземні монети. Розвиток торгівлі, поширена у помістях грошова рента потребували впорядкування грошової системи. У зв'язку з цим Карл Роберт запровадив єдину монетну систему. Великий монетний двір був у Кремниці, де карбували срібний денарій, угорський гріш (3,19 г срібла) та угорський золотий форинт (3,54 г золота), який тривалий час був однією з найстабільніших грошових одиниць у Європі.

Швидкий розвиток гірничо-добувної сфери, грошова реформа зміцнили економічно і політично передовсім гірничі центри – Кремницю, Банську Бистрицю, Банську Штявницю, Любетову. У 1380 р. ці міста вже виступали спільно у суперечках з магнатами.

РОЗДІЛ V

ПІД ВЛАДОЮ ГАБСБУРГІВ

(друга чверть XVI – 70-ті роки XVIII ст.)

1. Суспільство Словаччини (до кінця XVI ст.)

Турецька агресія і включення Словаччини до складу монархії Габсбургів. Перші спроби приєднати Угорське королівство разом із словацькими землями до своїх володінь Габсбурги зробили ще у XV ст. Це було закріплено договором 1402 р. Протягом 1437–1457 рр. Угорщина також була під скіпетром Габсбургів. У серпні 1526 р. біля придунайського міста Могач турки розгромили об'єднане угорсько-чеське військо, а король Людовик II загинув. На звільнений угорський престол претендували Фердинанд I Габсбург і трансильванський (семигородський) воєвода Ян Запольський (1487–1540). Угорщина могла протидіяти туркам лише за належної зовнішньої підтримки. Обираючи нового короля, шляхта керувалася передовсім цими міркуваннями. Не досягши згоди, обидва претенденти наприкінці 1526 р. одночасно були проголошені угорськими королями. Частина словацьких земель опинилася під владою Я.Запольського. На іншій території Словаччини турки утворили *санджак* – окрему адміністративно-територіальну одиницю з центром у Філяково. Восени 1527 р. Фердинанд I завдав поразки трансильванському правителю і приєднав його володіння до своєї держави. Так більша частина Словаччини увійшла до складу монархії Габсбургів.

Однак вже у 1528 р. Я.Запольський спробував повернути собі втрачені землі, але зазнав поразки у битві під Кошице. Тоді він звернувся за допомогою до турецького султана, який навесні 1529 р. силою відновив владу Я.Запольського у Трансильванії та східноугорських столицях і навіть двічі намагався заволодіти

Віднем. Проте під натиском військ Фердинанда I турки відійшли за межі задунайських і словацьких земель. У 1533 р. Туреччина і Австрія уклали Константинопольський мир. За його умовами Словаччина, як і Угорське королівство, була поділена між Фердинандом I і Я.Запольським на умовах *statusu quo*.

Я.Запольський не змирився з втратою Словаччини, найбагатшої частини королівства. Воюючи з Фердинандом I, він у 1535 р. захопив Кошице. Проте супротивники були виснажені взаємною боротьбою і уклали Великовараждинський мир (1538). За його умовами Фердинанд I і Я.Запольський визнавалися угорськими королями на тих територіях, якими вони до цього володіли (Західне і Східне королівства). Сторони також домовилися, що після смерті Я.Запольського (у нього не було спадкоємців) його володіння відійдуть до Габсбургів. Проте згодом цей пункт втратив свою актуальність, оскільки трансильванець одружився з польською княжною Ізабеллою, у шлюбі з якою у нього народився син Ян Сигізмунд (1540).

За Великовараждинським договором до Фердинанда I відійшли Хорватія, невелика частина на заході Угорщини і більшість Словаччини. Братислава тоді набула офіційного статусу столиці Угорського королівства. Я.Запольський заволодів Трансильванією, центральною і північно-східною частиною Угорщини, а також містом Кошице. Угорська шляхетська опозиція віденського двору опиралася на Трансильванію. Після невдалої спроби приєднати її під скіпетром Фердинанда I, вона, як Східне королівство Яна Сигізмунда, впродовж 1551–1566 рр. перебувала під турецьким протекторатом.

Наприкінці 60-х років XVI ст. угорські вельможі Янош Баллас та Іштван Добо спробували приєднати до Східного королівства всі словацькі землі, а Максиміліана II Габсбурга (1564–1576) позбавити угорської корони. Однак, не здобувши турецької підтримки (Туреччина не бажала зміцнення ні монархії Габсбургів, ні Східного королівства), їхні плани провалилися. У 1571 р. Ян Сигізмунд уклав з Максиміліаном II так звану Шпеерську угоду.

Він відмовився від титулу короля Східного королівства (отже, й угорської корони) і почав називатися лише князем Трансильванії і Партіуму (частина угорської території). Відтоді Трансильванія стала органічною частиною Угорського королівства, а її князі підпорядковувалися королю з династії Габсбургів.

На території Словаччини Габсбурги реформували управління, спрямоване на централізацію державної влади. Братислава стала адміністративним, а Трнава – церковним центром Угорського королівства. Північно-східні словацькі столиці підпорядковувалися Спішській канцелярії у Кошице (1567). Тоді ж ця територія отримала офіційну назву *Верхня Угорщина*, а решта словацьких земель і Задунав'я – *Нижня Угорщина*. З огляду на переважаюче слов'янське населення (словаки були другим за чисельністю народом Угорського королівства), сусіди ці землі іменували *Словацька земля, словаки, Славонія, наша Славонія*. Таке територіально-етнічне розуміння Словаччини сприяло національному самоусвідомленню її мешканців.

Землі південної Словаччини в умовах турецької експансії. Після смерті Я.Запольського його володіння зайняли турки, що спричинило чергову австро-турецьку війну. До 1544 р. турки захопили більшу частину Остригомської і Новоградської столиць і включили до своєї імперії як окремі санджаки. За умовами мирної угоди 1547 р. Угорщину поділено на три частини: Угорське королівство у складі монархії Габсбургів; Будимський пашалик під безпосереднім управлінням турецького султана; васальне від Туреччини Трансильванське князівство. У 1551 р. військові дії відновилися. Турки пограбували Нітранську і Гонтську столиці. Протягом наступних років вони утвердилися на лівому березі річки Іпель, де захопили ряд укріплених міст і містечок (Буяк, Дярмоти, Сечани). Найважливішим їхнім здобутком стали дві фортеці у словацьких землях – Шаги (1552) і Філяково (1554). Південні словацькі землі склали Сечанський і

Філяковський санджаки, які увійшли до Османської імперії. Нові територіальні надбання Туреччини зафіксував Константинопольський мир 1562 року.

Оборонна лінія Габсбургів у середині XVI ст. умовно проходила по лінії Комарно–Нітра–Левоча–Модри Камінь. Вона була поділена на три *капітанати* – Верхньоугорський, Гірничий, Переддунайський. У системі укріплень важлива роль відводилася гарнізонам словацьких міст Пуканец і Крупіна.

Не бажаючи залишатися під владою турецького султана, чимало шляхти з південної частини Словаччини відійшло на територію, зайняту Габсбургами. Там окремі з них одержали невеликі земельні володіння, частина оселилася в містах, інші поступили на службу до магнатів. У 1562 р. капітан Гірничого капітанату Янош Баласс організував з цієї шляхти десятитисячне військо, з яким вирушив проти турків. Ця виправа закінчилася трагічно: в одній з битв врятувалося близько тисячі з усього його війська.

Тим часом у Туреччині змінився султан, який уклав мир з Габсбургами (1568). Незважаючи на мирну угоду, турецькі прикордонні беї часто робили грабіжницькі набіги на словацьку територію. У 1575 р. вони здобули Девін і Модри Камінь.

В останній чверті XVI ст. Османська імперія переживала внутріполітичну кризу, викликану боротьбою за трон. Ситуацією скористався віденський двір, який вирішив відвоювати втрачені словацькі землі. Нова австро-турецька війна з невеликими перервами тривала п'ятнадцять років (1593–1608). До 1595 р. об'єднані австро-угорські війська у взаємодії з молдовським господарем і трансильванським князем звільнили від турецького панування Філяково, Девін, Модри Камінь, Сечани, Новоград. Ця територія відійшла до Габсбургів, у турецьких володіннях залишилися лише Остригом і Егер.

Початки Реформації. З другої чверті XVI ст. католики у Словаччині втратили колишні міцні позиції. Немалу роль у цьому відіграло те, що два архієпископи і п'ять єпископів загинули разом з королем під час Могачської катастрофи. Призначати нових владик римській престол не поспішав. Виникла своєрідна ніша, якою й скористалися протестанти. У словацьких містах (Бардейов, Банська Бистриця, Банська Штявниця, Братислава, Жиліна, Кежмарок, Кремниця, Левоча, Тренчин) активно пропагували вчення Мартіна Лютера. Реформаційні ідеї поширювали також словацькі проповідники, які здобули освіту в німецьких навчальних закладах. До речі, лише у Віттенберзькому університеті впродовж 1522–1564 рр. навчалось майже 200 словаків.

Зауважимо також, що реформаторське середовище не було єдиним. У ньому сформувалися течії аріанів, антитринітаріїв, анабаптистів, кальвіністів, утраквістів та ін. Між деякими точилися гострі дискусії з питань віри. У 1548 р. угорський сейм ухвалив закон, спрямований проти анабаптистів та кальвіністів. Аби засвідчити, що їхнє визнання відрізняється від віри засуджених і заборонених визнань, п'ять великих словацьких міст (Левоча, Бардейов, Кошице, Сабінов, Пряшів) у 1549 р. подали на розгляд монарха основні постулати своєї конфесії. Їх уклав Л.Штекель, учень М.Лютера. Ця конфесія ґрунтувалася на Аугсбурзькій конфесії (1530) і одержала назву *Сповідання п'яти міст*. Її ідеї у 1559 р. сприйняли також сім словацьких гірничих міст – *Конфесія гірничих міст*, а через десять років до них приєдналися Спішські міста – *Спішська конфесія*. Так значна частина словаків перейшла в лютеранство. Серед них було чимало колишніх католицьких священиків, у тому числі нітранський єпископ. Протестантство підтримали й окремі угорські магнати, які мали в Словаччині свої володіння. Організація протестантських церков завершилася на соборі у Жиліні (1611), який західні і центральні словацькі землі поділив на три церковні провінції з окремими

суперінтендантами (єпископами). Спішський синод (1614) утворив дві аналогічні провінції на сході Словаччини. Реформація значно вплинула на духовну культуру словацьких земель, сприяла її демократизації і національній визначеності. Зауважимо, що у словацьких землях у цей час поширилася чеська мова, якою користувалися у богослужінні.

На початках реформаційні заходи, підтримані магнатами, стурбували більшість угорської шляхти, яка також сподівалася на певну вигоду з багатств католицької церкви. Шляхта була вороже налаштована щодо міст, як основних провідників реформаційних ідей. Для забезпечення від магнатського засилля шляхта об'єдналася з католиками і перейшла на позиції їх захисту. Ці питання розглянув угорський сейм. У 1522 р. на пропозицію Штефана Вербьочі, лідера та ідеолога середньої шляхти, він схвалив закон про запровадження смертної кари за розповсюдження реформаційних ідей.

2. Боротьба з Реформацією і політика освіченого абсолютизму

Словаччина в антигабсбурзьких рухах. Для боротьби з Реформацією трнавський архієпископ Мікулаш Олаг запросив у Словаччину єзуїтів. Вперше вони з'явилися у Трnavі в 1561 р., але довго там не затрималися, оскільки після смерті владики їх вигнали. Вдруге єзуїти прибули у словацькі землі в 1586 р. на прохання архієпископа Їржі Драшковича. Активізувалися католики на початку XVII ст., коли у вільних королівських містах були зруйновані протестантські церкви. Це дуже обурило протестантів, а братиславський сейм у 1604 р. прийняв спеціальні ухвали з цього приводу і передав їх Рудольфу II до Відня. Зважаючи на гостре конфесійне протистояння (були вбиті три єзуїтські священники М.Крізін, С.Понграц і М.Гродецький), Рудольф II у 1606 р. надав знаті та містам релігійну свободу.

Посилення контрреформаційного руху в словацьких столицях призвело до масових антигабсбурзьких виступів, які очолили угорські магнати (Г.Бетлен, Д.Ракочі). У боротьбу включилося також населення міст. Головними центрами цих виступів стали Банська Бистриця і Банська Штявниця. За Лінцькою мирною угодою (1645), укладеною між офіційним Віднем і Д.Ракочі, на словацьких теренах гарантувалася свобода протестантського віросповідання.

З огляду на турецьку загрозу на словацькій території виникла *Седлацька столиця* – бойова організація для захисту прикордоння від турків. Цей військовий обов'язок практично повністю ліг на підневільне селянство. За ухвалою угорського сейму кожен селянин зобов'язаний був мати вогнепальну зброю (рушницю, пістоль), а бідніший – шаблю.

З 60-х років XVII ст. турки активізували свої набіги. У 1663 р. вони захопили Нове Замкі, Нітру, Левіце, проникли вглиб країни аж до Тренчина і забрали у неволю тисячі людей. Багато поселень були повністю знищені. У 1664 р. між турками і Габсбургами підписано принизливий Вашварський мир, за яким становище Словаччини виявилось політично невизначеним. Під турецький контроль потрапили фортеці Великий Вараждин, Зрінський Новіград, Новоград, Нове Замкі.

Умови Вашварського миру обурили угорську шляхту. Вона активізувала антигабсбурзькі виступи, які значною мірою набули політичного характеру. У 1669 р. австрійський уряд розкрив змову, організовану Ф.Весселенї, стратив керівників та конфіскував їхнє майно. Восени 1673 р. у Братиславі відбулися масові судові процеси над євангелійським духівництвом (майже 700 осіб). Більшість засуджених відправили невільниками на неапольські галери.

Османський тиск на Габсбургів вирішив використати один з найбільших угорських магнатів Імре Текей і утворити під турецьким протекторатом Угорську державу. До її складу мали

увійти також всі словацькі землі. У 1678 р. він захопив Кежмарок, Пряшів, Левочу і за два роки заволодів майже всією Словаччиною, за винятком Нітранської і Тренчинської столиць. Опорою його влади стали воїни з числа словаків. Підтримував І.Текей добрі стосунки з Портою: на вершині успіхів султан навіть призначив його угорським королем. Однак він прийняв лише титул князя Верхньої Угорщини.

За такої політичної ситуації у центральній частині Європи віденський двір вимушено поступився. На Шопронському сеймі (1681) Леопольд I погодився відновити автономію Угорського королівства. Була також у певних межах дозволена свобода протестантського визнання. Частина шляхти разом з І.Текеєм відмовилася визнати ухвали цього сейму і звернулася за допомогою до султана. Словацькі землі знову відчували на собі весь тягар турецької агресії. Проте плани І.Текеї зазнали краху після віденської перемоги (1683) військ коаліції європейських держав. Тоді ж він залишив Трнаву, яку згодом дощенту зруйнували турки. У 1687 р. Габсбурги зуміли потіснити турків, які остаточно залишили словацьку територію, а разом з ними й І.Текей. Включення південних словацьких земель до володінь Габсбургів підтвердив Карловицький мир 1699 р.

Нові політичні умови призвели до демографічних і етнічних змін на словацьких землях. Якщо турецька експансія спричинила посилення угорського елемента у Словаччині, а сама країна стала осердям королівства, то на початку XVIII ст. словацька людність масово подавалася на звільненні від турків південні словацькі землі. Так на території Нітранської, Тековської, Остригомської і Комарнівської столиць утворився великий словацький анклав, який зайняв територію аж до Житнього острова (місцевість у західній частині Словаччини). Виник словацький клин у Пештській столиці, територія якої складала власне угорські землі. На сході Словаччини словацький елемент проник у Спішські міста, Абовську, Земплінську і Шаришську

столиці. Посиленій словакізації нових територій сприяв демографічний фактор. В середньому у словацькій родині було 4–6 дітей, тоді як угорська нараховувала лише дві дитини. Словацька мова пускала міцні паростки в мадярське середовище. Так формувалися нові етнічні кордони словацької території.

У 1723 і 1729 роках угорський сейм ухвалив закони, за якими відмінялися обмеження вступу до цехів словаків. Це сприяло словакізації міст, які переважно були німецькими.

Зміцнення влади Габсбургів. У 1687 р. Братиславський сейм проголосив угорську корону спадковою власністю Габсбургів і скасував статтю Золотої булли про право шляхти прогнати королю. Це спричинило протистояння. Повсталу шляхту очолив великий угорський магнат трансильванський князь Ференц Ракочі II. Осередками повстання стали словацькі століці. Усім учасникам він пообіцяв особисту свободу, що спричинило масовість руху. Вже до кінця 1703 р. повстанці мали майже 30-тисячну армію і оволоділи такими містами та фортецями як Левоча, Крупіна, Копице, Нове Замкі, Пряшів. Поразка повстанців під Трнавою (1705) призвела до короткочасної мирної угоди. Проте у 1706 р. воєнні дії відновилися, а повсталі вже нараховували до 100 тис. Однак антигабсбурзький рух ослабили їх неузгоджені дії. Повстанці зазнали відчутних поразок у ряді важливих битв (Тренчин, 1708).

Сатмарський мир (1711) завершив низку виступів угорської шляхти. Габсбургам вдалося у формі особистої унії зберегти права на спадковість угорського престолу. Головною політичною сферою діяльності дрібної і середньої шляхти стало місцеве самоврядування. У Будимі була створена Намісницька рада, яка здійснювала адміністративне управління.

Угорський сейм у 1723 р. прийняв Прагматичну санкцію (видана Карлом VI у 1713 р.). Найважливішим її принципом була неподільність і спадковість як по чоловічій, так і по жіночій ліній. Погодившись з таким актом, угорська політична еліта

фактично відмовилася від права на власну державність. Перелом в австро-угорських політичних відносинах позначився також на загальній суспільній ситуації у Словаччині.

Після смерті Карла III віденський трон зайняла його донька Марія Терезія (1740–1780). Утвердившись на престолі, вона спробувала зламати в Угорщині бар'єр державно-правових перешкод на шляху до централізованого управління і зміцнення абсолютизму. За дорученням Марії Терезії її радник в угорських справах Адам Франц Коллар, словак за походженням, підготував документ „Книга про походження і постійне використання законодавчої влади у церковних справах апостольськими угорськими королями”. У ньому він вказав на право угорських королів втручатися в церковні справи, оподатковувати маєтки церкви, а при потребі й шляхетські як ленні, на які мають пряме право власності. Цей документ дуже розлютив шляхту, А.Ф.Коллара оголосили зрадником і навіть створили спеціальну сеймову комісію для розслідування всієї справи. Ситуацією скористалася Марія Терезія, яка розпустила угорський сейм і до кінця свого правління його не скликала. Таким чином відбувся поворот у політиці віденського уряду й на словацькій території.

Реформи освіченого абсолютизму. Централізаторська політика віденського двору, всі його реформи проводилися в дусі принципів так званого освіченого абсолютизму. Ідеологами реформ були словаки А.Ф.Коллар і Йозеф Бенцур, ректор братиславського євангелійського ліцею. Мета нововведень стосувалася зміцнення позицій правлячих кіл у нових суспільних і економічних умовах. Десятирічне перебування на троні Йосифа II (1780–1790) стало часом перемін, яких до цього не знала монархія Габсбургів. Раціоналізаторський і реформаторський запал правителя охопив майже всі сфери життя його підданих: від заборони дзвонити під час бурі до засадничних основ в житті суспільства, політиці, релігії і культурі.

Беззаперечним досягненням була спроба вирішити селянську проблему. Важливе значення мала *урбаріальна регуляція*, яка у словацьких столицях проводилася у 1768–1783 рр. Вона впорядкувала відносини між землевласниками і закріпаченими селянами, визначила їх права. Всі селянські повинності, які залежали від якості землі, записували народною мовою до спеціальної книги (вона називалася *урбар* і зберігалася в сільського старости). Ця регуляція дозволила значно зменшити повинності, зокрема панщину на третину. Вершиною селянської реформи була ліквідація у 1783 р. кріпацтва. Наприкінці свого правління Йосиф II проголосив патент про відміну панщини, однак під тиском великих землевласників його відкликав.

Ряд реформ стосувалися економіки, соціальної сфери тощо. Так, основною галуззю виробництва декларували землеробство, сільськогосподарську літературу почали видавати розмовною словацькою мовою. На селянина поширився термін *землероб*. Певних змін зазнала цехова справа: знизили вступні внески, завели контроль з боку міста за внутрішнім життям цеху тощо.

Реформи освіченого абсолютизму врегулювали відносини між релігіями і конфесіями в Австрійській монархії. Передовсім вони торкнулися римо-католицької церкви. Спеціальними указами (1764) зменшено кількість релігійних свят, чернечих орденів, а єзуїтський орден ліквідовано (1773). У 1776 р. були засновані нові єпископства: Банськобистрицьке, Рожнявське і Спішське.

За законом 29 листопада 1781 р. ліквідовані всі монастирі, які не займалися лікарською, благодійною чи шкільною справою. Власність таких монастирів переходила до держави. Простежувалася тенденція до ліквідації саме заможних монастирів. Упродовж 1780-х років по всій монархії було закрито 400 монастирів, у тому числі 140 в Угорському королівстві.

Проте набагато важливішим для суспільного життя було те, що при збереженні католицької церкви як державної, допуска-

лися й інші християнські віросповідання. Толерантний патент 1781 р., який стосувався всіх земель монархії, мав важливе значення для словаків, оскільки вони були різноконфесійними. Зважаючи на велику кількість протестантів, уряд запровадив певні перепони для їх вільної діяльності. Зокрема, у грудні 1782 р. видано розпорядження, за яким протестанти зобов'язані були прослухати кількатижневий курс Закону Божого у відповідальному за це католицького священика. Патент про віротерпимість стосувався визнаних християнських конфесій і фактично завершив Контрреформацію. До існування інших релігійних громад, сект уряд ставився недовірливо і відкрито це демонстрував.

Освітні реформи 1770-х років були важливим поступом у тривалому процесі націоналізації шкільної справи. Нормою і благом для всіх стала обов'язкова початкова освіта. Послаблення цензури в 1782 р. призвело до розквіту сатири і памфлету, а також виникнення великої кількості читалень, книгарень, розвитку преси на всіх мовах. Однак у 1787 р. Йосиф II і цю сферу взяв під повний контроль, чим остаточно покінчив зі свободою преси і видавництва.

У добу освіченого абсолютизму всю територію Угорського королівства поділили на 10 адміністративних округів на чолі з комісарами. Округи ділилися на стóлиці (жупи, комітати). Три округи (Нітранський, Банськобистрицький і Кошицький) охоплювали майже всі етнічні словацькі землі. Нітранський округ мав чогири стóлиці (Братиславську, Нітранську, Тренчинську і Тековську), Банськобистрицький округ об'єднував Оравську, Турчанську, Ліптовську, Зволенську, Гонтську і Гемерську стóлиці, а Кошицький округ – Спішську, Шаришську, Земплінську і Абовську стóлиці. Тривалий вплив йосифінських реформ позначився на стилі управління держави, адміністрації, освіті, стосунках з духівництвом і церквою.

3. Соціальна структура й економіка

Демографічна ситуація і соціальна структура. Австро-турецькі війни XVI–XVII ст., антигабсбурзькі збройні виступи, які переважно охопили територію словацьких земель, значно вплинули на їх загальне демографічне та економічне становище. Багато людських життів забрали численні епідемії (Братислава, 1713–1714; східні словацькі землі, 1739–1742 та ін.). Чимало районів обезлюдніло, а населення словацьких земель на початку XVIII ст. склало близько 700 тис. осіб. Відносно мирні роки, які наступили після Сатмарського миру 1711 р., сприяли освоєнню запустілих земель, розвитку міст, поширенню гірничої справи. Це позитивно вплинуло на загальний демографічний ріст. До 1780 р. чисельність мешканців словацьких земель досягла майже 2 млн осіб. Значною у цей час була міграція населення, яка призвела до поширення словацького елемента на інші землі. Так виникли етнічні словацькі острівці у Бачській, Північній, Бекешській і Саболчській столицях, Банаті та в околицях Будима і Пешта.

Суттєві зміни в етнічній і соціальній структурах у словацьких землях спричинила політика Контрреформації, яка часто супроводжувалася репресіями щодо противників режиму Габсбургів. У першій половині XVI ст. значною мірою мадяризувалися окремі міста (Кошице, Рожнява).

За етнічною самосвідомістю шляхта була переважно угорською. Більше половини її проживало на словацькій території. Дрібну словацьку шляхту представляли земани. Серед них виділялися *армалісти*, які не мали маєтків. Шляхетський стан вони здобули за військові заслуги або службу в магнатів. Дрібна і середня шляхта, яка прибула з південних словацьких земель і поселилася у містах, часто конфліктувала з міщанами. При цьому вона не тільки не хотіла підпорядковуватися міському праву, але й вимагала участі у міському управлінні. Ухвалою сейму 1647 р. шляхта все-таки домоглася збереження своїх привілеїв і вільного поселення у містах.

З-поміж підневільного селянства у XVI ст. виділилася невелика привілейована група *фойтів*. Вони мали збільшений земельний наділ, не відбували панщини, використовували найману працю. Фойти могли володіти млином, корчмою, торгувати тощо. Становище решти підневільних селян не змінилося: несли військову службу, відбували численні державні повинності. До речі, закінчення військової служби не звільняло словацького селянина від кріпосної залежності, як це було у випадку з австрійським. У 1767 р. Марія Терезія видала для Словаччини *Земельний акт*, який обов'язки селян щодо землевласників регламентував з врахуванням їхнього майнового стану. Проте угорські землевласники його саботували.

У XVII–XVIII ст. на території Словаччини відбулося ряд селянських виступів, спрямованих проти гніту землевласників. У 1618 р. спалахнуло повстання у Нітранській столиці, а у 1632 р. селянські виступи охопили Земплінську, Шаришську та інші столиці. Випадки селянської непокори почастишали в середині XVII ст. Вони були пов'язані передовсім з тривалою антигабсбурзькою боротьбою угорської шляхти. Ця боротьба призводила до збільшення феодального визиску підневільних селян, які часто відмовлялися виконувати надмірні повинності. З'явилися загони збійників (опришків) – народних месників, які переховувалися у горах і лісах. Особливо могутнього розмаху збійництво досягло у 1711–1713 рр. під проводом Ю. Яношіка.

На становище *сільського господарства* значно вплинула турецька експансія. Найбільше були спустошені розвинутіші південні райони, частина населення потрапила в неволю. Така економічна і демографічна ситуація спричинила швидке освоєння центральних та північних регіонів, розширення орних площ та угідь.

Основною господарською одиницею у XVI–XVII ст. залишалось велике помістя. Його центром був *замок* – резиденція власника і місце зосередження господарської адміністрації. На

зламі XVII–XVIII ст. помістя вже розрізняли за спеціалізацією. У таких господарствах сформувалася нова соціальна верства – *біреші* – постійні наймані робітники. Відступ турецької загрози у XVIII ст. дозволив застосувати коня як нову робочу худобу. Розвитку сільського господарства сприяло запровадження у монархії постійної армії (1715).

Основною галуззю залишалось землеробство. Поруч з трипільною системою обробітку землі в окремих районах використовували двоплля (Орава). Із зернових культивували передовсім жито, а пшеницю висівали переважно в урожайних областях. Часто практикували мішаний висів жита і пшениці (так званий сураж). Вирощували також ячмінь, овес, гречку, просо. У підгірських районах (Спіш, Орава, Ліптов, Шаріш) – льон і коноплю – основну сировину для виготовлення полотна. Однак використання часто примітивних знарядь праці, стара агротехніка, орієнтація на екстенсивні способи господарювання не дозволяли збільшувати врожайність. У південних областях словацьких земель вона була, як правило, 3–4, а в підгірських – 2–3-кратною. До 80% зібраного врожаю використовували для внутрішніх потреб.

У XVIII ст. відбулися деякі зміни у землеробстві, які були пов'язані з культивуванням нових сільськогосподарських культур – кукурудзи (південні землі), картоплі (північні райони) і тютюну (район Заогржа). Важливою галуззю сільського господарства було виноградарство. Найбільші виноградники знаходилися у Братиславській столиці (близько 5 000 га). У Нітранській столиці під ними було зайнято 2 500 га, а в Гонтській – 2 000 га. Значними центрами виноробства стали Братислава, Модра, Скаліца, Пезінок, Юр. Розповсюдилося садівництво, частина фруктів, передовсім сушених, йшла на експорт.

Мешканці гірської місцевості, займалися різними промислами: сплавляли ліс до південних областей країни, виготовляли деревне вугілля, поташ, знаряддя праці, предмети повсякденного домашнього вжитку тощо. З XVII ст. словацькі селяни почали виготовляти на продаж продукти харчування (олію, сир, бринзу).

У Братиславській і Зволенській столицях займалися переважно тваринництвом. В середньому на 100 га землі припадало 90–100 голів худоби. Наприкінці XVII ст. лише залежні селяни Братиславської столиці мали більше 30 тис. голів худоби. В гірських районах розвинулося вівчарство – у 60-х роках XVIII ст. в країні було близько 5 млн. овець. Продукти тваринництва значною мірою орієнтувалися на експорт.

Селяни відбували численні повинності, найважчими з яких були панщина (3–5 днів на тиждень) і підводні роботи (пов'язані з поїздками на далекі відстані, переважно на ярмарки). Селяни також змушені були терпіти утиски, пов'язані з організацією постійної армії. Оскільки в першій половині XVIII ст. ще не використовували військових казарм, то вояків розміщували на постій у селянських мешканнях, які змушені були годувати як постояльця, так і його коня.

Важкі умови праці і проживання, численні повинності призводили до селянського протесту. Він проявлявся у різних формах, але найпоширенішими були втечі, які у першій половині XVIII ст. набули масового характеру. Найчастіше селяни втікали з помість у гірничі міста. Урядова статистика зафіксувала, що між 1715 і 1720 роками Шаришську столицю залишило більше 3 000, Оравську – 1 500, а Ліптовську – 1 100 словацьких селянських родин. Це в свою чергу призводило до обезлюднення помість, втрати дармової робочої сили, а отже, вело до посилення визиску тих, що залишилися.

Міста. Безперервні війни XVI–XVII ст. позначилися на загальному становищі словацьких міст. Ті з них, які знаходилися безпосередньо в зоні військових дій, піддавалися руйнуванню і грабежам. Окремі не змогли втримати своє економічне значення і втратили королівські привілеї (Крупіна, Зволен, Кежмарок). Решта королівських міст зуміли зберегти свої права і привілеї, політичне значення, оскільки саме вони представляли на сеймі весь міщанський стан королівства. Приватновласницькі міста і містечка не мали жодних політичних прав. У другій половині

XVI ст. статус королівського міста здобули Скаліца (1577), Юр, Модра, Пезінок (1598). У 1608 р. шляхта домоглася закону, за яким монарх надавав королівські привілеї місту лише за погодженням з нею, а до міської ради мали обиратися тільки її представники.

Особливість тогочасних міст у Словаччині – це невелика кількість мешканців. Найбільш залюдненими на рубежі XVII–XVIII ст. були Братислава (10 тис.), Банська Штявниця (7 тис.), Кремниця (5 тис.) і Кошице (4 тис.). Чисельність мешканців в інших містах коливалася в межах 1–2 тис. Урбаністика децю покращилася після Сатмарського миру. Виникли нові міста і містечка, зросла кількість населення. У середині XVIII ст. на словацькій території було вже понад 160 міст і містечок з різним статусом. Найбільші з них: Братислава (30 тис.), Банська Штявниця (20 тис.), Комарно (12 тис.), Кошице (8 тис.), Трнава і Спішська Нова Весь (по 7 тис.), Пряшів (6 тис.). Кремниця, Банська Бистриця, Левоча, Скаліца, Нове Замкі, Смолнік, Рожнява, Нове Место над Вагом, Пезінок, Модра і Гельниця нараховували близько по 5 тис. мешканців. Вільні королівські і гірничі міста (наприкінці 70-х років XVIII ст. їх було 24) творили окремий стан, але політично були пасивними. Головне заняття (ремесло і торгівля) міщани часто поєднували з землеробством.

Одним з факторів словакізації тогочасного міста була турецька загроза. Передовсім словацький елемент творили челядь і численні слуги шляхти, яка прибувала з окраїнних південних земель. Наприкінці XVI ст. словаки вже мали чисельну перевагу у Банській Бистриці, Пузанці, Новій Бані, Любетовій і Скаліці. Половину усіх мешканців вони склали у Трnavі, Пряшеві, Бардейові, Банській Штявниці, Кремниці, Модрі і Пезінку. З початку XVII ст. зафіксовано перші виступи словацьких міщан на захист своїх прав. Надзвичайно активними були мешканці Крупіни і Банської Бистриці. У зв'язку з цим угорський сейм дозволив обирати до складу міських органів влади, поруч з німцями й угорцями, також словаків (1608–1609). Поступове звільнення

словацької території від турецького панування сприяло посиленню міщанства як стану. Збільшення словацького елементу у містах продовжувалося також у XVIII ст.

Гірнича справа. На загальне становище гірничо-металургійної сфери, карбування грошей вплинули суспільно-політичні процеси, в орбіту яких словацькі землі були втягнуті в XVI–XVII ст. Під час антигабсбурзьких повстань найбільше постраждали галузі, які займалися видобутком дорогоцінних і кольорових металів. Повстанці забирали золото, срібло, мідь, а також готові гроші.

Великою проблемою для гірництва була наявність підземних вод, які часто затоплювали копальні (вони досягали до 400 м в глибину).

Зростаючі фінансові потреби Габсбургів призвели на початку XVIII ст. до інтенсифікації видобутку кольорових і дорогоцінних металів, основні поклади яких зосереджувалися у Словаччині. Значно зріс видобуток міді, головні копальні якої у XVII ст. перемістилися з Банської Штявниці у Смолнік та околиці. У 1770-х роках щорічно там добували близько 21 тис. центнерів міді (з 1690-х років монополію на торгівлю нею мала держава). Словацька мідь складала 12% її світової продукції.

Дорогоцінні метали обробляли переважно на монетному дворі у Кремниці. Карбували дукати (золоті), таляри і динари (срібні), дрібні монети (мідні). З початку XVIII ст. срібні монети знецінилися. Натомість швидко збільшили виробництво мідних грошей, а у Смолніку відкрили новий монетний двір (1772).

Значний попит на внутрішньому і зовнішньому ринку мало залізо, яке продукували в районі південного Спішу. В 1550 р. там діяла 41 піч (дмухачка), а також 7 сталеплавильних горнів. Наприкінці XVII ст. були збудовані перші високі плавильні (Добшіна, Любетова), а з середини XVIII ст. у Словаччині працювали доменні печі. У 1776 р. функціонувало 120 дмухачок і 10 доменних печей, які давали на рік майже 110 тис. центнерів заліза-сирцю.

Добували олово, кобальт, ртуть, для промислових потреб розробляли кам'яне вугілля. У гірських і підгірських районах було розвинуте скляне виробництво. Виникли гуті у Новій Весі біля Бардейова (1618), Ліптові (1630), Новій Бані (1643) та ін.

Окремою галуззю гірництва було добування кам'яної солі. У 1695 р. на пряшівських копальнях видобули 7 537 центнерів солі. Після 1752 р., коли копальні залила вода, сіль там добували лише виварювальним способом. Щорічно продукували близько 50 тис. центнерів.

У гірничих містах формувалася робітничий стан. У Банській Бистриці в другій половині XVI ст. працювало близько 2 тис. найманих робітників. У середині XVIII ст. у словацькому гірництві і гутництві було задіяно близько 30 тис. осіб. Їх становище було нелегким. У Кремниці і Новій Бані гірник працював 40 годин на тиждень (10 змін по чотири години кожна), в Банській Штявниці – 9 змін, а в Банській Бистриці і Любетові – 11 змін. У робітників-підсобників зміна тривала 8 годин. 12 годин на день працював робітник на поверхні, а отримував лише дві третини зарплати гірника. Важкі умови праці, низькі заробітки були причиною ряду протестів (Банська Штявниця, 1707, 1720–30; Спішська Нова Весь, 1758, 1775).

Цехове ремесло. У XVI ст. дещо збільшилася кількість цехів, для створення якого вимагали не менше трьох майстрів. Найбільше цехів було в Кошице (35), Левочі (28), Трनावі, Бардейові, Братиславі і Пряшеві. Згодом їх число побільшало, звужилися спеціальності. Вже наприкінці XVII ст. вузькоспеціалізовані цехи діяли в Братиславі (45), Левочі і Кошице (по 30), Пряшеві (26), Банській Бистриці і Трनावі (по 24), Кежмароку (21), Кремниці (19), Бардейові і Тренчині (по 18), Сабінові, Модрі і Рожняві (по 17), Банській Штявниці і Жиліні (по 16). У цеховому виробництві наприкінці XVII – у першій половині XVIII ст. було зайнято понад 20 тис. ремісників. За офіційними даними станом на 1715 р. в Угорському королівстві працювало 8 500 ремісників, з яких 60% припадало на Словаччину. Зокрема, у Кежмароку із

двох тисяч мешканців 290 складали ремісники, а в Банській Бистриці 226 майстрів працювали у 26 цехах. У першій половині XVIII ст. цехове виробництво у Словаччині досягло кульмінації і стало основою економічного розвитку. Почали виділятися певні економічні райони. У західній частині Словаччини переважало виробництво сукна і шкіри, а центральні та східні райони спеціалізувалися на металевих виробках.

Значного поширення набуло виготовлення паперу, що було пов'язано з книгодрукуванням. У XVII ст. збудували 10 нових папірень (Спішське Теплице, 1613; Пезінок (1620), Сабінов (1644), Кляштор над Зневом (1666), Спішська Нова Весь (1675), Попрад (1693) та ін. Збільшилася кількість склярень, зокрема в підгірських районах, де була відповідна сировина (Стебніцка Гута, 1618; Нова Баня, 1643; Омпітале, 1653 та ін.).

Мануфактурне виробництво і торгівля. Перші спроби мануфактурного виробництва були зроблені в другій половині XVII ст. (суконне підприємство в Губіце). Мануфактурні риси мали численні папірні та склярні. Проте класичного типу мануфактури з'явилися лише в другій чверті XVIII ст. Переважно вони спеціалізувалися на військових замовленнях: виготовленні тканин, селітри, пороху, зброї. Великою була сукняна майстерня у Банській Бистриці (1725). Згодом виникли мануфактури з виготовлення ситцю в Шаштині (1736) і Чеклісі (Бернолаково, 1766), текстилю в Галичі (1766), майоліки в Голічі (1743), полотна у Теплице над Вагом (1761), а також невеликі підприємства у Братиславі, Сobotішті, Сенеці, Опатові і Трnavі. Шаштинська мануфактура у середині XVIII ст. виготовляла щорічно 100 тис. метрів тканини. Сировину для неї постачали майже 20 тис. ткачів. Жвавими осередками домашнього ткацтва були гірничі міста, передовсім Кремниця і Банська Штявниця. Домашнє ткацтво заохочував і підтримував уряд, воно мало велике значення, оскільки надавало роботу тисячам незаможним словакам.

Шляхта, яка мала великі прибутки з сільського господарства, неохоче вкладала кошти у нове виробництво. Через конфлікт шляхти з віденським двором, мануфактури у словацьких землях взагалі були позбавлені урядової підтримки. Переважна більшість цих мануфактур занепала, так і не перерісши у фабричне виробництво.

Значну роль у розвитку торгівлі відігравали кількарічні ярмарки і щотижневі торги, які проводилися майже у всіх містах і містечках. На них продавали, купували чи обмінювали худобу, сільськогосподарські продукти, ремісничі вироби. Зовнішня торгівля зосереджувалася переважно в руках чужоземних купців. З кінця XVII ст. у Словаччині осіли балканські купці, які швидко оволоділи торгівлею в південному і центральному регіоні. Їхніми основними центрами стали Пряшів, Комарно, Левіце, Нове Замкі, Лученец та ін. Вони вивозили з країни вино (у Польщу), полотно (в Османську імперію), мідь (до Великої Британії і Нідерландів), вовну і різноманітні продукти сільського господарства (в австрійські і чеські землі). Предметами імпорту були якісні металеві ремісничі вироби, м'яка шкіра, сукно, темні тканини.

Мануфактурне виробництво, домашні промисли певною мірою вплинули на торгіву справу в другій половині XVIII ст. Формувався стан словацьких купців. У 1777 р. в словацьких містах торгівлею займалося 778 осіб, які конкурували з іншими купцями на річних ярмарках у Братиславі, Трнаві, Кошице, Левочі і Бардейові. Особливе місце посідали мандрівні словацькі торговці, які продавали як у країні, так і за її межами різноманітні дрібні товари (олію, шафран, замки, ключі, гребінці, мережива і т.п.). З них згодом почала формуватися словацька промислова верства.

РОЗДІЛ VI

КУЛЬТУРА (до кінця XVIII ст.)

Словацька культура своїми коренями сягає часів Великоморавської держави. Її національне формування перервало вторгнення мадярських кочівників і включення земель до складу Угорського королівства. З цього часу впродовж майже тисячолітньої історії словацька культура розвивалася у взаємодії з угорською. У XV–XVI ст. на територію Словаччини проникли ідеї гусизму. Ренесансний дух відобразив поступовий перехід суспільства від середньовіччя до нового часу. Серед важливих подій, які впливали на тогочасне суспільство, були турецька експансія та її наслідки, станові повстання, гострі конфесійні протистояння протестантів і католиків. Словацька територія з XVI ст. стала одним з осередків розвитку угорської державності. Такі умови позначилися на загальному культурному житті Словаччини. У XVIII ст. позитивний вплив на розвиток словацької культури мали просвітницькі ідеї: формувалися нові суспільні сили, готувався ґрунт для національного словацького Пробудження.

Словацька писемна і розмовна мова. На території Словаччини з XI ст. в адміністративному управлінні, судочинстві, а також культурній сфері панувала латинь. У тогочасних документах трапляються словацькі власні назви, а в текстах XIII–XIV ст. деякі лексеми і цілі речення, дописані на полях або між рядками (глосси). З другої половини XIV ст. паралельно з латинню почали послуговуватися чеською мовою, яка швидко сприймала елементи місцевої розмовної мови. З початку XV ст. словакізми систематично використовували у діловодстві (різних грамотах, міських книгах, листуванні королівських чиновників у Будимі із словацькими містами). Словакізмами пересипані тексти Жилін-

ської міської книги (1378–1524), яка містить виклади магдебурзького права і записи юридичних актів міщан. Про словакізацію чеської мови наприкінці XV ст. свідчить важлива письмова пам'ятка – „Молитви під час проповіді”, записана в 1480 р. при Спішській капітулі. Мова цієї письмової пам'ятки містить численні діалектні нашарування східно- і середньословацького походження, а також окремі запозичення з польської. Словацькими словами насичений чеський переклад „Катехізису” М.Люгера, який зробив Еліаш Лані (Левоча, 1612).

Певну роль у розвитку писемної мови відіграв театр. Зберігся текст протестантської п'єси, написаний словакізованою чеською мовою („Агон, або Чотири стихії світу”; 1694). Її автор – Ладислав Юст із Нецпал. Католицькі драматичні твори писали і виконували латинню, місцеву мову використовували рідко. Після ліквідації єзуїтського ордену (1773) католицький театр перейшов до піаристів. Прагнучи наблизитись до культурних традицій народу, серед якого вони жили і працювали, піаристи відкрили ширший доступ до сцени різним місцевим діалектам.

Політичні та господарські зміни у Словаччині, спричинені умовами Сатмарського миру, сприяли розвитку словацької мови. У Трнаві на початку XVIII ст. виник новий варіант розмовної мови, який сучасники назвали „угорською словачизною”.

Освіта. Перші школи виникли при монастирях (Нітра, початок XII ст.), які готували священників, дяків, співаків церковного хору тощо. Нові суспільні потреби, зростання міст, розвиток торгівлі сприяли організації так званих партикулярних і писарських шкіл, у яких навчали торговельної справи, географії, природознавства.

Завдяки реформаційному руху розширилася мережа протестантських шкіл, виникли перші гімназії, зросла кількість народних шкіл, у яких навчали рідної мови, катехізису, основ землеробства і ремесла. У Братиславі в 1467–1491 рр. існувала перша вища школа – *Академія Істрополітана* (Істрополітана у перекла-

ді з латинської мови означає *місто на Дунаї*). Першим її ректором був Ян Вітез (1405–1472).

У XVII ст. поживали діяльність єзуїти, які засновували свої навчальні заклади. У 1601–1773 рр. вони мали в Угорському королівстві близько 10 000 шкіл різного типу, більшість з яких знаходилося на словацькій території. Значну увагу вони приділяли середній і вищій освіті. У Трнаві єзуїти заснували гімназію (1616) та університет (1635) з філософським і богословським (1635), юридичним (1667) і медичним (1769) факультетами. При університеті функціонувала друкарня і ботанічний сад. Кошицький університет, заснований у 1657 р., мав філософський і богословський факультети. Протестанти також мали мережу шкіл різного типу, навчання у яких ґрунтувалося на досягненнях тогочасної європейської педагогіки. Вони також відкрили лицей у Братиславі (1606) та університет у Пряшеві (1667).

Кожен навчальний заклад, незалежно від конфесійної спрямованості, мав власні бібліотеки, які поповнювалися книжками з місцевих друкарень. У XVII ст. кількість друкарень значно зростає. Найбільші з них діяли у Кошице (1610), Кремниці (1613), Трнаві (1640), Левочі (1642), Братиславі (1643). Функціонували також друкарні, створені чеськими емігрантами, які перебралися у Словаччину після Білогорської битви 1620 р.

Освітні реформи часів „освіченого абсолютизму” у Словаччині мали певну специфіку і регулювалися угорськими законами. Передовсім вони торкнулися вищої освіти. За правління Марії Терезії для підготовки кваліфікованих спеціалістів з гірництва відкрито спеціальні навчальні заклади в Банській Штявниці (1737) і Смолніку (1747). Згодом (1763) банськоштявницька гірнична школа була перетворена на навчальний заклад вищого типу (у 1770 р. отримав статус Гірничої академії).

Політико-економічна колегія, як школа політехнічного й агротехнічного типу для підготовки кваліфікованих службовців у технічній та господарській сферах, була заснована при підтримці уряду в Сенці (1763). У Пештському університеті збільшено

кількість навчальних курсів з природничих і гуманітарних наук. Видана урядом „Система виховання і шкільної справи в королівстві Угорщини і приєднаних до нього провінцій” (1777) чіткіше організовувала систему освіти. Вищим типом народної школи у Словаччині стала нормальна школа. Такі навчальні заклади виникли у Братиславі, Банській Бистриці і Кошицях. Держава обумовила своє верховне право на управління шкільною справою. Все Угорське королівство поділили на дев'ять шкільних округів, очолюваних директорами. Зокрема, у Словаччині було три (Братиславський, Банськобистрицький і Кошицький). Центральним органом шкільної адміністрації стала Навчальна комісія, яка діяла при Намісницькій раді у Будимі.

Реформа 1777 р. торкнулася безпосередньо лише католицьких шкіл. Протестантська церква в Угорщині ще з часів Реформації мала автономну систему шкіл і для неї нові заходи не були обов'язковими. Правда, держава декларувала право верховного контролю над усіма школами і рекомендувала не католикам також дотримуватися нової шкільної системи. Наступні зміни відбулися під час правління Йосифа II. Зокрема, інструкція 1788 р. обмежила монопольне право церкви на організацію шкіл, почали з'являтися школи міжконфесійного характеру.

Наукові знання. Осередками розвитку освіти, наукових знань, культури були монастирі (у Бардейові, Братиславі, Кошице, Кремниці та ін.). Культурно-освітній і науковий характер мали братства священиків, які у своїй діяльності велику увагу звертали на організацію книгозбірень. Одним із перших виникло *Братство священиків 24 спішських королівських міст* у Левочі (1204–1673). Згодом свої братства створили мішани (*Братство бідних* у Левочі, *Братство гірників* у Спішській Новій Весі та ін.). Члени братств не лише збирали чи копіювали книжки духовного змісту, праці з граматики, риторики, права, астрономії та інших наук, але й писали оригінальні твори.

Розвиток наукових знань знаходив своє застосування у гуманітарній та природничій сферах. Цінні матеріали про Словаччину містила *Хроніка Аноніма*, створена близько 1282–1285 рр. при дворі короля Бели III. Хроніст детально зафіксував становлення держави Арпадів і захоплення словацьких земель. Хоча про слов'ян автор відгукнувся дуже тенденційно, тим не менше в хроніці наведено цінний топонімічний матеріал (зокрема, у тексті згадані Татри, річка Ваг, міста Зволен, Тренчин та ін.). Збереглися пам'ятки юридичного характеру: *Штявницьке звичайне, міське і гірниче право, Кремницьке гірниче право, Королівський указ про привілеї для словаків* тощо).

У другій половині XV ст. у Братиславі працювали астрономи Я.Регіомонтанус Мюллер і М.Биліца з Олкуша. Популярною була праця Юрая Вернгера про мінеральні джерела – „Коротке повідомлення про дивну воду в Угорщині” (1549).

У XVI – на початку XVII ст. поширилися гуманістичні ідеї, які позитивно впливали на розвиток національної словацької культури. Мартін Раковський (1535–1579) є автором низки філософських праць, у яких намагався описати ідеальний державний устрій („Книжка про стани в державі і про причини переворотів у королівствах та імперіях”, 1560; „Про політичну владу”, 1574”).

Ваврінец Бенедикт із Недожієр (1555–1615) зробив вагомий внесок у розвиток педагогіки і мовознавства. Педагогічні ідеї, які стали засадничими у педагогіці Я.А.Коменського, він вперше висловив у праці „Внутрішня структура школи” (Прага, 1607). Він також підготував „Чеську граматику” (1603), яку тривалий час використовували як основний посібник для вивчення чеської мови. Запропоновані ним граматичні норми були чинними до кінця XVIII ст.

Важливе значення для поступу науки і культури мало поширення книгодрукування на словацькі землі в останній третині XVI ст. Перші мандрівні друкарські преси діяли в західній частині країни (Комятіце, 1573; Шінтава, 1574; Плавецке Подграде,

1579; Глоговец, 1584). У більших містах виникли постійні друкарні (Банська Бистриця і Бардейов, 1577; Трнава, 1578, Братислава, 1594), які швидко стали осередками культурного і наукового життя. Зокрема, у 1581 р. Бардейовська друкарня випустила словацький переклад лютеранського катехізису.

Розвиток словацької науки і техніки в XVI–XVII ст. тісно пов'язаний з гірничими та скляними промислами. У Словаччині в другій половині XVI ст. для вивозу руди вперше у Європі використали спеціальні вагонетки, які тягнув кінь по дерев'яній колії. За ініціативою Г.Вайндля (помер у 1646 р.) для розробки шахт почали застосовувати порох. Вперше цей метод випробували у Банській Штявниці (1627). М.К.Гелл (1653–1742) сконструював кінний водочерпальний пристрій.

Ідею словацької національної самосвідомості розвивав у своїх працях („Нова латино-слов'янська торгівля”, 1678) лютеранський пастор Даніел Горчічка, який підписувався златинізованим іменем Синапіус. Про словаків і їхню мову йшлося в трактаті магістра Трнавського університету Мікулаша Міріса з Доманіже „Різні коментарі про мову слов'янську” (1697). Твори філософського змісту підготували Ян Байєр (1630–1674), Ізак Цабан (1632–1707), Мартін Сентівані (1633–1705) та ін. Вони були добре знайомі з передовими досягненнями європейської науки і не залишалися осторонь від ідейних дискусій того часу.

Декілька наукових праць з медицини і філософії залишив Ян Єсеніус (1566–1621). Словак за походженням Петр Реваї, професор Страсбурзького університету, підготував і опублікував дослідження про історичне минуле Словаччини – „Сім століть Угорського королівства і його священної корони” (1656). Певний внесок у вивчення словацької історії зробив чех Якуб Якобеус (1591–1645), який проживав у Пряшеві. В 1642 р. він опублікував словакізованою чеською мовою „Життя словацького народу, описане в загальних рисах”. Важливі праці про давню історію словацьких земель підготували Міхал Мішовіч із Тренчина („Бать-

ківщини речі книг три”), професор Трнавського університету Ян Корнелі зі Скалиці („Фрагмент історії Угорщини”, 1678).

У другій половині XVII – на початку XVIII ст. праці з історії та географії опублікували Мартін Шентівані (1635–1705), Самуел Тімон (1675–1736), Христоф Паршітіус (1643–1713), які були словаками за походженням. Зокрема, С.Тімон є автором ґрунтовної праці „Атлас давньої Угорщини” (Кошице, 1735), в якій проводив ідею рівності між угорцями і словаками. Чотири видання (1748, 1750, 1777, 1793) витримав підручник з географії Яна Томка Саского (1692–1762), з 1777 р. використовували цей підручник як обов’язковий для середньої школи.

Істориком, географом і мовознавцем був Матей Бель (1684–1749). Він склав програму (1723) наукового вивчення Угорського королівства, опублікував чотири томи великої праці „Історико-географічний нарис Угорщини”, які стосувалися переважно історичного минулого Словаччини. Даніель Крман (1663–1740) написав „Словацьку граматику”, залишив документальне свідчення про поїздку в Україну на початку XVIII ст. Так гуманізм готував проникнення у словацькі землі просвітницьких ідей, які сприяли пізнанню рідної історії та розвитку словацької мови. Активністю у цій сфері відзначалося трнавське Словацьке просвітне товариство, засноване в 1712 році.

Відкриття спеціальних вищих навчальних закладів у Банській Штявниці і Смолніку ознаменувало новий період вивчення і розвитку гірничих наук, особливу увагу почали приділяти мінералогії, металургії, геометрії, картографії. Професор Банськоштявницької академії Х.Т.Деліус опублікував перший у Європі підручник „Вступ до гірничої справи”. У 1786 р. чеський природознавець І.Борн організував і провів у Банській Штявниці перший міжнародний науковий конгрес з вивчення руд. Він також досліджував мінералогію словацьких Карпат. У XVIII ст. певну увагу звертали на вивчення природи, зокрема з лікувальною метою. Особливу зацікавленість виявляли лікарі. Результати своїх

досліджень вони публікували переважно у німецьких професійних виданнях. Кежмарокський лікар Даніель Фішер у 1730-х роках видавав у Словаччині науковий журнал „Дослідження угорських учених”.

Наукові принципи почали застосовувати у сільському господарстві, відповідні дисципліни з 1780 р. викладали в університеті. Велику роль у популяризації нових методів господарювання, попередженню хвороб тварин і рослин відіграли словацькі священики. Зокрема, Самуел Тешедік на своїй парафії у Сарваші заснував Промислово-економічну школу (1779). Юрай Фандлі опублікував кілька томів популярної енциклопедії з сільського господарства („Старанний землероб і добрий господар”).

Література. Початки словацького письменства пов'язані з культурною спадщиною Великоморавської держави. Проте ці пам'ятки були втрачені під час татаро-монгольської навали, воєн з турками тощо. Після включення словацьких земель до складу Угорського королівства поширилася європейська латиномовна літературна традиція. У літературному процесі Словаччини в XI–XV ст. домінували церковні твори: житія, легенди, проповіді, духовні пісні тощо. Відомі тогочасні письмові пам'ятки мають несловацьке походження. Давніші з них стосуються агіографічного жанру: „Легенда про св. Андрія і Бенедикта”, написана між 1064 і 1070 роками єпископом Маурусом, і три версії „Легенди про св. Стефана”, які датуються кінцем XI – початком XII ст. Особливо популярним був агіографічний збірник „Золота легенда” (складений близько 1260 р. і поширювався у Словаччині в XIV–XV ст.). В основі багатьох творів лежали сюжети з часів Великої Моравії, чеської та угорської історії („Легенди про Кирила і Мефодія”, 1423; „Легенда про св. Прокопа”, 1397 та ін.). Певного розвитку досягла апокрифічна література („Про Адама і Єву”, 1360 та ін.).

У XIII–XV ст. в літературу проникала світська тематика. У прозі дидактичного і розважального характеру найбільше поширилися притчі („Історія про сімох мудреців”, „Азбучна пісня

про жінок” та ін.), застільні пісні („Коли ми в корчмі”), любовні пісні („Доню, якщо ти погодишся, я тебе похвалю”), учнівські дискусії („Суперечка вина і води”), байки, анекдоти, описи мандрівників. При цьому притчі, як правило, містили реальні замальовки звичаїв та вподобань, використовувалися в церковних проповідях. Так вони набували актуального звучання.

Значний вплив на словацьке красне письменство мали гуситські ідеї, чеськобратська традиція, гуманістичні ідеали. Ян Лауріні-Вавринцов із Рачіц, Павол із Долан та інші написали трактати та полемічні твори на захист вчення Я.Гуса (оригінали цих праць, на жаль, не збереглися). Під гуситським впливом у Словаччині поширилася сатирична проза і поезія. Розвиток духовної поезії пов’язаний з іменами Яна Сільвана, Еліаша Лані, Юрая Трановського. Ян Сільван (1493–1573) народився у словацькій католицькій селянській родині поблизу Трнави, а освіту здобув у Віденському університеті. Щодо віровизнання, то був баптистом, чеським утравістом. Найвідомішою його працею є збірник „Пісні нові на сім псалмів покайних та інші псалми” (Прага, 1571, 1578). Крім переспівів псалмів Давида він створив власні пісні духовного змісту.

Еліаш Лані (1570–1618), який завдяки протекції магнатів Тужнів отримав шляхетство (1609), є автором праці „Тернисті ідеї християнства” (Бардейов, 1595), перекладу чеською мовою „Катехізису” Мартіна Лютера (Левоча, 1612) та ін.

Популярними у XVII ст. були духовні твори пастора Юрая Трановського (1592–1637), який більшість свого життя провів у Левочі. У 1635 р. опублікував „Християнські молитви”, а наступного року – збірник пісень на релігійну тематику („Ліра святих”). Цей збірник містив близько 400 оригінальних пісень, а також наслідування з гуситських і лютеранських творів.

Збірник духовних пісень „Католицькі канти” підготували і опублікували також словаки-католики у 1655 р. (останнє видання уклали трнавські єзуїти в 1700 р.).

Важливі події в історії словацького народу відображені в анонімних історичних піснях, тісно пов'язаних з фольклором („Пісня про Муранський замок”, 1549; „Пісня про Сигетський замок”, „Пісня про Модри Камінь, Девін і Зволен”, 1595; „Ельжбета Баторичка”, 1610; „Пісня про битву під Могачем”, 1620; „Про Дампеєра”, 1620; „Міява і козаки”, 1621; „Пісня про Нове Замкі”, 1663 тощо). Серед творів світського характеру варто назвати цикл любовної лірики Яна Бокаціуса (1569–1621), ліричні вірші та романи про кохання („Пісня про двох угорських панів і доньку турецького султана Силаді і Хатмазі” та ін.). Риси куртуазної і галантної поезії у поєднанні з народними пісенними традиціями зустрічаються у піснях про кохання („Кодекс Яна Фанхалі-Іоба”).

З другої половини XVII ст. на розвиток літератури значно вплинули барокові процеси. Популярністю користувалася література мемуарного та біографічного характеру, присвячена описам мандрівок, перебуванню окремих осіб на чужині, в полоні і т.п. Про суд над євангелійськими священиками, їх поневір'яння у в'язницях, на галерах, звільнення та повернення на батьківщину оповіли Юрай Лані („Коротка і правдива історична оповідь про жорстокість і нечуване папське ув'язнення та про чудесне звільнення від нього”, 1675), Ян Симодінес („Ув'язнення, визволення та мандрування”, 1676), Тобіаш Маснік („Неволя і визволення Тобіаша Масніка”, 1676), Ян Резік („Пряшівський ешафот, споруджений в 1687 році”) та ін. Помітне місце займала творчість Штефана Піларіка („Турецько-татарська жорстокість”, 1684), Самуела Халупки („Мандрування або поневір'яння Пазіни Пухалки, жінки Самуела Халупки”, 1664), Самуела Грушковіца („Життєпис”) та ін.

Тогочасною словацькою мовою опублікували свої твори Штефан Фердинанд Селецький („Образ красної пані, описаний пером, яка у Трнаві має свій будинок”, 1701), Олександр Мачай („Перший хліб”, 1718).

Творами Петра Беніцкого з Трнави представлена світська поезія дидактично-моралізаторського змісту („Словацькі вірші”, 1652). Визначним письменником був монах-францисканець Гуго-ція Гавлович (1712–1787). Він здобув ґрунтовну богословську освіту, добре знав стародавню історію та античну літературу. Його найважливіша праця „Школа пастухів – моралі житниці” (написана в 1755 р., опублікована у двох томах (1830–1831) містить 1 298 самостійних строф. Неопублікованими залишилися „Християнська школа” (1758), „Духовна школа” (1778) та інші праці. Літературні традиції Г. Гавловича продовжив і розвинув монах-францисканець Войтех Газда (1741–1817), автор збірки проповідей словацькою мовою („Дозрілі овочі Божого слова”. Трнава, 1798 та ін.)

Розвивалася усна народна творчість (збірка прислів'їв та афоризмів „Новий базар латино-словацький”), створювалися народні твори про збійників (словацьких опришків), як-от: „Пісня про Адама і Ільчика, збійників”, „Пісня про Яношіка” та ін.

Музика. Зародження музичного мистецтва тісно пов'язане з фольклором і календарем (побутові і обрядові пісні, балади). Поширеними інструментами були лютня, дуда, гайда. У церквах та замках встановлювали органи. Першим словацьким композитором вважається монах Домаслав, у творчості якого простежується вплив візантійської музичної культури. У XIV ст. з'явилися перші світські пісні. Центрами музичного життя в ренесансний період стали Братислава, Банська Бистриця, Бардейов, Кошице, Левоче. Значну роль у розвитку музики відіграли музичні братства при церквах. Розвивалася культура багатоголосного співу. До XVII ст. переважала орієнтація на європейську музику: в протестантських містах – на німецьку, в католицьких – на італійську.

У XVI ст. з'явилася історична пісня, у якій згадані події турецьких воєн і габсбурзького панування, новим змістом наповнилися духовні музичні твори („Старі і нові духовні пісні”,

„Католицькі пісні”). Автором збірок релігійних пісень був ректор Жилінської школи Ю. Бановський. Під впливом реформаційних ідей виникла позалітургійна духовна пісня словацькою мовою. Її поява пов'язана з іменем Я. Сільвана, який у 1571 р. видав канціонал „Нові пісні”. Серед композиторів і музикантів XVII ст. заслуговує на увагу творчість З. Зарєвугіуса, Я. Шімбрацького, С. Боксхорн-Капрікорнуса, А. Плінтовіца та ін., які писали переважно на духовну тематику.

Розвивалася оригінальна творчість місцевих авторів. Певні традиції зберігала інструментальна музика, основними центрами якої були замки і міста (Левоча, Бардейов). Збереглися відомості, що на утриманні міст перебували трубачі та інші музиканти. Відомості про стан музики подають „Кодекс” Вісторіса (1660–1670), „Збірник” Анни Сірмай-Кецер (1720–1730), „Рукопис” Елеонори Лані (1729). Про музичне мистецтво Східної Словаччини йдеться у творі „Угорський або Дакійський Симпліціссімус”, який опублікував у 1683 р. Данієл Шпеєр.

У першій половині XVIII ст. розвинувся оригінальний жанр – французька пастораль з яскраво вираженими позалітургійними і народно-пісенними елементами. Вона представлена передовсім творами П. Баяна і Е. Пасха. Арії та кантати написали Ф. К. Будінський, Г. Деттельбах, П. Рошковський, Я. Францісі, А. Шкультети. З музично-сценічних жанрів у другій чверті XVIII ст. поширилася опера (як правило, італійська), яка надовго стала привілеєм великої шляхти.

Зародження *театрального мистецтва* пов'язано з містеріями. Перші з них розігрувалися у Бардейові близько 1439–1450 років. Їхні тексти, на жаль, сьогодні втрачені. Достовірні відомості про театр стосуються 1449 р., коли братиславські бурсаки розіграли Великодні сцени. З цього часу вистави, які виконувалися латинською і німецькою мовами, тематично не виходили за межі Різдвяних і Великодніх сюжетів. Реформатором театру був Леонард Штьокель (1510–1560), який керував школою у

Бардейові та написав ряд п'єс („Дійство про Сусанну”, 1556 та ін.). Пряшевські театральні постановки пов'язані насамперед з іменем Петра Ейсенберга.

Вагому роль у розвитку театру відіграли євангельські драматурги словацького походження Павол Кирмезер (1540–1589) і Юрай Тесак-Мошовський (1545–1617). Їхній талант розкрився повною мірою у чеському середовищі, яке на той час мало розвинутіші театральні традиції. П.Кирмезер відомий передовсім як автор творів, у яких порушував теми суспільно-побутового життя XVI ст. („Комедія чеська про багача і Лазаря”, Прага, 1566; „Нова комедія про вдову”, Літомишль, 1573; „Комедія про Товія”, Оломоуц, 1581). Серед різноманітної літературної спадщини Ю.Тесака-Мошовського (40 творів) найцікавішою є „Комедія з книги Біблії, за назвою Рут” (Прага, 1604). Значний тогочасний суспільний резонанс мали його чеські проповіді (він був пастором), а також вітальні вірші (оди) й епітафії.

Ізак Цабан (1632–1707) написав цикл з п'яти символіко-дидактичних п'єс під спільною назвою „Переможний прапор, який щорічно підноситься торжествуючій пряшівській Мінерві” (1665). Популярністю користувалася його п'єса „Пряшівський лицей в особах” (1661), у якій персоніфіковані навчальні дисципліни говорять про своє значення та важливість. Еліаш Ладівер (1633–1686) написав дві п'єси („Непорушний Еліазар”, 1668 і „Відважний Папініан”, 1669).

Центром католицької драматургії і театру була Трнава. Єзуїтські шкільні п'єси черпали сюжети з Біблії, житій святих, середньовічної історії, рідше відгукувалися на сучасні події. На відміну від протестантського театру, в постановках єзуїтів широко використовували сценічні ефекти та різні механізми. Упродовж 1601–1773 рр. у Трнаві було показано 180 п'єс, а у Скаліці – 119. У 1628 р. у Братиславі студенти поставили „Діалог про святість віттаря” чотирма мовами, зокрема й словацькою. Перший постійний театр виник у Трнаві (1690) з ініціативи Павола Естергазі. Театральну культуру розвивали також піаристи, які

давали вистави у Нітрі, Тренчині та інших містах. У школі піаристів учнів спеціально навчали писати п'єси на задані теми. У другій чверті XVIII ст. постійний театр з'явився в Братиславі, який з 1741 р. мав спеціальне приміщення для вистав. З його сценою пов'язана діяльність труп Пілотті, Йозефа Хелмана, акторки Кароліни Неймер та ін.

Зародження *образотворчого мистецтва* припало на останню третину XII ст. і представлене переважно фрагментами архітектурного декору. Значного розквіту пластика досягла у готичі (майстри Фома Клузький, Міхал). Чудові зразки готичної скульптури залишили різьбярі по дереву і каменю в Середній Словаччині (Турец), Нітранському і Спішському краях. Пам'яток кам'яної скульптури збереглося порівняно мало (твори Стефана з Бардейова та майстрів його школи). Значно більше дійшло до наших днів творів дерев'яного різьбярства, переважно віттарів.

На рубежі XV–XVI ст. у Словаччину проникла ренесансна скульптура, яскравим представником раннього періоду якої був Павло з Левочі (дерев'яна пластика віттаря собору св. Якова у Левочі, у костелах Банської Бистриці та ін.). У середині XVI ст. з'явилася ренесансна надгробна пластика з рельєфними портретними зображеннями. Характерною особливістю таких творів була статуя на кам'яній тумбі з епітафією. Така скульптура з написом словацькою мовою (поховання Р.Родманіцького) збереглася у Повазькобистрицькому костелі. У Східній Словаччині до XVII ст. поширеними були рельєфні портретні зображення з написами.

Серед пам'яток декоративної світської скульптури виділяється фонтан перед ратушею у Братиславі (фонтан Максиміліана, автор А.Лутрінгер). У скульптурі XVII–XVIII ст. домінувало бароко. Тогочасну пластику яскраво презентує Марійський (на честь Богородиці) стовп, зведений у 1696 р. перед єзуїтським (пізніше євангелійським) костелом у Братиславі.

Для розвитку барокової скульптури важливе значення мала десятирічна діяльність австрійського майстра Георга Рафаеля

Доннера (1693–1741), який мав у Братиславі свою майстерню, численних учнів і послідовників. У його творчості концепція бароко поєднувалась з античним ідеалом краси (скульптури каплиць св. Яна та вівтар собору св. Мартіна з кінною статуєю).

Найраніші пам'ятки словацького малярства – це фрески XII–XIII ст. (костел у Дехтіце). Одним з головних центрів фрескового живопису в XIV ст. був Спіш (сцени коронування К.Роберта). Відомі імена деяких майстрів XV ст.: Михайло з Трнави, Бенедикт із Турца, Валентин Гобіл зі Штявниці, Богнер із Бардейова, Бенедикт із Кремниці. Особливе місце у малярстві займало мистецтво книжкової мініатюри, розвиток якої у XIII–XV ст. дає змогу простежити зміну характерних рис романського, готичного і ренесансного стилів.

Наприкінці XVI ст. зародився художній портрет (до наших днів дійшли твори невідомого художника, підписані ініціалами „MS”), отримав розвиток станковий живопис на полотні. Бароко характерне для художніх розписів храмів і монастирів, декорування світських будівель (палаців, адміністративних будинків, навчальних закладів). Найвизначнішим художником першої половини XVIII ст. був Ян Купецький (1667–1740), роботи якого („Автопортрет” та ін.) отримали визнання в Австрії, Італії, Німеччині. Декоративним малярством займався Ян Лукаш Кракер (1717–1779): його розписи на біблійні теми прикрашають костел у Ясові. Серію портретів визначних осіб для Трнавського університету у 1773 р. створив Хенцінгер.

Багатство і вишуканість притаманні книжковій ілюмінації (Вишеградський кодекс, кінець XI ст.; Календар 1432 р., Ієнський кодекс, перша чверть XVI ст. та ін.). Контрреформація змушувала багатьох художників-протестантів працювати далеко за межами рідної землі. Словацького походження був Якуб Богдан (народився у 1660 р. в Пряшеві), відомий придворний маляр англійського короля. У Чехії працював Я.Купецький (із Пезінка), у Семигородді – Ярема Страновський (із Жиліни).

Декоративно-ужиткове мистецтво розвивалося орієнтовно з XIV–XV ст., особливого розквіту досягли обробка металу, різьба по дереву, художнє ткацтво. У середній частині Словаччини переважали вироби з дерева у різних художніх формах. З дерева виготовляли лавки і кафедри для церков, меблі для салонів та ін. У східних теренах Словаччини процвітали текстильні художні промисли. Кераміку і скло виготовляли у західних землях. Глеки, тарілки, миски та інші предмети, розмальовані під поливою чогириколірним орнаментом на білій поверхні, не лише використовували у побуті, ними прикрашали оселі. Значними центрами словацького фаянсу були околиці Братислави, Трнави і Тренчина, заселені *габанами* (анабаптисти, які поселилися там у 20-х роках XVII ст. – М.К.).

Високим технічним рівнем відзначалася ливарна справа (мідні дзвони), ковальство (люстри, канделябри) і т.п. Шедеврами у декоративно-ужитковому мистецтві стали роботи Я.Лібая, Я.Сілаші, Б.Вейгля, з фігурним і орнаментальним декором. З XVIII ст. набула поширення багатоколірна вишивка.

Архітектура розвивалася в руслі загальноєвропейського зодчества. Із ранніх пам'яток збереглися культові споруди в романському стилі: базиліки св. Емерама у Нітрі та св. Стефана у Паровце (XI ст.), двоярусна каплиця-ротонда св. Юрія в Скаліці, ротонда *Всіх святих* у Дехтице біля Трнави, частина кафедрального собору – Спішської капітули (XII ст.) та ін. Замки у Нітрі (резиденція єпископа), Тренчині, Братиславі, Ораві також датують XII ст. Їх неодноразово перебудовували і вони втратили свій первісний вигляд. Однією з найбільших будівель є *Спішський град*, споруджений у 1220–1230 рр. як королівський замок.

Наприкінці XIII ст. у зодчество проникли елементи готики. Архітектурною перлиною є ансамбль міста Левоча з костелом св. Якова. Споруджений у першій половині XIV ст. на місці старої церкви, цей храм згодом постійно добудовували. У Левочі зберігся готичний храм *Діви Марії* та ряд будівель на центральній

площі. В XIII–XIV ст. інтенсивно забудовувалися Кошице, однак майже всі тогочасні будівлі згоріли. На місці ранньоготичного храму *св. Єлизавети* звели (1378 – кінець XV ст.), одноіменний собор, який зберігся до наших днів.

Готика вплинула на фортечне будівництво. В середині укріплення споруджували комплекси, призначені для повсякденного мирного життя, прийомів. Ці тенденції найяскравіше проявилися в облаштуванні внутрішніх дворів з відкритими галереями. Одночасно розширювали і поновлювали обов'язкові замкові каплиці, які згодом ставали храмами. Замки розрізняли за місцезнаходженням: гірські і рівнинні. У гірській місцевості замки часто будували попарно: один навпроти одного на сусідніх вершинах. Наприклад, замки Греков і Ясенів, розташовані на відстані близько одного кілометра, вони повністю контролювали долину річки Лаборец.

Поступово змінювалося планування міст, в центрі яких розташовували майдан з ратушею, виникали квартали. У другій половині XV ст. у будівництві храмів почали застосовувати систему сіткового склепіння. Відомими майстрами були Стефан з Бардейова (будівник Кошицького собору) і Ян, який працював на початку XVI ст. у Пряшеві і Бардейові. Словацькі готичні храми повністю витіснили традиційні базиліки. Цікавими тогочасними архітектурними пам'ятками є собори *св. Мартіна* у Братиславі (тринефний, 1435–1452), каплиця магнатів Запольських у Спішському Штвртоку та ін.

Традиції ренесансної архітектури проникли у Словаччину наприкінці XV ст. Деякі готичні храми та ратуші мають ренесансне завершення, як-от Бардейовська ратуша (майстер Олексій, 1508–1512). Самобутність словацького ренесансу помітна в образах ратуші, яку побудував після 1560 р. невідомий архітектор у Банській Бистриці.

Постійний захист від турецьких вторгнень значною мірою вплинув на зміни в конструкції оборонних споруд. Ренесансна

епоха принесла новий тип замку – палацове укріплення на рівнинній місцевості. Це була чотирикутна будівля з чотирма або двома зовнішніми вежами (Гайніки, Девін, Остра Лука, Бошани, Земянске Костоляни та ін.). Найяскравіше характерні риси ренесансу проявилися у світському будівництві. Громадські житлові споруди невеликі за розмірами, прості у конструкції й архітектурних формах. Заможні міщани будували переважно триповерхові будинки, практично не було великих розкішних палаців. Велика увага у житлових будівлях приділялася оформленню вхідної частини. Розквіт словацького ренесансу проявився найбільше в архітектурі Левочі. Будівничі широко використовували також традиційні мотиви народного зодчества.

Найвідомішим з місцевих зодчих був майстер Стефан (друга половина XV ст.), який спорудив собор у Кошице. Ряд будівель залишив Ян з Грґяшева. У північно-східних словацьких містах (Кежмарок, Попрад та ін.) зводили вежі-дзвіниці: вони стоять окремо від костелів і входять в ансамбль центрального міського майдану. Впродовж 1573–1580 р. у районі нижньої течії річок Ваг і Нітра в ренесансному стилі збудували укріплене єпископське місто Нове Замкі. У плані це був шестикутник з ви тупаючими бастіонами фортечної стіни. Прямі вулиці, утворені кварталами, розміщені навколо великого прямокутного майдану.

У храмовому зодчестві зміни наступили лише на початку XVII ст. Вони пов'язані із становленням євангелійської церкви і втілювали ідеї Реформації: у протестантській церкві більша увага приділялася амвону. Після входження Словаччини до складу Габсбургів в архітектурі поширилося бароко, яке панувало включно до кінця XVIII ст. У цьому стилі збудовані численні храми, монастирі, а також численні малі архітектурні форми (придорожні, польові, лісові каплички), статуї святих (Ян Непомуцький, Венделін, Урбан та ін.). Крім цього, у містах встановлювали різні пам'ятні стовпи: на честь Богородиці, Трійці, чумні та ін.

Наприкінці XVII ст. законодавцем архітектурного смаку для всіх земель угорської корони стала Братислава. Це місто облюбували численні монаші ордени (капуцини, тринітарії, милосердні брати, урсулінки), які збудували великі монастирські комплекси. Цікавими пам'ятками барокової архітектури є університетський костел у Трнаві (архітектори брати Спацці, 1629–1637), тринітарський собор св. Трійці у Братиславі (1717–1736) та ін. Ф.Пільграм у 1739–1742 рр. спорудив костели св. Єлизавети і францисканів, ряд фонтанів та ін. Досягненням світської архітектури бароко став перебудований замок у Братиславі (1635). Відновлений після пожежі 1811 р., він до наших днів зберігає свою стильову велич. У XVIII ст. збудовано чимало шляхетських садиб, з бароковою пишністю та оточених парками. З нагоди коронації Марії Терезії в Братиславі звели чотириповірхову будівлю театру (1741). Для євангелійської церковної архітектури характерними були ренесансні форми, а її розвиток обмежила Контрреформація. Лише в 1681 р. євангелістам дозволили будувати дерев'яні церкви (Лештіни, Гронсек).

З середини XVII ст. рівня світових стандартів досягло фортифікаційне будівництво. Активні воєнні дії цього часу зумовлювали спорудження нових укріплень і зміцнення існуючих (Леопольдов, Комарно, Кошице, Нітра). З останньої чверті XVIII ст. в архітектурі словацьких міст з'явилися риси класицизму (Прімаціальний палац у Братиславі, 1778–1781, архітектор М.Геффель, скульптори Ф.Прокоп і Я.Коглер).

Упродовж восьми століть словацька культура розвивалася в тісному взаємозв'язку з європейською. Досягнення в сфері наукових знань, літератури, мистецтва стали тим фундаментом, на якому формувалася епоха національного словацького Пробудження.

РОЗДІЛ VII

НАЦІОНАЛЬНЕ ПРОБУДЖЕННЯ (остання чверть XVIII – 40-ві роки XIX ст.)

Реформи Марії Терезії та Йосифа II створили необхідні умови для націотворчого процесу. У словацьких землях активно поширювалися ідеї Просвітництва, романтизму. Зміни, які відбувалися в духовному житті словаків, виявлялися не лише у нових суспільних потребах, але впливали на формування загальнонаціональних орієнтирів.

Відсутність державності у словаків, особливості правового становища, малочисельна національна інтелігенція, конфесійна роз'єднаність та інші фактори значною мірою позначалися на їх національній самосвідомості. Саме це й визначало характерну особливість суспільних процесів у країні, розтягнуло формування новочасної словацької нації. Воно охопило три покоління і реалізовувалося в контексті двох епох європейської культури: Просвітництва і Романтизму. Безумовно, їх ідеї сприяли національному пробудженню і самоутвердженню словаків. Найважливіші зміни започаткували зрушення у мовній та культурній сферах. Вони стали визначальними для вироблення ідеологічних установок національно-визвольного руху, формування державотворчої програми.

1. Соціально-економічний розвиток

Державно-привне становище словаків. На початку XIX ст. габсбурзьку монархію офіційно проголошено Австрійською імперією. Вона об'єднала всі спадкові і набуті австрійські землі та Угорське королівство. Імператор був одночасно угорським королем. Словаччина як інкорпорована територія без будь-яких полі-

тичних прав перебувала в складі королівства. Там діяли виключно австрійські закони, які почасти уточнювалися і регулювалися угорським сеймом. Своїх депутатів у сеймі мали лише три стани: шляхта, духовництво і королівські міста. Всі правові відносини будувалися на підставі „Збірника законів Угорщини” (1696). Вищим органом управління була Намісницька рада (22 особи), яку очолював представник династії Габсбургів. До компетенції Ради відносилися всі справи у межах королівства, за винятком судових і фінансових. Консультативною інстанцією була угорська Королівська канцелярія (14 осіб). Обидві установи проіснували до 1848 р.

Міста зберігали середньовічний статус і поділялися на вільні королівські та приватновласницькі. Перші з них мали самоуправління, підпорядковувалися короні та творили окремий стан. У сеймі в 1825–1843 рр. вони були представлені одним голосом.

Територію, населену словаками, офіційно іменували *Верхня Угорщина*, а термін *Словаччина* був лише етнографічним і територіальним поняттям. Проте бюрократична австрійська централізація все-таки певною мірою зважала на політичні та етнокультурні традиції, особливо коли це стосувалося управління. При адміністративному розмежуванні брали до уваги старий територіальний поділ. За адміністративно-територіальною реформою 1849 р. були виділені два округи (Братиславський і Кошицький), які охоплювали майже всю словацьку етнічну територію.

Соціальна структура. У першій половині XIX ст. населення словацьких земель складало 2,1–2,4 млн. мешканців. З них близько 1,7–1,8 млн. були словаками. Структура суспільства зберігала становий характер. Численна *шляхта* була етнічно і соціально неоднорідною, розселена у словацьких землях нерівномірно. В силу історичних умов (війни з Туреччиною, міграційні процеси) найбільше шляхта концентрувалася у північних землях королівства, де переважало словацьке населення. Земельна знать була угорською. Середня шляхта, хоча й не була повністю мовно мадяризована, все ж вважала себе належною до „державної угор-

ської нації. У гірських районах проживали земани. Переважна їх більшість не мала підданих і обробляла свої наділи власноручно. Проте вони, як шляхта, користувалися всіма привілеями (звільнення від податків, військових обов'язків, брали участь у виборних органах тощо). Маючи особисту свободу і більше можливостей здобути освіту, земанство стало одним із джерел формування національної словацької інтелігенції.

Селянство складало переважну більшість населення країни (80%) і диференціювалося залежно від розмірів наділів та характеру повинностей. Серед повнонадільних селян (седлаків) виділилася категорія слободників, які не мали жодних повинностей і зберігали свободу господарської діяльності. Малоземельні і безземельні селяни в основному займалися сезонними роботами та різними промислами.

У містечках і центрах промислів виник прошарок торговців (шафраном, полотном, мереживом, олією, металевими виробами). Поступово вони чисельно і багатством почали переважати своїх німецьких конкурентів. Проте їх розсосередження по дрібних містечках і селах, заважало створенню економічного словацького центру. Будучи стійко неоднорідними, ці торговці зацікавлення до національної проблематики практично не проявляли.

З розвитком нових економічних відносин у міському середовищі почала формуватися *промислова верства*. На початку її представляли чужинці: у 1825 р. лише один мануфактурист був словацького походження. Верству молодих промисловців формували цехові майстри, мельники, пивовари, корчмарі, м'ясники, переважна більшість яких була словаками. Розвиток мануфактурного виробництва, розорені цехові майстри, відміна кріпосної залежності сприяли утворенню у великих економічних центрах резервної робочої сили – міського *робітництва*.

Словацька *інтелігенція* (1,5%) поповнювалася з дрібних ремісників, торговців. Практично кожний п'ятий представник походив з євангелійського духовництва. Невеличку частину (1/14) давало вчительське і чиновницьке середовище.

Для ремісничого виробництва характерними залишалися цехові відносини, розвиток яких гальмували різні обмеження. У середині 20-х років XIX ст. у цеховому ремеслі було зайнято близько 25 тис. осіб (годинників, карбувальників, склярів, зброярів, миловарів, фарбувальників, шевців, палітурників та ін.). Багато ремісників поєднувало працю з землеробством для власних потреб. Серед майже 80 видів ремесел провідне місце займало виробництво полотна. Воно зосереджувалося переважно в північно-східних районах країни. Головними ринками збуту були навколишні регіони та землі Південно-Східної Європи.

Конкуренцію цеховому виробництву робили мануфактури. Саме вони відіграли важливу роль для розвитку нових промислових відносин. У числі перших виникли сукняні мануфактури в Часте (1794–1802), Банській Бистриці (1797), Кремниці (1800), Рожняві (1810), Спішській Новій Весі (1813), Кежмароку (1815), Пряшеві (1817), Мурані (1823). Майстерня цехового ремісника П.Врбовського у Скаліці в 1820-х роках була реорганізована у підприємство мануфактурного типу. У словацькій провінції з'явилися мануфактури з виготовлення очищеного спирту, виправлення шкіри та ін.

На початку 1840-х років діяло 26 склярень, переважно у південних районах (Златно, Цінобаня, Утекач, Гріньова), 80 папірень. Найбільші з папірень (Гарманец, Кремниця) були обладнані модерною зарубіжною технікою.

У гірничій сфері пріоритетним був видобуток дорогоцінних і кольорових металів. У 40-х роках XIX ст. виробляли щорічно майже 1 700 тонн міді (4/5 загально-угорської продукції). Основними міднодобувними центрами залишалися Спішські міста і Банська Бистриця. Збільшилися розробки сурм'яних, кобальтових і нікелевих руд. З 1830-х років помітно зменшився видобуток олова. Дорогим, через використання застарілої технології, залишався видобуток золота і срібла. Незважаючи на це, у першій половині 40-х років XIX ст. щорічна продукція золота складала

майже 600 кг, а срібла – близько 13 900 кг (майже 3/4 аналогічної продукції всієї Угорщини).

Наполеонівські війни збільшили попит на залізо (для озброєння армії), що значно пожвавило металургійну сферу. Її головними центрами стали Гронка, Гемер, Голегрон. Будівництво модерних доменних печей на початку 20-х років XIX ст. сприяло збільшенню видобутку руди і виробництва заліза. Якщо у 1831 р. металургія у словацьких землях давала близько 11 тис. тонн заліза-сирцю і чавуну, то вже у 1847 р. – 37 тис. тонн. Більшість продукції (близько 75%) припадала на Гемерський металургійний центр. Звідси сировину вивозили до Силезії, Пешту і Відня. Певних успіхів досягли залізообробна сфера, ливарництво, виробництво ковкого заліза, вперше в монархії Габсбургів почали прокатувати і вальцювати бляху і дріт (Голегрон, Вальков, Погрон, Гемер).

Значну роль у лісообробці відіграли невеликі водяні тартаки, спрофільовані передовсім на виготовлення будівельного матеріалу. Цю продукцію доставляли плотами по Вагу і Грону до Комарна, Пешта, де діяли деревообробні фабрики, на яких виготовляли різноманітні меблі та численні вироби з дерева.

У харчовій промисловості важливу роль відігравало цукроваріння. Зосереджене переважно в південно-західних районах, воно набуло товарного характеру. У 1847 р. і 4 словацьких цукроварень давали дві третини валового угорського цукру-сирцю. У 30-х роках XIX ст. у зернових районах почали будувати так звані англо-американські млини (Братислава, Брезно, Шурани).

Виробництво і продаж зерна сприяли розширенню кредитування. Протягом 1842–1848 рр. виникло 12 ощадних кас, які надавали невеликі грошові позики. Цим скористалися передовсім власники торгового капіталу і заможна шляхта. Вони засновували численні невеликі підприємства сільськогосподарського профілю, з переробки дерева, залізних і мідних руд тощо. Досить швидко ці підприємства стали важливими осередками торгівлі і різних ремесел.

Пожвавленню нових промислових відносин та внутрішній торгівлі сприяв розвиток шляхів сполучення. З'явилися перші пароплави, створено Дунайське пароплавне товариство (1829), стали до ладу залізниці: Братислава–Серед (1840, кінна), Братислава–Трнава (1846, кінна) і Братислава–Відень (1848, парова).

У другій третині XIX ст. ремісничо-мануфактурне виробництво поступово набувало товарного характеру. Законом 1840 р. ліквідовані цехові обмеження, підприємці отримали повну свободу. Ширше впроваджували парові машини (вперше її застосували в 1830–1831 рр. на сукняній мануфактурі у Скаліці), розвивався транспорт. Це свідчило про утвердження нових відносин, які сприяли промислому перевороту.

Певну роль у розвитку економіки відводили так званому *Захисному товариству* (1844–1846). Його учасники пропагували ідеї зміцнення позицій місцевої промисловості, висловлювалися за бойкот імпорту з інших земель монархії. Така політика хоча й знайшла жвавий відгук серед підприємців металургійної і сукновальної сфер, однак не набрала загального характеру. Розвитку промисловості перешкоджали митні тарифи між австрійською і угорською частинами монархії. Ці процеси гальмувала також позиція угорської шляхти, яка мала право безмитного ввозу товарів з австрійських земель та з-за кордону.

Структуру *сільського господарства* визначали природні умови. Західнославацькі райони орієнтувалися на продукування зерна, 4/5 врожаю якого йшли для внутрішніх потреб. Південні райони спеціалізувалися на відгодівлі овець для одержання високоякісної вовни. З кінця 1830-х років вона стала основною сировиною для чеської і австрійської текстильної продукції. З тваринництва переважало розведення свиней на експорт. У гірських районах, через нестачу родючих земель, населення займалося переважно домашніми промислами або наймитувало.

З кінця XVIII ст. зростає кількість великих поміщицьких господарств, у яких ширше застосовувалася праця найманих робітників. Удосконалилося сільськогосподарське виробництво,

інтенсивніше запроваджувалися нові культури (зокрема, картопля, кукурудза, тютюн). Після скасування кріпацтва на селянина поширився термін *землероб*.

Основою розвитку сільського господарства залишалося й надалі велике землевладіння і феодалні виробничі відносини, зокрема панщинна система (до 1848 р.). На селі поглиблювалася майнова диференціація. Проведені урядом переписи населення зафіксували, що серед селян (голів родин) словацьких столиць у 1786 р. 63% мали землю і хату, 30% – лише хату, а 7% були без землі і хати. За переписом 1828 р. свою землю мали тільки 52% селян, безземельні ж склали 34%, а найбідніших було 14%.

Селяни часто потерпали від неврожаїв, що спричиняло голод, дошкуляли масові епідемії тощо. Обезземелення, обов'язкові повинності (уточнені патентами 1832 і 1839 років), високі податки, багаторічна військова служба спричиняли різні форми протесту: відмова виконувати роботи, втечі, підпали маєтків, збройний опір. У 1818–1820 роках в маєтках графів Палффів зі зброєю в руках боронили свої права близько 7 тис. селян. Проте найбільшим виступом було повстання у Східній Словаччині влітку 1831 р., яке очолили М.Павук і П.Ташнада. Воно охопило селянську бідноту, гірників і навіть частину дрібної шляхти. Повстанці палили шляхетські садиби, ділили панську землю тощо. Повстання тривало два тижні і було придушене військом.

Ситуація в словацькому селі була особливо невтішною у 1840-х роках. Неврожайні роки (1841–1842, 1845–1847) на зернові і картоплю спричинили великий голод. Щоб вижити, селяни Тренчинської, Оравської, Ліптовської, Спішської і Земплінської столиць домішували в їжу кору з молодих дерев, тирсу, полу, траву. Голод супроводжувався масовими епідеміями. У Шаришській столиці в 1846–1847 рр. померла п'ята частина мешканців. Високою була смертність у Тренчинській та Земплінській столицях. Селяни масово йшли в міста або сусідні землі.

2. Культурно-національний рух

Початки національного руху. Зародження словацького національного руху, вироблення його ідеології відбувалися в складних умовах бездержавного розвитку. Тому першочерговими завданнями стали не лише згуртування сил для боротьби за національне звільнення, але й боротьба за визнання самого права на існування.

Вагоме значення у формуванні словацької самосвідомості і національного руху мав Патент про віротерпимість, за яким були зрівняні у правах протестанти і католики. Просвітники обох віровизнань отримали однакові умови для своєї діяльності. На початку 90-х років XIX ст. угорський сейм прийняв ряд постанов, спрямованих на покращення становища протестантів (євангеліків). Отримавши більшу свободу дій у церковному житті та культурі, євангеліки змогли вийти за межі чисто конфесійної діяльності і зосередитися передовсім на питаннях самобутності словацького народу і їхньої мови.

Початки словацького національного руху пов'язані з просвітницькою суспільною думкою. Визначні її представники (А.Бернолак, Й.І.Байза, Ю.Фандлі, Я.Грдлічка, Ю.Палковіч, Ю.Рібай, Б.Табліц) у своїй діяльності опиралися на раціоналістичні ідеї. Вони передовсім звернули особливу увагу на вивчення словацької історії та кодифікацію норм літературної мови. Для невеликого народу без державно-правових традицій ці питання мали надзвичайно важливе значення.

Оскільки у Словаччині не було вищих євангелійських шкіл, молодь здобувала освіту у німецьких протестантських університетах, де знайомила з просвітницькими та романтичними ідеями. Ю.Палковіч (1769–1850) організував у Ієні перший словацький просвітницький гурток (1793). Сам він складав і видавав календарі, цікаві і повчальні статті для народу, праці економічного і медичного змісту, підготував чесько-німецько-латинський слов-

ник, у віршованій формі написав навчальний посібник про Словаччину („Знайомство з батьківщиною”). У 1820-х роках у Братиславі та Кошице виникли нові форми словацького національного руху: читацькі гуртки та об’єднання передплатників періодичних видань.

Ідеологічну програму багато в чому визначала концепція слов’янської взаємності і співробітництва слов’янських народів. Словацькі прихильники вбачали у ній шлях до збереження національної самобутності. Саме на цей час припала культурно-громадська діяльність Яна Коллара (1793–1852) та Павела Йозефа Шафарнка (1795–1861), вихідців зі словацького протестантського середовища. Обидва мають значні заслуги як для словацької та чеської, так і для слов’янської культури.

Однією з центральних фігур епохи словацького національного пробудження є Я.Коллар, виходець із заможної селянської родини. Серед перших його вчителів був словак Петрович, родич поета угорської революції 1848 р. Ш.Петьофі. Систематичну освіту здобув у Банськоштявницькій гімназії, Братиславському євангелійському ліцеї та Ієнському університеті. Його світогляд формувався під впливом просвітницьких ідей. В Ієні Я.Коллар зацікавився слов’янською топонімією (назвами населених пунктів, річок, вершин тощо), почав перші філологічні студії. Після завершення навчання отримав диплом магістра богослов’я (1819) і став протестантським священиком та шкільним учителем у словацькій громаді Пешта. На новому місці він пропагував гуманістичні та патріотичні ідеї, збирав словацький фольклор, писав поезію. У 1824 р. опублікував кілька віршів великої поеми „Донька Слави”. Перші три пісні, куди увійшли сонети із поетичної збірки, виданої у 1819 р. і присвяченій Міні*, принесли Я.Коллару

* Під час університетських студій Я.Коллар познайомився з донькою місцевого пастора Міною (Вільгельміною Фредерікою), яку покохав. Пропозицію віддати Міну за нього заміж відкинула її мама, оскільки не бажала відпускати доньку в невідомий край. Після від’їзду у 1819 р. Я.Коллара з Ієні мама Міни повідомила його про смерть доньки. Одночасно таку ж інформацію вона дала Міні про смерть Я.Коллара. Доля звела їх лише у 1834 р., вони побралися.

славу і популярність. Хоча поема була в основному завершена і опублікована в 1832 р., автор доповнював цей чудовий твір протягом всього свого життя.

„Донька слави” Я.Коллара складається з сонетів, у яких оспівуються окремі епізоди слов'янської історії, майбутня національна велич, проводиться ідея слов'янського єднання. Ця поема стала справжнім гімном слов'янству. Оскільки у поемі згадано багато фактів з історії, Я.Коллар підготував і видав у 1832 р. великий том коментарів. У ньому він обґрунтував необхідність пояснень, зауважив, що „при сьогоднішньому нашому вихованні ми не вивчаємо ні слов'янської історії, ні старожитностей, ні міфології, ні етнографії, тому не дивно, що наш народ чужий самому собі”. Ці коментарі доповнені ілюстраціями та географічною картою.

Домінанту творчості Я.Коллара, як і всієї його діяльності, склала ідея наднаціонального самоутвердження слов'янських народів та їхньої взаємодопомоги. Основні положення цієї концепції Я.Коллар виклав у трактаті „Про літературну взаємність між різними племенами і діалектами слов'янської нації” (1837). Твір набув величезної популярності. До середини 40-х років ХІХ ст. він сприймався не лише як маніфест національної самобутності слов'ян, але й визначав їхню суспільно-політичну думку.

Значимими для розвитку словацького національного руху були наукові праці П.Й.Шафарика. Освіту він також здобув в Ієні (1815–1817). Згодом працював директором і професором сербської гімназії у Новому Саді, бібліотекарем університетської бібліотеки у Празі. П.Й.Шафарик вперше науково обґрунтував концепцію історії слов'янства. Апогеєм його наукової творчості стали „Слов'янські старожитності” і „Слов'янська етнографія”. У праці „Історія слов'янської мови і літератури у всіх діалектах” (1826) П.Й.Шафарик вперше виділив словаків і їх мову як самостійні категорії.

Зближенню словацького католицького і євангелійського духівництва сприяла мадяризаційна політика уряду. У 1834 р. за

ініціативою службовця королівської міської ради католика Мар-
тіна Гамуляка у Будимі виникло „Товариство любителів словаць-
кої мови і літератури”, яке видало повне зібрання творів Я.Гол-
лого, літературний альманах „Зоря”. В альманасі були опубліко-
вані статті представників обох конфесій. Автори писали по-чесь-
ки і різними варіантами словацької мови. Намагання подолати
конфесійні протиріччя в словацькому національному русі є од-
нією з найважливіших заслуг цього „Товариства”.

Хоча єдину надконфесійну культурну організацію у Сло-
ваччині в першій чверті XIX ст. створити не вдалося, національна
самосвідомість усе ж широко проникала в різні словацькі верс-
тви. Це сприяло об'єднанню католиків і протестантів – учасників
суспільного руху. Важливе місце в культурно-національному русі
посів журнал „Гронка”, який у 1836–1838 рр. видавав у Банській
Бистриці Карел Кузмані. На його сторінках друкувалися твори
К.Кузмані, Я.Коллара, Я.Халупки, Ц.Зоха, С.Б.Гробоня та ін.

У 1830-х роках у національний рух активно включилися
студенти. При євангелійських ліцеях і гімназіях виникло чимало
словацьких самоосвітніх гуртків. Найбільший авторитет мало
„Товариство чесько-словацької мови і літератури”, утворене при
Братиславському євангелійському лицейі за ініціативою С.Халупки
(1829). Його учасники, підтримували зв'язки зі студентськими
організаціями в Кошице, Пряшеві, Левочі та інших містах, читали
твори сучасних словацьких авторів. У 1835 р. члени „Товариства”
створили архів, упорядкували бібліотеку. Наступного року вони
випустили альманах „Плоди...” Це був перший колективний вис-
туп молодого покоління письменників, яке започаткувало сло-
вацький романтизм у літературі. На зламі 30–40-х років XIX ст.
словацький студентський рух досяг вершини свого розвитку. По-
мітною була діяльність у культурно-національному русі членів
таємного товариства „Взаємність” (1837–1840), яке заснував ад-
вокат А.Б.Врховський. Його учасники створювали читацькі гурт-
ки, чим намагалися розширити і зміцнити соціальну базу сло-

вацького національного руху. Діяло у Братиславі також студентське „Словацьке літературне товариство”.

У словацькому суспільному житті помітно виділялася діяльність Людовіта Штура (1815–1856). Народився він в учительській євангелійській сім'ї, яка зберігала традиції словацької самосвідомості. Освіту здобув у євангелійському ліцеї Братислави і Галльському університеті. Л.Штур сформулював програму розвитку національної самосвідомості широких народних верств. Першочерговим завданням вважав запровадження словацької мови у церкві і школі. Розвитку національної літератури мали сприяти періодичні видання. Служіння національній ідеї викликало жвавий відгук серед молодих словаків, а Л.Штур став їхнім лідером. Він читав лекції зі слов'янської історії, літератури, естетики, філософії. Серед його однодумців і послідовників були Й.М.Гурбан (1817–1888) і М.М.Годжа (1811–1870). Після того як у 1843 р. влада позбавила Л.Штура роботи в Братиславському ліцеї, багато його студентів на знак протесту перейшли навчатися до Левочі.

У 1844 р. виник „Татрин” – культурна організація словаків у Ліптовському Мікулаші. Протоколи його засідань вели по-словацьки. Наступного року Ян Францісці утворив спілку студентської молоді. Обидві організації об'єднали словацькі національно-культурні сили. 1 серпня 1845 р. вийшов перший номер „Національної словацької газети”, що стало помітною подією в громадсько-культурному житті словаків. Адже газета призначалася не елітарним колам, а масовому читачеві з різних верств населення. На її сторінках була сформульована національно-політична словацька програма, розроблена Л.Штуром. У ній йшлося про забезпечення національно-культурних прав словаків, ставилося питання ліквідації феодальних повинностей, відміни панського суду і шляхетських привілеїв, рівноправності всіх станів тощо.

Л.Штур у своїй діяльності опирався на різні верстви населення, однак перевагу віддавав міщанам і частково селянам. Його однодумці утворювали недільні школи, організовували чи-

тацькі гуртки. Завдяки їхнім зусиллям за кілька років виникло 500 товариств тверезості (Банськоштявницьке, наприклад, нараховувало до 3 тис. осіб.). Л.Штур шукав підтримки також у земанства, намагався повернути на свою сторону багату промислову словацьку верхівку. Отже, словацький національний рух до кінця 1840-х років досяг значних успіхів. Виникли ідейні та організаційні передумови для діяльності у культурній сфері, хоча міжконфесійні суперечності не вдалося повністю подолати.

Освіта і наука. Освітню сферу представляли школи середнього і вищого типу. У Банській Штявниці була відкрита Вища лісогосподарська школа (1808). В ряді міст (Братислава, Левоче, Пряшів, Кежмарок, Кошице, Скаліца) діяли академії, ліцеї, колегії та семінарії. У цих навчальних закладах виникали культурно-наукові об'єднання і товариства. Основним їхнім завданням було плекання рідної мови, організація культурних і наукових сил, сприяння утвердженню національної самосвідомості словаків. При ліцеї в Банській Штявниці за ініціативою Б.Табліца у 1812 р. відкрили кафедру чесько-словацької мови.

Питання кодифікації літературної мови. Словаки до кінця XVIII ст. не мали узаконеної літературної форми своєї мови. Вони користувалися латинською, угорською, німецькою, чеською і польською мовами. Широкі верстви населення спілкувалися місцевими діалектами.

Пробудження національного самоусвідомлення впливало на пошуки норм літературної мови. У цій сфері багато зробив Антін Бернолак (1762–1813). Народився він у земанській сім'ї в середній частині Словаччини. Під час навчання у Братиславській католицькій семінарії брав участь у гуртку „патріотичних філологів”. Його члени під керівництвом професора М.Кратохвіла опрацьовували граматику словацької літературної мови. У 1787 р. А.Бернолак опублікував по-латині „Філологічно-критичні роздуми про слов'янські письмена”, а у додатку подав коротку настанову словацької орфографії. У цій праці він обґрунтував право словацької мови на самостійне існування як літературної. У 1790 р.

А.Бернолак надрукував „Слов'янську граматику”. Наступного року у Трнаві з'явилася його „Етимологія слов'янських назв”. В основу словацької літературної мови він поклав діалект, що побутував у середовищі католицької інтелігенції. До кінця свого життя А.Бернолак працював над „Словацько-чесько-латинсько-німецько-угорським словником”, який опублікували у шести томах лише після смерті автора (1825–1827).

У Братиславі А.Бернолак заснував „Словацьке вчене об'єднання” (1789). Однак, у зв'язку з ліквідацією семінарії та протидію остригомського архієпископа, воно не розвинуло своєї діяльності. Через три роки А.Бернолак і Юрай Фандлі утворили у Трнаві нове „Словацьке вчене товариство”. На цей раз воно задумувалося як загальнонаціональна культурна і наукова організація, філії якої знаходилися у Нітрі, Банській Бистриці, Кошице, Спішській Капітулі та інших містах. Серед майже 500 його учасників 75% складало католицьке духовництво, а із світських осіб – ремісники і дрібні торговці. Активними в „Товаристві” були О.Месарош та інші визначні діячі словацької культури.

Своє головне завдання вони вбачали у поширенні норм літературної мови, яку запропонував А.Бернолак (вона отримала назву *бернолаківщини* або *бернолаччини* і ґрунтувалася на західно-словацькому діалекті), через інтенсивну видавничу діяльність. Найбільшого успіху „Товариство” досягло в 90-х роках XVIII – на початку XIX ст. Воно видавало книжки сільськогосподарського, медичного та релігійного змісту. У планах були також видання новою мовою словацької газети, шкільних підручників. Однак через різні перешкоди ці проекти залишилися нездійсненими. Згодом, у зв'язку з фінансовими труднощами, позицією вищого духовництва, яке ставило перепони літературі світського змісту і поширенню прогресивної наукової думки, активність „Словацького вченого товариства” поступово згасала. Після смерті А.Бернолака окремі його послідовники (А.Брестанський, І.Оравец) утверджували нову мову в широких сферах церковного,

культурного і господарського життя. У 1822 р. бернолаківщиною було опубліковано Біблію.

Бернолаківщина широко розповсюдилася передовсім у словацькому католицькому середовищі. Хоча нею написані наукові та художні твори (Ю.Фандлі, Я.Голпий), вивчали в католицьких школах, проте загальнонаціональною не стала. Вона мала усе ж важливе значення для словацького національного самоствердження. Вперше словаки заявили право на існування власної літературної мови, а набутий досвід дав початок її формуванню.

Словацькі протестанти користувалися бібліччиною – мовою чеської протестантської Біблії XVI ст. Вони обстоювали концепцію національно-культурної та мовної єдності чехів і словаків. У 1780-х роках бібліччина знайшла своє застосування у журналістиці, зокрема у „Пресбурзьких новинах” („Братиславська газета”, виходила в 1783–1787 рр.). За задумом її редакторів (Й.Віскіденській, Ш.Лешка, Ш.Кромп, Й.Шімковіч) бібліччина мала бути ефективним знаряддям у просвітництві словацького міщанства та інтелігенції, покликана була підтримувати йосифінські реформи та поширювати відомості з наукової, технічної і господарської сфери.

Поруч з літературно-письмовою двомовністю пропагували чеську мову. Ревним її прихильником був відомий вчений Юрай Рібай (1756–1812). У 1793 р. він запропонував створити „Чесько-словацьке об'єднання для слов'ян в Угорщині”. Основна мета цієї організації – сприяння поширенню чеської мови у Словаччині, збирання книжок, рукописів та різних документів з історії словацького і чеського народу.

У Братиславському євангелійському ліцеї в 1803 р. засновано кафедру чесько-словацької мови і літератури, професором якої майже п'ятдесят років працював Ю.Палковіч. Цей науково-освітній осередок швидко став визнаним центром словацького національного руху. Ідеї Ю.Палковіча в 20–30-х роках XIX ст. розвинули Я.Коллар та П.Й.Шафарик. Вони ж розробили концепцію чесько-словацької літературної мови. Вони розуміли, що

із зростанням національної свідомості словаків мова чеської Біблії вже не відповідала достатньою мірою меті духовного життя. Тому, не відмовляючись повністю від чеської літературної мови, вони вважали за можливе дещо змодифікувати її таким чином, щоб вона стала зрозумілішою словакам. Норми цієї мови знайшли відображення у листуванні Я.Коллара і П.Й.Шафарика, їхніх наукових працях. Однак, підтримки у словаків ця мова не знайшла.

Зблизити бернолакщину і бібліччину намагався Мартін Гамуляк. Його виступи і публікації спричинили у 1820–30-х роках численні дискусії щодо літературної словацької мови. На початку 1843 р. Л.Штур та його однодумці спробували кодифікувати єдину літературну словацьку мову. Їхній план враховував фактори національного, суспільно-політичного, культурного і мовного характеру. Відправним пунктом Л.Штур поставив ідею національної самобутності словаків і самостійність їхньої мови. Високо оцінюючи зусилля бернолакців писати по-словацьки, Л.Штур разом з тим вважав, що кодифікована ними літературна мова не має перспективи, оскільки не ґрунтується на чистій словацькій мові. У зв'язку з тим Л.Штур розглядав бернолакщину лише як перехідну ланку між чеською і новою словацькою літературною мовою, в основу якої покладалася середньословацька народна говірка. Нова літературна мова мала стати вирішальним фактором національної консолідації словаків, об'єднати їх патріотичні сили, подолати конфесійну роз'єднаність. У 1846 р. Л.Штур опублікував працю „Словацька мова чи необхідність писати цією мовою”. Цього ж року з-під його пера вийшла „Наука словацької мови”, в якій були визначені її граматичні норми. Ці роботи започаткували історію самостійної сучасної словацької мови.

Запровадження нової літературної мови стало важливою подією у суспільному житті словаків. Це відповідало життєвим потребам розвитку словацької нації. Закріплення національної мови в літературі сприяло справі виховання національної

самосвідомості, давало словакам можливість боротися проти асиміляції. Водночас це дозволило принципово вирішити ряд головних питань словацького мовно-літературного розвитку.

Наука. Поширенню наукових знань і розвитку науки сприяла наукова діяльність товариств, які видавали різноманітну друковану продукцію: книжки, альманахи, журнали, газети. Цим починанням сприяла відміна Йосифом II деяких цензурних обмежень. Характерною особливістю перших наукових і культурно-просвітницьких товариств була їх конфесійна спрямованість. „Слов'янське товариство”, створене у Банській Штявниці в 1785 р., видавало щомісячник „Стара газета літературного мистецтва” (1785–1786). Публіковані там статті О.Плахія і Я.Грдлічки проникнуті будительським змістом, сприяли словацькій національній самосвідомості.

Важливу просвітницьку роль відіграли також інші об'єднання культурно-наукового характеру. У Банській Штявниці на початку ХІХ ст. діяли „Вчене об'єднання”, „Товариство Амброзіуса” і „Вчене гірниче товариство”. У Скалиці в 1808 р. М.Голко заснував „Вчене об'єднання малогонтське”. Учасники цього товариства, яке мало свій друкований орган, поширювали літературу, організовували щорічні дискусії на філософські та літературні теми. Свою діяльність воно припинило на початку 1840-х років.

Першою спробою утворити надконфесійну організацію словаків була організація „Словацької читавської спілки” у Пешті (1826). У 1827 р. П.Й.Шафарик запропонував заснувати загальнонаціональну освітньо-культурну інституцію – „Матицю словацьку”. Становленню словацької національної науки сприяли наукові студії у Братиславському євангелійському ліцеї та Гірничій академії в Банській Штявниці.

Науково-популярний характер мали праці Ю.Фандлі з сільського господарства. Ці публікації („Зільник”, „Про землеробство”, „Добрий господар у полі і вдома”, „Словацький пасічник”) не лише знайомили селянина з раціональними способами госпо-

дарювання, але й пробуджували в ньому усвідомлення свого місця у суспільстві.

Евангелійський священик Августин Долежал (1737–1802) написав ґрунтовний філософський твір „Пам'ятна всьому світові Трагедія або Поетичний опис гріхопадіння прабатьків” (1791), в якому виклав свій погляд на філософію історії. Відомими були богословські праці нітранського єпископа Франтішка Ксаверія Габеля (1760—1846), одного з засновників „Словацького наукового товариства” у Трнаві (1789–1800).

Значний поступ зробила історична наука. У 1780 р. священик Юрай Папанек (1738–1802), словак за походженням, опублікував „Історію роду слов'янського”. У ній він висловив ідею автохтонності словаків. Його підтримав Юрай Скленаар (1746–1790), який у 1784 р. видав книжку „Давнє становище Великої Моравії та перший напад і вступ у неї угорців”. Ян Грдлічка у праці „Словацький народ” (1785) визначив межі тогочасного розселення словаків. Згодом Юрай Фандлі (1750–1811) надрукував коротку компіляцію праць Ю.Папанека і Ю.Скленара „Коротка історія словацького народу”.

Словацьке літературознавство представлене передовсім працями Б.Табліца, який вперше підготував детальну історію словацької літератури („Записки про чесько-словацьких поетів або віршописців, які в землі угорській народилися або у ній проживали”). Згодом це дослідження він доповнив двотомною антологією „Словацькі віршописці” (1805, 1809). М.Догнані підготував першу словацьку теоретичну працю про драму як жанр літератури („Слово про слов'янську драму”, 1845).

Публікації Я.Колларом і П.Й.Шафариком словацького фольклору („Світські пісні словацького народу в Угорщині”, 1823–1827; „Національні пісні або світські пісні словаків в Угорщині, як простого люду, так і вищих станів”, 1834–1835) значно пожвавили розвиток гуманітарної науки, вплинули на загальний літературний процес у Словаччині. Саме у фольклорі його публі-

катори вбачали втілення народного духу і еталон тих цінностей, на який повинна рівнятися художня література.

Висока культура на словацькому терені значною мірою розвивалася під зовнішнім впливом. Основні її напрямки та смаки формували австрійський Відень та угорські Будим і Пешт. Через відсутність національних вищих навчальних закладів, художніх шкіл словаки здобували професійну освіту в чужих краях, переймали європейські новаторства і втілювали їх згодом на батьківщині. Значний внесок у словацьку культуру зробили й представники інших народів, які жили і творили у Словаччині в цей час. На загальний стан культури вплинуло також зменшення суспільної ролі монаших орденів. Замовниками, передовсім у зодчестві та містобудуванні частіше виступала світська знать.

Красне тиєменство підкреслило словацьку самобутність. Йозеф Ігнацій Байза (1755–1836) „угорською словачизною” написав і опублікував у 1783–1794 рр. ряд епіграм („Словацькі двоякі епіграми”). Він також автор першого словацького роману „Юнака Рене пригоди і випробування” (1785). За словами Й.І.Байзи він писав для того, „щоб словацький народ зрозумів, що і його мову можна використовувати в літературному мистецтві”. Й.І.Байза видав також збірку жартівливих оповідань, анекдотів і загадок „Веселі історії і висловлювання для проведення сумного часу” (1795). Ці твори були адресовані широким демократичним верствам і відповідали основному завданню просвітницької літератури – у розважальній формі навчати і повчати читача.

Знаним прозаїком був католицький священник Юрай Фандлі (1750–1811). У літературі він дебютував твором „Довірча розмова між монахом і дияволом” (1789), яким започаткував жанр сатричного діалога. Поетична творчість Богуслава Табліца (1769–1832) демонструвала широку палітру ліричних та лірико-епічних жанрів: елегії, оди, епіграмн. балади. Його новаторство проявилось в оспівуванні слов’янства через символ Славії („Славія, прикрашена вінком”). Згодом цей образ став однією з поширених метонімічних фігур поезії національного відродження. До нього

зверталися у своїй творчості Самуель Годра („Донька Музи”, 1829), Людовіт Желло („Падіння Мілдуха”, 1843) та ін.

Золотий фонд словацького красного письменства склали поетичні твори Юрая Палковіча („Муза словацьких гір”, 1801; П.Й.Шафарика („Татранська муза з лірою слов’янською”, 1814) і Я.Коллара („Донька Слави”, 1824–1832). Національна основа сюжетів властива художнім творам Яна Голлого (1785–1849), який працював у різних жанрах (поєми „Святополк”, 1833; „Кирило-Мефодіана”, 1835; „Ідилії”, 1835–1840; „Слав”, 1839; оди, елегії тощо) і сюжети для своїх творів черпав передовсім з історичного минулого слов’янських народів.

Особливе місце у красному письменстві посіли твори Карла Кузмані (1806–1866) – відомого громадського діяча, богослова, поета, прозаїка, редактора. У ранній поетичній творчості він опирався на фольклорні форми („Бела”, 1836). Написав ряд творів ліричного, баладного і духовного змісту („Хто горить за правду”, „Євангелійський пісенник”, „Плач над могилою Карела Гинека Махи”). З його прозових творів найзначнішим є роман у листах „Ладислав” (1838), у якому автор виразно підкреслив свій патріотизм і любов до словацької землі.

Поетикою романтизму позначена творчість Янка Краля (1822–1876) – „Дума братиславська”, „Зачарована діва у Вазі і дивний Янко” та ін.), Андрея Сладковича (1822–1872) – „Не при-нижуйте мій народ”, 1845; „Марина”, 1846 та ін. Само Томашік (1813–1887) в історію словацької літератури увійшов передовсім як автор патріотичного вірша, який згодом виконувався як гімн у слов’янських народів „Гей, слов’яни” (1834). Історична проза представлена творами Яна Калінчака (1822–1871) – „Словацький юнак”, „Сербка”, „Могила Мілко”, „Паломництво кохання” та ін. На історичну тематику писав також Йозеф Милослав Гурбан (1817–1888) – „Доля Нітри”, „Оліяр” та ін.

У словацькій прозі другої чверті ХІХ ст. виділяються по-дорожні щоденники Я.Коллара (1834, 1845), близькі до белетристики, а також його опубліковані проповіді, які згодом значно

вплинули на стиль художньої прози. Отже, словацьке красне письменство відзначалося жанровим розмаїттям (сеїтментальне оповідання, соціальна повість, сатиричний роман тощо).

На театральній сцені діяли аматорські трупи з виставами про сільське життя і традиції. Одну з перших постановок зробив у 1830 р. в Ліптовському Мікулаші Г.Фейерпатакі-Білопотоцький. Знанням центром театального життя була Левоча. З іменем Стефана Петруша (1783–1831) пов'язують розвиток словацької драматургії кінця XVIII – початку XIX ст. У п'єсі „Райнога, збієницький гетьман...” (1823) цей драматург вдало використав фрагменти народних пісень. Однак, основоположними для словацької національної драматургії стали твори Яна Халупки („Коцопакн...”, 1832; „Трясогузка...”, 1833 та ін.). У 40-ві роки XIX ст. драматичні твори, переважно на історичні сюжети, писав Л.Штур. Певний внесок у драматургію зробили Я.Матушка („Сироти”), В.Пауліці-Гот („Людська комедія”, 1846), М.Догнані („Підманіновичі”).

Музичне мистецтво розвивалося у європейському руслі. У Братиславі давали концерти Ф.Й.Гайдн, В.А.Моцарт, Л.Бетховен. З 1776 р. у Братиславському театрі ставили опери Ф.Й.Гайдна, В.А.Моцарта, а згодом К.М.Вебера і Д.А.Россіні. Високим виконавчим мистецтвом славився братиславський оперний оркестр, яким керував відомий у Європі диригент І.Худий. У музиці чітко простежувалися два напрямки: європейський (творчість Ю.Дружецького, А.Ціммермана, Ф.П.Ріглера, Н.Гуммеля та ін.) і словацький національний, який ґрунтувався на народних традиціях (творчість Ю.П.Баяна, Е.Пасхи, Й.П.Рошковського). Словацька музика представлена також народною піснею, тексти яких публікувалися з нотами. Плідно працював композитор Владислав Фюредій („Народний співаник”, 1837), популяризуючи народну пісню. У 1844 р. Ян Матушка (1821–1877) на мелодію народної пісні „Копала криниченьку” написав патріотичний вірш „Над Татрами обліскавки”, яка стала національним, а пізніше й державним

словацьким гімном. На мелодію „Мазурки Домбровського” Само Томашік написав пісню „Гей, словаки, ще живе наша словацька мова”.

Характерною рисою *образотворчого мистецтва* був його регіональний характер. У малярстві виразно виділилися два осередки: південно-західний (Братиславський) і східний (Спішський). Якщо перший своїми творами представляв виключно віденську школу, то у Спішському домінували місцеві митці. Поруч з австрійськими та німецькими художниками працювали митці словацького походження. Вони розвивали різні жанри, але передусім розвивався портретний і пейзажний. Найпомітнішою фігурою у Спішському малярському середовищі був як Йозеф Чаучік (1780–1857). Крім численних портретів він створив монументальне полотно „Закладання рудних копалень”, яке ілюструє початки промисловості у Словаччині. Як портретист та іконописець у Пряшеві працював Йозеф Міклушік (1792–1841). Серед його численних творів помітним є портрет Й.Ковача, засновника бібліотеки пряшівського ліцею. Пейзажна тематика характерна для левочських художників Яна Якуба Мюллера (1780–1828, „Погляд на Татри з боку Кежмарока”) і Карла Марка (1791–1860, „Татри взимку”) та ін. Франтішек Білопотоцький створив романтичні образи послідовників Ю.Яношіка („Напад розбійників”, 1846).

Братиславський осередок представлений головню творами чеських і німецьких художників (Я.Альт, Ф.Людгендорф та ін.). У другій третині XIX ст. працював словацький митець Божетех Клемент (1817–1883). Портретний жанр розвивали також художники несловацького походження. Відомими живописцями були А.Г.Ремель, Ф.Калузі і Ф.Г.Лідер, які створили портрети словацьких громадсько-культурних діячів Яна Голлого і Яна Коллара.

Скульптура представлена переважно творами сакрального характеру і надгробною пластикою. Світську тематику стимулював конкурс на кращий проект пам'ятника з нагоди коронації Кароліни Августи, в якому взяли участь словацькі митці. Серед ко-

горті численних скульпторів був і словак Вавринец Дунайський (1784–1833, скульптура Атланта на капітульному будинку в Нітрі та ін.). Чимало талановитих скульпторів вийшло з родин Дунайських, Фейєрпатакі–Білопотоцьких, Лассаків та ін.

Розвиток *архітектури* виявлявся передусім у спорудженні пишних палаців, садиб, житлових будинків, адміністративних будівель. На початку XIX ст. і пізніше інтенсивно забудовували нові міста, перебудовували старі (Глоговец, Кежмарок, Левоча та ін.). У містах споруджено готелі, театри (так звані *редути*), призначені для проведення балів і т.д. Облаштовувалися також курорти, які набували чим раз більшої популярності (Пієшт'яни, 1821–1822; Сляч, 1820).

Церковне зодчество представлене євангельськими храмами у Банській Бистриці (1805–1807), Кремниці (1824–1826), католицьким костелом св. Владислава у Братиславі (1828–1830). Розвиток сакральної словацької архітектури пов'язаний передусім з творчістю А. Поволного, М.Поллака та ін.

3. Доба революції 1848-1849 рр.

„Вимоги словацького народу” як національна програма. Пештське повстання 15 березня 1848 р. дало початок революції в Угорщині. Сейм, який із листопада 1847 р. засідав у Братиславі, 20–31 березня 1848 р. ухвалив закони, котрі скасовували урбаріальні обов'язки підданих, поміщицьку юрисдикцію, церковні повинності тощо. Було утворено угорський уряд на чолі з Л.Баттіані. Проте сейм, уряд, а також впливові угорські політичні сили відмовилися займатися комплексом питань, пов'язаних із переглядом національних прав народів Угорського королівства.

У нових політичних умовах М.М.Годжа, Й.М.Гурбан, Л.Штур та інші почали розробляти свою програму дій. В її основу вони поклали політичне конституювання словаків як окремого народу і вимогу територіальної автономії в межах королівства. Водночас деякі словацькі національні діячі залиши-

лися на позиціях визнання „єдиної політичної нації” в Угорщині. Вони вважали, що словакам треба надати лише свободу розвитку мови і культури. Така теза означала погодження з унітарним устроєм королівства.

Проект першої національної словацької програми склали Ліптовські вимоги. Їх підготували 27 березня у Ліптовському Мікулаші С.Б.Гробонь, С.М.Дакснер, М.Келлнер, Л.Кляйн, Я.Кучера, Я.Францісці, С.Штефановіч. Документ містив такі вимоги: використання словацької мови в місцевих органах влади і судочинстві; видання по-словацьки постанов сѣйму; вивчення словацької мови у початковій школі; недоторканість прав словаків у політичному і громадському житті.

Текст документу опублікувала 4 квітня „Словацька національна газета”. Згодом Й.М.Гурбан анонімно надрукував відозву „Брати словаки”. Крім Ліптовських вимог, до неї включено ще кілька пунктів, зокрема, про відкриття кафедри словацької словесності у Пештському університеті. Гурбанова відозва мала похвалити національну активність всього словацького суспільства. Після того як текст Ліптовських вимог обговорили майже у всіх регіонах Словаччини, 30 квітня у Ліптовському Мікулаші відбулися збори керівників місцевих комітетів, які прийняли документ *Вимоги словацького народу*.

Це була перша загальнонаціональна програма словаків. У ній йшлося про самобутність словаків, необхідність утворення словацького сѣйму, чітке розмежування етнічної території Словаччини, ставилося питання конституційного забезпечення прав словаків у федералізованій Угорщині та ін. „Вимоги словацького народу” в національно-політичній сфері означали завершення процесу формування словацької національної ідеології.

У відповідь на політичні вимоги словаків угорські можновладці почали переслідувати активних учасників національного руху. Під урядовим тиском перестала виходити „Словацька національна газета”. Будь-які надії словаків досягти компромісу зведено нанівець.

Словаки і словацьке питання на Слов'янському з'їзді 1848 р. у Празі. Слов'янський з'їзд, який відбувся у Празі в травні-червні 1848 р. став першою політичною нарадою представників слов'янських народів, головно підданих монархії Габсбургів. Протягом десяти днів 340 його учасників обговорювали проблеми національного і політичного становища слов'ян у контексті європейських революцій. Засідання відбувалися по секціях. Словаки разом з чехами склали одну секцію (237 осіб), на якій головував П.Й.Шафарик. У роботі з'їзду брали участь Л.Штур, М.М.Годжа та ін. Й.М.Гурбан оприлюднив на засіданні секції „Вимоги словаків і угорських русинів”. Вони практично повторювали „Вимоги словацького народу”. У статтях документа засуджувався гніт угорських панівних кіл, йшлося про надання словакам і українцям рівних прав з угорцями, передбачалося створити спеціальний словацько-український комітет для контролю розпоряджень угорської влади. По суті, це був проект надання автономних прав словакам і українцям у складі Угорщини.

Словаки очікували, що з'їзд підтримає їхні вимоги перед угорською владою і сеймом, оскільки й надалі передбачали залишатися у складі Угорщини. Угорські політики не бажали вести переговори зі словаками, оскільки не вважали словацький національний рух небезпечним для усталеного попереднім історичним розвитком Угорського королівства.

Дискусії, розпочаті на з'їзді, не завершилися. Збройне повстання у Празі призвело до раптового припинення роботи форуму. Передчасне його закінчення розвіяло надії словаків, що Слов'янський з'їзд підтримає словацькі національні вимоги. Інших мирних шляхів для здійснення своєї програми словаки не мали. Угорці категорично відмовилися вести будь-які переговори. Тому словакам не залишалося нічого іншого, як апелювати до власних сил і розраховувати на підтримку Відня.

Вересневє збройне повстання і боротьба за національну свободу в 1849 р. Напружена політична атмосфера, зумовлена репресіями угорського уряду щодо словаків, спонукала словаць-

ких лідерів готувати збройне повстання. З цією метою вони почали формувати власні збройні сили – Словацький корпус добровольців. 16 вересня 1848 р. у Відні було утворено Словацьку національну раду (Л.Штур, Й.М.Гурбан, М.М.Годжа та ін.). Вона стала не лише першим національним політичним органом, але й керівним військовим центром збройного опору словаків.

Повстання було намічено почати у гірничому регіоні південно-західної частини Словаччини. Йому передувала широка агітація на місцях. Поширювалися брошури, прокламації, відозви, в яких роз'яснювалася мета збройного виступу, містилися заклики до словацького народу не підпорядковуватися угорській владі. На цей раз вже виникли сприятливі умови для повстання. 17 вересня 500 добровольців від'їхало залізницею з Відня до Моравії. Біля міста Угерске Градец до них приєдналися ще 150 осіб з Праги, Брна та інших міст. Звідси загін пішки попрямував до словацького кордону.

Після того як на кордоні Л.Штур і Й.М.Гурбан ознайомили добровольців з метою походу, близько 200 осіб покинуло загін, а решта прийняли присягу на вірність Словаччині. Увечері 18 вересня повстанці увійшли в словацьке місто Міяву. Там 19 вересня на багатолюдному зібранні було проголошено самостійність Словаччини в рамках Угорського королівства. Політичну владу на повсталій території взяла у свої руки Словацька національна рада і закликала вливатися у ряди повстанців. Повстання досягло свого найвищого піднесення. Дальші події залежали від ставлення до повстання австрійських гарнізонів у Західній Словаччині. Спочатку австрійці до повстанців поставилися нейтрально, але згодом міявський командир наказав їм негайно залишити місто. У відповідь словаки обеззброїли австрійський гарнізон.

25 вересня до району повстання прибуло майже 9-тисячне урядове військо. Після перших невдач повстанські сили почали рідшати і 27 вересня Словацька національна рада розпустила своє військо. Доля повстанців була різною. Більшість поляків на чолі з капітаном К.Баковським перейшла на сторону угорської револю-

ції. Деякі німці стали учасниками жовтневого виступу у Відні. Частина повстанців вступила до хорватського війська. Решта зосередилася на моравсько-словацькому кордоні. Незважаючи на поразку, повстання показало, що словаки здатні активно і самостійно боротися за національну свободу і соціальну справедливість.

Діячі словацького національного руху не припиняли спроб домогтися поставлених завдань при підтримці офіційного Відня, який був зацікавлений у розгромі угорської революції, організовували нові збройні загони. Всебічну допомогу надавали чехи. Новий загін добровольців набиралася у Тешині, передовсім з числа тих, які зосередилися на моравсько-словацькому кордоні. На території Західної Словаччини формувався другий повстанський загін.

При підтримці віденського двору в грудні 1848 р. було організовано зимову експедицію словацьких добровольців, які безпосередньо підпорядковувалися командуванню австрійської армії. Становище словаків стало предметом обговорення на найвищих урядових рівнях. Одночасно постало питання про нову державотворчу програму словаків. Словацька національна рада вже перестала бути самостійним політичним органом і повноважним представником єдиного словацького національного руху, а її члени повністю залежали від австрійського уряду.

29 січня 1849 р. у Мартіні відбулося кількатисячне зібрання, на якому Й.М.Гурбан запропонував нову політичну програму, яка отримала назву *Гурчанські вимоги*. У них зазначалося, словацькі землі політично включаються до складу Австрії на правах Словацького великого князівства; словаки отримують власний сейм і окремий уряд; словацька мова стає державною у Словаччині.

Словацька делегація, очолювана Й.Козачком, з цим документом вирушила до імператора, який тоді перебував в Оломоуці. По дорозі вони дізналися про видання октройованої конституції. За її положеннями Словаччина й надалі залишалася ін-

тегрованою в Угорське королівство. У зв'язку з цим делегати терміново змінили зміст петиції. На цей раз препарований текст не містив статті про утворення Словацького великого князівства, не торкався конкретно зв'язків Словаччини з Австрією і Угорщиною. Однак залишалися вимоги визнання словацького народу, вичленування його етнічної території, утворення земельних сейму і уряду. Державною мовою мала бути словацька. Уточнену петицію підписало 28 осіб. Словацьку повноважну делегацію офіційно прийняв Франц Йосиф I (посів трон у грудні 1848 р.). Віденська влада категорично виступила проти самостійності Словаччини, але для пом'якшення і зняття політичної та суспільної напруги запропонувала згодом повернутися до розгляду цього питання. Серед переліку титулів австрійського імператора мали бути слова „великий князь румунів, русинів і словаків”.

Всупереч тому, що Словацький корпус добровольців влітку 1849 р. діяв відповідно до потреб австрійської влади, офіційний Відень лояльність словаків належно не поцінував і відмовив їм у створенні власної держави. У листопаді словацьке військове формування він розпустив, а в Угорщині запровадив централістський режим управління.

У вересні 1849 р. розпочався масовий петиційний рух за вихід Словаччини зі складу Угорщини і утворення словацької коронної землі. Цей рух, зініційований Л.Штуром, тривав до половини жовтня 1849 р. Національно-політичні вимоги словаків під час революції 1848–1849 рр. не були зреалізовані. Однак їхнє значення у тому, що вперше виникла ідея створення автономної словацької держави.

РОЗДІЛ VIII

НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ: 1850-1914

1. Словаччина в умовах неоабсолютизму і дуалізму

Культурно-національне життя в 50-х роках. Після революційна політична ситуація обумовила специфіку словацького національного руху в 50-х роках XIX ст. Конституція 4 березня 1849 р. була відмінена, а на всій території монархії Габсбургів відновлена необмежена влада імператора. У політичному житті австрійський уряд зробив ставку на централізовану бюрократію. Німецька мова на всій території імперії набула статусу державної. В таких умовах словацькі національні лідери зосередили свої зусилля на завершенні кодифікації словацької літературної мови, підготовці інших національно-культурних ініціатив.

На братиславській нараді 1851 р. В.Пауліні-Тот, Й.М.Гурбан, С.М.Даксиер, Я.Францісі та інші (католики і протестанти) домовилися про створення єдиної словацької літературної мови на народній основі. На зламі 50–60-х років XIX ст. ця мова остаточно утвердилася в суспільному житті словаків. Це не лише повністю відповідало інтересам культури, але й сприяло зміцненню національного руху.

Наприкінці 50-х років XIX ст. тиск нових політичних сил змусив Габсбургів переглянути свій державно-політичний курс. Бажаючи зберегти володіння, Габсбурги пішли на децентралізацію влади. У 1859 р. Франц Йосиф I видав так званий Лаксенбурзький маніфест, яким обіцяв провести політичні реформи. Їх практичною реалізацією стало прийняття на зламі 1860–1861 рр. нових конституційних законів. За Жовтневим дипломом 1860 р. угорському сейму надавалися законодавчі функції, тоді як пред-

ставницьким установам власне австрійського комплексу – лише право готувати закони. Цими актами Відень демонстрував визнання Габсбургами так званого державного права Угорського королівства.

Затверджений імператором Лютневий диплом 1861 р. детально регламентував процедуру виборів до австрійського парламенту і визначав його повноваження. У таких умовах словаки почали домагатися вирішення їхнього питання у рамках конституційних реформ. Адже угорські політичні сили не відмовлялися від наміру перетворити багатонаціональну Угорщину на гомогенну державу. Тому словацькій національній програмі в нових умовах треба було надати громадську підтримку. Це завдання взяла на себе національно-патріотична газета „Пештбудинські відомості” (1861).

Меморандум 1861 р. і заснування Матиці словацької. На виборах до угорського сейму 1861 р. словацькі національні сили зазнали поразки. За таких умов провідні національні діячі Й.М.Гурбан, С.М.Дакснер, Я.Францісці, В.Пауліні-Тот, єпископ Ш.Мойзес стали готувати скликання народного словацького зібрання для вироблення національних вимог і передачі їх до сейму. Воно відбулося у Мартіні в червні 1861 р. за участю більше тисячі посланців зі всіх регіонів країни. На ньому обговорено і прийнято нову національну програму – *Меморандум словацького народу* (її проект підготував С.М.Дакснер). Вона містила положення про уточнення кордонів столиць за національним принципом і створення словацької автономної території – *Верхньоугорської словацької Околиці*. Остання мала мати власне управління, судочинство, офіційну словацьку мову, національні школи. Після того як текст Меморандуму офіційно зачитано в сеймі, була призначена комісія для вироблення законопроекту про національність. Комісія зазначила, що положення Меморандуму складуть основу майбутнього закону. Однак, далі цієї

заяви справа не просунулася, а сам сейм розпорядженням австрійського уряду незабаром був розпущений.

Частина словацьких лідерів на чолі з Я.Палариком виступила проти словацької автономії. Вони вважали, що після встановлення в Угорщині конституційних свобод, словаки автоматично здобудуть національні права. З цього часу прихильників Я.Паларика почали називати *Новою школою*, а мемурандистів *Старою школою*. Нова школа визнавала лише основне положення Меморандуму – національну рівноправність.

Угорський уряд звинуватив словаків у сепаратизмі, порушенні основних законів і відкинув Меморандум. Словацькі політичні і культурні діячі мали змогу переконатися, що розвивати національну свідомість і протистояти мадяризації можна лише з допомогою національних органів, шкіл і культурних установ. 12 грудня 1861 р. словацька делегація, очолювана банськобистрицьким єпископом Ш.Мойзесом, вручила Францу Йосифу I петицію. У ній, крім основних положень Меморандуму, містилося прохання дозволити заснувати національне культурно-освітнє товариство та відкрити словацькі гімназії. Відень вдався до старої тактики – дрібних поступок. Залишивши без відповіді Меморандум, імперський уряд дозволив відкрити три словацькі гімназії та заснувати Матицю словацьку. При цьому віденський двір керувався одною метою – мати в угорському тилу прихильників габсбурзької корони.

Дізнавшись про реакцію Відня на словацькі вимоги, газета „Пештбудинські відомості” помістила відповідну інформацію, зокрема про Матицю. Я.Паларик розробив Статут цієї освітньої словацької установи, який 21 серпня 1862 р. затвердив імператор. 4 серпня 1863 р. у Мартіні відбулося перше урочисте засідання Матиці словацької. Головою товариства було обрано Ш.Мойзеса, а заступником – Я.Францісі.

Щорічні серпневі збори Матиці мали широкий відгук серед словацької громадськості. Вони були важливими подіями в житті

словаків, оскільки Матиця була першою і єдиною національною організацією, що легально функціонувала. Вона влаштовувала літературні вечори, національні вистави, виставки народної творчості, розпочала роботу над укладенням словника словацької мови. Матиця виступила ініціатором утворення словацької ощадної каси, сприяла також відкриттю друкарні у Мартіні. Більшість редакцій словацьких газет і журналів, які друкувалися у Будимі, перебазувалися у Словаччину.

Важливу роль у суспільно-політичному житті словаків відіграли також словацькі гімназії у Великій Ревуце, Мартіні та в Клашторі під Знійовом. З їхніх стін вийшло покоління словацької інтелігенції, яке наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. очолило словацький національний рух.

Словаки в національній політиці угорського уряду (1868–1914). Сеймовий закон 1868 р. проголошував політичну неподільність Угорського королівства. Словаки розглядалися як частина угорського народу, а прояв словацької національної самосвідомості прирівнювався до державного злочину. Угорський уряд взяв курс на проведення політики цілковитої асиміляції і мадяризації словаків. Упродовж 1869–1872 рр. словаки мали лише одного представника в угорському сеймі.

Посилилася мадяризація у шкільній сфері: Франц Йосиф 22 травня 1879 р. підписав закон „Про вивчення угорської мови у закладах народної освіти”. Відповідно до його положень, учителі були зобов’язані вільно володіти угорською мовою. Цей закон у 1883 р. доповнено положенням: народним учителем мав право працювати лише той, який міг викладати угорську мову як обов’язковий предмет. У 1869–1900 рр. кількість народних шкіл, у яких навчання велося по-словацьки, скоротилася з 1822 до 500. Від 1879 р. відкривалися так звані міщанські школи виключно з угорською мовою навчання, заборонено використовувати словацькі підручники для народних шкіл (наприклад, „Історія” Ф. Сасінеска та ін.). Після закриття у 1874 р. гімназій аж до 1918 р. не

було жодної словацької середньої школи з рідною мовою навчання.

Угорський уряд 1 квітня 1875 р. ухвалив закон про розпуск Матиці словацької і конфіскував усе її майно. Влада вважала, що своєю діяльністю Матиця – перша словацька національна організація, фальсифікує угорську історію. Замість Матиці у 1883 р. під урядовою егідою було створено „Культурне товариство Верхнього краю”, яке у всіх сферах життя покликане було утверджувати серед словаків угорську мову та культуру. Все це значною мірою обмежувало розвиток словацького суспільства.

Угорська влада пильно стежила за тим, щоб у місцевих органах управління і судочинстві не було національно свідомих словаків. Багатьох освічених словаків переводили на державні посади в угорські терени. Це викликало масові обурення серед словацької громадськості (1887–1888). Проявом мадяризаційної політики була ухвала про заміну словацьких прізвищ на угорські у Зволенській і Братиславській (1886) та Тековській (1888) столицях.

Мадяризації сприяла політика вищих церковних ієрархів. Особливо антисловацьки були налаштовані спішський єпископ Ю. Чашка, кошицький єпископ Ж. Бубіч і євангелійський суперінтендант Ш. Чекус. У межах своїх повноважень вони послідовно втілювали мадяризаційний курс у внутрішньому церковному житті, брали участь в антисловацьких акціях, перешкоджали діяльності національно свідомих словацьких священиків та учителів тощо.

Національна угорська політика переслідувала головну мету – придушити тенденції, які сприяли розвитку словацької самосвідомості. У 1893–1894 рр. угорська влада неодноразово заборонила народні зібрання, які проводила Словацька національна партія для підтримки політичних і національних вимог. Чергова хвиля мадяризації припала на кінець XIX – початок XX ст. Під час святкувань тисячоліття приходу мадярів до Карпатської низовини

і утворення Угорської держави (1896) широко пропагувалася ідея про малярську мононаціональну державу, а маляр як єдиний державотворний народ. Національні лідери словаків, сербів і румунів висловили спільний протест проти тенденційного трактування минулого і сучасного Угорщини, яке повністю заперечувало існування неугорських народів та їхню співучасть як самобутніх національних суб'єктів в історичному розвитку держави. У зв'язку з угорською пропагандою в Парижі (липень 1896) відбувся мітинг на підтримку неугорських народів та їхніх зусиль ознайомити зарубіжну громадськість з дійсним станом справ. У лютому 1898 р. вступив в дію закон про маляризацію місцевих назв: дозволялася лише угорська офіційна назва, а історично складені на землях немалярських народів їхньою мовою було заборонено вживати.

Предметом підвищеної уваги словацьке питання стало у зв'язку з прийняттям у 1907 р. так званих законів А.Аппоні. Вони передбачали поширення державного контролю на всі школи, у тому числі церковні та громадські. Відповідно до їхніх положень угорська мова ставала мовою навчання у тих школах, де не менше 20% учнів назвали її рідною. Так маляризація була спрямована на остаточну ліквідацію словацького шкільництва.

Словацько-угорські відносини особливо загострилися після кривавої події у Черновій (Ліптовська столиця) 27 жовтня 1907 р. Цього дня словацькі селяни-католики зібралися на освячення нового костела. Вони наполягали, щоб церковну службу правив словацький священник А.Глінка і не впускали до храму священника, якого прислав єпископ. Жандарми почали стріляти і вбили 15 осіб. Про цю трагедію швидко дізналися у Європі. Вона яскраво висвітлила справжній стан національної політики в Угорщині. Черновські події засудила не лише громадськість у монархії, але й поза її межами. На них гостро реагували відомі діячі, які добре знали ситуацію національних меншин в Угорщині.

2. Диференціація політичних сил у 1867–1914 рр.

Основні течії словацького національно-визвольного руху.

Після австро-угорської угоди 1867 р. у словацькому національному русі відбувся остаточний розкол. Він завершився виділенням Нової школи в окреме угруповання із самостійним органом – газетою „Словенске новіни”. Політична програма Нової школи була опублікована у першому номері „Словенских новін” (вийшли у Будимі 2 січня 1868 р.). У ній визнавалося лише основне положення Меморандуму – національна рівноправність. Для успішного розвитку національного життя представники Нової школи виділяли дві основні умови: адміністративне самоуправління столиць і можливість здобуття національної освіти.

Проте в середовищі Нової школи не було єдності. У ній виділилися дві помітні групи. Одну представляло ліберальне крило молодшої словацької інтелігенції (Я.Паларик, Я.Малли-Душаров, К.Баншелл та ін.) Друга група об'єднувала кількох пештських підприємців, які економічно підтримували Нову школу (будівельник Я.Бобула, власник сірникової фабрики Й.Заржзецький, власник ливоварні Й.Поздек). Ділові інтереси пов'язували цих людей з Будапештом (у 1872 р. Будим і Пешт склали одне місто). Обидві групи об'єднувало прагнення до угоди з угорськими правлячими колами. Вони вважали, що лише так можна забезпечити розвиток словацької культури та досягнути національних прав.

Протягом 1868–1872 років прихильники Нової школи почали використовувати нові форми для організованої діяльності. Зокрема, у 1868 р. вони ініціювали утворення „Словацького національно-демократичного товариства”, яке мало реорганізувати Нову школу в політичну організацію. Проте в середині 1869 р. це товариство розпалося, а згодом почала втрачати позиції на політичній арені й Нова школа. Вона відмовилася від самостійної діяльності і злилася з консервативним крилом, яке у 1870 р. оформилося як Словацька національна партія. На початку 1875 р.

з припиненням видання „Словенских новін” Нова школа перестала існувати.

З початку 1880-х років значний інтерес до національно-політичного питання проявляла молодша генерація католицького духівництва. Її представляли М.Коллар, Ф.Р.Освальд, Ш.Мішк та ін. Вони заклали основи для формування католицької політичної течії (у 1895 р. конституювалася як Католицька народна партія). У національному питанні звертала увагу на вирішення деяких вимог немадьярських народів. Ці вимоги мали узгоджуватися з єдністю Угорської держави та її мадьярським характером.

У середині 1890-х років почав формуватися гласистський напрям у словацькому національному русі, який виник у середовищі студентів-словаків Відня та Праги, а їхніми лідерами були П.Благо і В.Шробар. Вони вказували на необхідність об'єднання зусиль молодшої генерації у їхній політичній і суспільній діяльності на терені Словаччини. На початку 1895 р. В.Шробар і Я.Сметанай запропонували нову форму організації національного руху під назвою „Єдність”. Це об'єднання мало діяти у співпраці зі Словацькою національною партією. Їхні ідеї про необхідність глибоких реформ в організації національного життя висвітлено у пропагандистських брошурах Я.Сметаная.

Отже, у середовищі Словацької національної партії сформувалися три основні ідейно-політичні течії: консервативна, очолювана мартінським центром; ліберальна, яку представляло об'єднання гласистів; клерикальна. Течії не були однорідними і мали різні погляди щодо програмно-політичних установок.

Важливе місце в концепції національно-визвольної боротьби словаків займали словацько-чеські взаємини. Мадьяризаційна політика викликала в чеській пресі критику, а заодно й симпатію до словаків. Контакти між словацькими і чеськими культурними діячами значно розширилися. Нового поштовху словацько-чеській співпраці надало передовсім об'єднання чеських словакофілів, яке почало формуватися наприкінці 1870-х років. Головними

його представниками були Я.Гербен, Г.Бабічка, Ф.Білий, Й.Голечек, Ф.Таборський та інші літератори й журналісти. Головні ідеї чеських словакофілів виклав Й.Голечек у брошурі „Подаймо руку словакам” (1880). Вони виходили з концепції „чехословацької національної єдності”, визнавали словацьку мову лише як літературну і не сприймали її як мову науки. Налагодженням контактів із чеськими культурними колами займалося студентське товариство „Детван”, яке у 1882 р. заснували словацькі студенти у Празі. Чеський словакофільський рух з ентузіазмом сприйняли словацькі політики і культурні діячі.

Зміцнення словацько-чеських взаємин призвело до утворення у Празі „Чехословацького об'єднання” (травень 1896). Першим його головою став професор Чеського університету в Празі Ф.Пастрнек. Ця організація сприяла поширенню у Словаччині чеських книжок і журналів, допомагала матеріально словацьким студентам у Чехії, Моравії тощо. Після 1908 р. (Люхачовіцька нарада) це об'єднання свою діяльність спрямувало виключно на Словаччину. На зламі XIX–XX ст. важливу роль у словацькому політичному житті відігравали часописи „Народне новіни”, „Людове новіни”, „Словенске листи”, „Глас”. Їхня багатостороння політична діяльність призвела до змін у тактиці національного руху.

На ідеологію національного руху значний вплив мала церква обох конфесій: католицької і євангелійської. Євангелійські кола звертали увагу на дотримання словацької мови у церкві як невід'ємної частини національного життя. Представники католицького духовництва в основу своєї діяльності ставили передовсім національно-будительську й освітню працю.

Важливою для національного життя була політична діяльність словаків в еміграції. Зокрема у США діяли численні словацькі культури, громадські, конфесійні та інші товариства, виходили газети. З 1886 р. у Пітсбурзі видавали „Американсько-словацьку газету” (з 1891 р. – літературною словацькою мовою). Там само в 1890 р. виникло й *Національне словацьке товариство*

(організатор П.Ровнянек), яке стало організацією з чітко визначеною національно-культурною спрямованістю. П.Ровнянек і Ш.Фурдек заснували у Чикаго *Матицю словацьку* (1893). У Нью-Йорку було організовано товариство словацьких жінок *Жівена* (1895).

Політичні змагання. У виборах до угорського сейму 1872, 1875 і 1881 років Словацька національна партія не здобула жодного депутатського мандата. На знак протесту проти національної урядової політики вона вдалася до тактики виборчої пасивності. Визначальним у її діяльності була демонстрація незгоди з цілеспрямованим асиміляційним та мадяризаційним процесом. За таких умов словацький національний рух взяв курс на оборону національних прав. Першорядної ваги набуло збереження атрибутів словацької самобутності, виховання національної самосвідомості, зміцнення позицій у господарській сфері. Такі дії об'єктивно мали національно-політичний характер. Ними демонструвалася не лише рішучість протистояти мадяризації, але й спадкоємність національно-визвольних змагань.

Після смерті В.Павліні-Тота (1877) словацькі політичні сили очолив голова Словацької національної партії П.Мудронь. Трибуною нової генерації культурно-політичних діячів став журнал „Словенске погляди”, який у 1881 р. заснував С.Гурбан-Ваянський. На його сторінках піднімали широкий спектр актуальних питань культурного, наукового, суспільно-політичного та ідейного характеру. Цей часопис став значним осередком збереження та відродження традицій національного і культурного життя. У 1885 р. перші загальні збори словацьких письменників ухвалили заснувати *Торгово-видавниче книжкове товариство*, метою якого було видання і поширення словацьких книжок та журналів.

Національно-політичне значення мали заснування у Мартіні національного словацького банку „Татра” (1885), урочистості з нагоди 25-ї річниці Меморандуму словацького народу 1861 р.

(1886), будівництво *Народного дому* у Мартіні (1887–1890). Після ліквідації Матиці Народний дім став центром словацького національного, культурного і наукового життя.

Характерною рисою словацького національного руху початку 90-х років XIX ст. була організація масових народних зборів. Першими словацькими загальними маніфестаціями за національні права стали народні зібрання в лютому-березні 1893 р. у Модри, Тісовці, Мартіні та Мошовце. Прийняті на них ухвали містили протести проти державної національної політики, вимоги дотримання не лише національного закону 1868 р., але й ширше розуміння національних прав, включно до запровадження національної автономії.

Хоча більшість цих зібрань угорська влада забороняла, вони набрали широкого резонансу. Позитивно на них реагували словаки у Відні, Празі, Будапешті. Спроби згуртування національно-політичних сил знайшли підтримку серед словацьких емігрантів у США. Кампанія словацьких народних зборів стала новою формою діяльності Словацької національної партії і засвідчила, що навіть у локальних рамках можна активізувати політичне життя. У словацькій емігрантській пресі в США прозвучала вимога незалежної словацької держави. Зокрема, в „Американсько-словацькій газеті” ці ідеї оприлюднив її редактор А.Толт-Велкоштявніцкій. У брошурі „Нація і народність” (1907) він визначив територію майбутньої словацької держави. Оскільки такі вимоги на той час здалися американським словакам дуже радикальними, вони їх відкинули.

На зламі 80–90-х років XIX ст. на арену політичної діяльності вийшло нове покоління словацьких діячів (М.Штефановіч, С.М.Дакснер, Я.Мініх, Я.Шварц, Г.Авіустін та ін.). Вони витворили нову політичну платформу, розширили ідею співробітництва з іншими народами королівства. У травні 1887 р. М.Штефановіч виступив проти пасивної діяльності Словацької національної партії і запропонував свою концепцію активізації полі-

тичного життя. Ґрунтувалася вона на політичній співпраці немадьярських народів в Угорщині – словаків, сербів і румунів.

У 1891 р. розпочалися переговори з національного питання між партіями, які представляли пригнічені нації Угорщини. На конференції чільних діячів словаків, сербів і румунів (січень 1893, Відень) обговорювалися питання про протидію мадьярській гегемонії. Була висунута вимога національної автономії в рамках монархії Габсбургів. Конференція обрала Виконавчий комітет словацько-сербсько-румунської коаліції, до якого увійшли словаки П.Мудронь і С.М.Дакснер. Комітет мав скликати з'їзд представників немадьярських народів та організувати друкований орган, який мав виходити німецькою мовою і пропагувати ідеї коаліції в монархії та за рубежем.

У серпні 1893 р. Словацька національна партія підтримала ці ухвали. На другій конференції коаліції (листопад 1893, Будапешт) було прийнято програму вимог національної автономії в рамках королівства, загального виборчого права, зборів і громадянських прав. Третя (березень 1895, Бухарест) і четверта (липень 1895, Новий Сад) конференції знаменували завершальну фазу підготовки з'їзду. Він відбувся 10 серпня 1895 р. у Будапешті за участю 800 делегатів. Найвагомим підсумком роботи з'їзду було прийняття політичного програмного документа коаліції. Його зміст склали вимога федералізації Угорщини на ґрунті національної автономії, демократизації політичного і громадського життя, узаконення головних громадянських прав і свобод. Хоча у ньому говорилося про неподільність Угорського королівства, однак категорично відкидалася теза єдиної мадьярської національної держави.

З'їзд обрав Виконавчий комітет коаліції, у складі якого були словаки П.Мудронь, М.Штефановіч, С.М.Дакснер і Я.Вановіч. Комітет мав також підготувати Меморандум імператору про становище немадьярських народів в Угорщині. З'їзд немадьярських народів дістав схвальну оцінку не лише серед слов'ян монархії,

але й за її рубежами. Інформацію про нього помістили майже 300 слов'янських часописів, а також німецька й австрійська преса. Внаслідок цього словацьке питання опинилося в полі зору громадськості поза межами Габсбурзької монархії.

У 1901 р. Словацька національна партія повернулася до політичного життя, взяла участь у виборах до сейму і здобула чотири мандати. В національно-політичному житті почав запускати коріння аграрний напрям. Його лідер М.М.Годжа, наголошуючи на актуальних демократичних та соціальних питаннях, в центрі діяльності поставив селянство. На його думку воно мало стати соціально-економічною підвалиною словацької політики, адже селяни складали переважну частину словацького населення. Отже, захист їхніх інтересів був надзвичайно важливою справою.

Незгоди в самій Словацькій національній партії, незадовільна політична діяльність, фінансові труднощі призвели до виходу з неї окремих членів. До них приєдналися також окремі гласистн, які виношували плани створення нової політичної організації. Серед її ініціаторів були П.Маковіцький, В.Шробар, П.Блага, М.Дула та ін. Процес організації нової словацької партії розтягнувся на багато років. Вона організаційно оформилася лише в 1913 р. як *Словацька народна партія*. Її очолили А.Глінка, Ф.Юріга, Ф.Скишак. Програма цієї партії містила основні вимоги Меморандуму 1861 р., автономії Словаччини. Так закінчився розкол Словацької сеймової національної партії (таку назву отримала в 1905 р.).

З виникненням двох великих політичних партій визріла думка утворити центральний словацький національно-політичний орган – Словацьку національну раду, яка б об'єднала керівників усіх політичних сил. Однак, до початку світової війни цей проект не був зреалізований.

У середовищі американської політичної еміграції сформувався суспільно-політичне об'єднання *Словацька ліга* (1907). Напередодні війни один з її лідерів І.Дакснер підготував

„Меморандум про кривди і вимоги словацькі”. Текст цього документа, який містив вимогу надати Словаччині автономію в рамках Угорщини, був опублікований багатьма мовами. Так словацьке питання все більше набирало міжнародного характеру.

3. Соціально-економічні зміни

У другій половині XIX – на початку XX ст. були стійкі тенденції до зростання населення. За офіційними статистичними даними 1869 і 1910 років загальна кількість мешканців у Словаччині становила відповідно 2,48 і 2,92 млн. За цей час природний приріст склав 41,6%, а демографічні втрати (передовсім внаслідок господарської еміграції) – 57,8%. Загальний приріст населення за чотири десятиріччя склав близько 16,2%. Протягом 1899–1913 років із Словаччини лише до США емігрувало 394,7 тис., з яких повернулося тільки 116,1 тис. До речі, 80% емігрантів – селяни. Посилена мадяризація спричинила зміни в національній структурі країни. На зламі XIX–XX ст. загальна чисельність мешканців, для яких рідною була словацька мова, скоротилася на 3,5%, тоді як угорськомовне населення зросло на 12,2%.

Соціальна структура визначалася розвитком капіталістичних відносин. За даними на 1910 р. в економіці було зайнято 42,6% всього населення Словаччини (60,3% – у сільському господарстві, 17,8% – ремісництві і промислах, 2,9% – торгівлі, 1% – на шахтах і копальнях). Інтелігенція складала 4%, духовництво – 2,9%, військо – 1,9%.

Великими індустріальними центрами були Братислава і Кошице. У 1880–90-х роках на словацькій території виникло біля 40 нових промислових підприємств. Наприкінці XIX ст. на них працювало близько 17 тис. робітників, у тому числі в Кошице – близько 3 тис. осіб. У Братиславі в 1896 р. діяло 62 фабрики, де працювало від 20 до 500 робітників. Підприємців у Словаччині

приваблювали багаті природні ресурси, дешева робоча сила. Там добували 75% залізної руди, 57% міді і більше 50% срібла від загальноугорського видобутку.

Найбільші поклади залізної руди зосереджувалися в районі Гемерської і Спішської столиць, мідні рудники розробляли в Ружомбероку, Банській Бистриці, Новій Весі, срібні – у Кремниці, Банській Штявниці, Смоленіце. Металургійна промисловість концентрувалася в районах видобутку залізної руди, однак її розвиток гальмувався нестачею вугілля. У Кошице і Куново Теплице працювали заводи сільськогосподарських машин.

Значного розвитку досягли деревообробна, паперова, скляна і текстильна промисловість. У Словаччині зосереджувалося майже 65% всієї хімічної промисловості Угорщини. Швидкими темпами розвивалися галузі, пов'язані з переробкою сільськогосподарської продукції (борошняне виробництво, цукроваріння, пивоваріння, переробка картоплі тощо).

У 1867–1880-х роках за участю австрійського й угорського капіталу було створено 18 акціонерних товариств (Братиславська паперова фабрика, Кромпашсько-Горнадське металургійне товариство, Кошицький паровий млин та ін.). На початку ХХ ст. економіку у Словаччині майже повністю контролювали п'ять будапештських великих банків. На кошти іноземного капіталу будували залізницю (Кошицько-Богумінська, Повазька).

Ключові позиції у промисловості посідали угорські та австрійські власники. Словаки контролювали лише діяльність дрібних підприємств і сільських промислів. Одним з перших національних словацьких підприємств була невеличка фабрика (15 робітників і одна парова машина) з виготовлення дубових діжок у Крупіні (1872–1880). У 70–80-х роках ХІХ ст. виникли перші словацькі фінансові та економічні установи: опадна каса у Мартіні (1869), сільськогосподарська школа у Ліптовському Городку

(1871), промислова школа у Крупіні (1875), акціонерна фабрика в Ружомбероку (1883), банк „Татра” (1885).

Нові відносини утверджувалися в аграрному секторі, основу якого складало велике землеволодіння (58% усієї землі). Їхні власники (2,2% усіх господарств) завдяки урядовій про-текційній політиці частіше використовували найману робочу силу, будували промислові підприємства з переробки сільськогосподарської продукції, механізували роботи (у 1875 р. працювало близько 700 сільськогосподарських машин), розширювали площі посівів під технічні культури. Все це міцніше пов'язувало економіку Словаччини до угорського ринку.

70% усіх селянських господарств були малоземельними чи безземельними. Економічні зрушення, аграрне перенаселення зумовили міграцію селян у промислові райони. Проте тогочасна промисловість не спроможна була забезпечити всіх бажаючих роботою. Обезземелення, безробіття стали головними причинами масової еміграції.

РОЗДІЛ ІХ

КУЛЬТУРА

(друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)

Школа і освіта. Закон про обов'язкову шестирічну освіту в Угорщині (1868) дещо сприяв розширенню мережі народних шкіл, хоча влада посилено їх мадяризувала. Про стан шкільництва у Словаччині на зламі ХІХ–ХХ ст. свідчать відомості, які стосуються чотирьох словацьких столиць (Тренчинської Оравської, Ліптовської і Зволенської). У 1900 р. там діяло 123 школи з угорською мовою навчання, 195 – зі словацькою і 167 – словацькою і угорською. За законом 1869 р. у містах і містечках, які нараховували більше 5 тис. мешканців, відкривали міські чотирирічні і вищі трирічні народні школи. У 90-х роках ХІХ ст. було вже 60 міських і три вищі народні школи з угорською мовою навчання.

На початку ХХ ст. мадяризаційні процеси в шкільництві посилювалися. Якщо у 1910 р. було 429 словацьких народних шкіл (їх відвідувала п'ята частина усіх словацьких дітей), то перед Першою світовою війною чисельність цих шкіл скоротилася до 365 (їх відвідувала лише шоста частина усіх словацьких дітей). У роки війни народних шкіл поменшало: у 1918 р. працювало лише 140 словацьких і 186 словацько-угорських.

У 60–70-х років важливу роль у стримуванні мадяризації відіграли словацькі гімназії (Ревуцька, Мартінська, Знійовська). Після їх закриття словаки були позбавлені середніх національних шкіл. Наприкінці ХІХ ст. у Словаччині було 20 вищих і 10 нижчих гімназій, в яких навчалася близько 7 150 осіб, а також 6 реальних шкіл (Братислава, Кошице, Кремниця, Левіце, Жиліна, Нове Место над Вагом). Невдачею завершилися спроби слова-

цьких діячів відкрити на початку ХХ ст. національні середні школи (1910 р., дівоча господарська школа у Мартіні; 1912 р., гімназія в Угерське Градіште; 1917 р., середня школа у Брезова под Брадлом).

Кадри для народних шкіл готували вчительські інститути. У 1872 р. було 8 таких навчальних закладів: чотири державні з угорською мовою навчання (Спішська Нова Вес, Левіце, Лученец, Клаштор под Зневом), три церковні римо-католицькі, у яких навчали угорською, словацькою і німецькою мовами (Банська Бистриця, Трнава, Спішське Подграде) та один євангелійський з словацькою мовою навчання (Ревуце). До кінця століття їх число збільшилося (11 чоловічих і 5 жіночих інститутів), але навчали в усіх уже по-угорськи.

У таких складних умовах доводилося працювати словацьким учителям, прищеплювати дітям любов до рідного слова, навчати національної історії. Видавали педагогічні журнали „Євангелійська школа” (1877–1879), „Дім і школа” (1885–1897), „Родина і школа” (1900–1904), „Домашнє господарство і школа” (1911–1914).

В останній третині ХІХ ст. у Словаччині відкрито різні професійні середні школи: промислова (Кошице), лісничі (Ліптовська Градок, Банська Штявниця) та ін. Технічною школою вищого типу була Гірнична і Лісова академія у Банській Штявниці. У Братиславі, Кошице і Пряшеві діяли правничі академії. Словацьких студентів навчалось небагато. Наприкінці століття в обох правничих школах з 580 студентів лише 8 були словаками. У 1900 р. в Будапештському університеті з 5 тис. студентів словаків було лише 87. Банськоштявницька академія в 1904 р. отримала статус угорського вузу. У 1912 р. Братиславська правнича академія була реорганізована в угорський університет (богословський і юридичний факультети відкриті в 1914 р., а філософський і медичний – у 1917 р.).

Словацька наука розвивалася у загальноугорському контексті. У 60–70-х роках ХІХ ст. центром наукових досліджень була Матиця словацька. З середини 1870-х років важливим осередком наукового життя став „Словацький літопис” (1876–1882), який видавав Ф.В.Сасінек. Значним імпульсом до поширення наукових знань серед громадськості стало заснування у 1881 р. журналу „Словацькі погляди”. Наприкінці ХІХ ст. визнаним центром словацького наукового і культурного життя став Мартін. Там у 1890 р. було відкрито Народний дім, згодом створені Музей і Бібліотека, які збирали пам’ятки і письмові джерела з національної історії. На розвиток словацької науки позитивний вплив мало заснування у Мартіні (1895) Словацького музейного товариства, яке очолив А.Кметь. Воно мало свої друковані видання – „Часопис” (1898–1914) і „Збірник” (1896–1914), які на початку ХХ ст. в основному й презентували словацьку науку. Завдяки їм пропагувалися національні наукові здобутки.

Діяли астрономічна і метеорологічна обсерваторія (Гурбанов), декілька наукових товариств (Братиславське лікарсько-природознавче товариство, Спілка лікарів та аптекарів у Спішській жупі, Банськобистрицьке лікарське і природознавче об’єднання, Угорська карпатська спілка, Природознавча спілка Тренчинської жупи та ін.). Серед учасників цих товариств були й словацькі інтелектуали. Науковим медичним центром країни стала перша державна лікарня у Братиславі (1864).

У природничій сфері чільне місце займали праці Й.Голубого, А.Стодоли, Й.Декрета, Д.Штура, Й.Баранека та ін. Відомими медиками були М.Добровіч, В.Шробар та ін.

Розвивалася історіографія. Ф.В.Сасінеку належить „Історія словаків” (1895), „Великоморавська держава” (1896). Історію гірничих міст вивчав П.Кріжко. Ю.Богто написав ряд статей регіонального характеру. М.Матуняк вивчав турецько-угорські війни на словацьких теренах. Коменіаною займався Я.Квачала. Етно-

генез словаків на підставі археологічних даних досліджували Я.Голубий, А.Кметь і Я.Петрікович.

Наукову концепцію словацького літературознавства від найдавніших часів до кінця XIX ст. розробив Я.Влчек („Література у Словаччині”, 1881; „Історія словацької літератури”, 1889–1890). Мікулаш Догнані у трактаті „Слово про драму слов’янську” (написаний у 1845 р., опублікований у 1861 р.) вперше поставив питання про суспільне значення словацької драматургії. Театрознавством займалися Мілан Ліхард („Наші любительські колективи”, 1897), Йозеф Когоут („Картина театральних постановок у Мартіні”, 1897). Біографістика була основною сферою досліджень Й.Шкультети. Питання словацького мовознавства розробляв С.Чамбел („До питання історії словацької мови”, „Словацький правопис”).

В етнографії і фольклористиці помітними стали праці П.Добшінського („Простонародні словацькі звичаї, вірування і забави”), А.П.Затурецького („Словацькі прислів’я, приказки та примовки”), а також двотомник „Словацькі пісні”, який підготували Я.Кадавий і К.Руппельд (1892–1896). Значним внеском у словацьку науку є праця Л.В.Різнера „Бібліографія словацького письменства від найдавніших часів до 1900 р.”

Література. Красне письменство другої половини XIX ст. представлене передовсім творчістю поетів-романтиків, в якій домінувала тема національно-визвольної боротьби словаків. Ряд творів у цей час написав А.Сладкович (поєми „Свягомартініада”, „Граф Мікулаш Шубін Зрінський в Сигеті”, „Міліца”, „Детван” та ін.) Його вірш „Чому ви нас не поважаєте” став виявом протесту проти сваволі угорської влади, яка нехтувала національними інтересами словаків. Творчо працювали С.Халупка (поєми на історичну тематику „Турчин Понічан”, 1863; „Убий його”, 1864; „Бунт Купи”, 1875; збірка „Пісні”, 1868 та ін.), Я.Краль („Смерть Святополка”), В.Пауліні-Тот („Матуш з Тренчина”). Фольклорну основу мали поезії Я.Ботто („Скарб Татр”, „Смерть Яношіка” та ін.).

Основні тематично-жанрові лінії – це історична повість або роман, соціальне оповідання та короткі фейлетони гумористичного змісту. Основоположник романтичної прози Ян Калінчак писав про часи М.Корвіна, Ф.Ракочі, Я.Запольського, Я.Іскри з Брандиса. Географія подій у його художніх творах („Князь Ліптовський”, 1852; „Орава”, 1870) – це територія практично усіх словацьких земель.

Здобутки словацької національної літератури значно примножилися завдяки творчості: Л.Кубані (1830–1869), М.Думного (1840–1906), Г.Ласкомерського (1824–1908) та ін. Л.Кубані в історії словацької літератури відомий передовсім як автор історичного роману („Валгата”), віршованого епосу („Радзивіллівна, польська королева”), драми („Три соколи”), циклу ліричних поезій („Сльози долі”).

Я.Паларік (1822–1870) є автором таких драматичних творів як „Інкогніто” (1858), „Дротар” (1860), „Примирення або пригода на обжинках” (1862), „Дмитрій Самозванець” (1863–1864). Й.Заборський написав більше тридцяти п’єс, переважно трагедій на історичні теми („Останні дні Великої Моравії”, „Падіння Сербії”, „Битва під Розганьовцями”), а також комедії соціального змісту („Підкинутий”, „Перелюбник” та ін.). Національні драми на актуальні теми з життя словацького суспільства створили М.Врба-Скачанський („Яношік”, 1880), Д.Забой-Лаучек („Балтазар”, 1883), Й.Подградський („Татри”, 1896) та ін.

Поруч з багатьма літературними течіями та естетичними напрямками, котрі презентували характерні риси літературного процесу в Словаччині, найважливіше місце посідав реалізм, формування котрого було помітним ще з середини 70-х років. Один із засновників словацької реалістичної літератури С.Гурбан-Ваянський (1847–1916) найбільше відомий такими поетичними і прозовими творами: збірки „Татри і море”, „З-під ярма”, романи „Сухі пагони”, „Корінь і паростки” та ін. Утвердженню реалізму сприяла творчість М.Кукучіна („Будинок над прірвою”, „Лукаш

Благосей Красонь”) та П.Орсага-Гвездослава („Жінка лісника”, „Бутора та Чутора”, „Ірод і Іродіада”).

В останній чверті XIX ст. словацьке красне письменство збагатила творчість Є.Марогі-Шолтесової (роман „Проти течії”, 1894, повість „На селі” 1881; ряд новел), Т.Вансової („Перший бал Юліньки”, 1881; „Сирота Подградських”, 1889; „Данко і Янко”, 1905), Б.Сланчікової-Тімрави („Без гордості”, „Велике щастя”), Л.Под’яворінської (збірка “З весни життя”) та ін.

Літературний процес був представлений різними модерністськими напрямками (неоромантизмом, символізмом та ін.), об’єднанням „Словацька Модерна” (1900–1918), творами І.Галла, В.Роя, І.Краска та ін. Розвитку національної словацької літератури сприяли літературні журнали „Чорнокняжник”, „Орел”, „Словацькі погляди”, „Течії”, „Глас”, „Словацький літопис”, „Огляд” та ін.

Музика. Одним з основних джерел національної музичної культури стали публікації народних і патріотичних пісень, зокрема видання М.Храстека („Вінок словацьких національних пісень”, 1862), Я.Л.Белли („Наша музика і наш спів”, 1864), Л.Ванси („Пісні татранських соколів”, 1868), А.Г.Крчмері („Словацький народний пісенник”, 1871), К.Руппельда („Віночок словацьких народних пісень”, 1874).

Я.Л.Белла (1843–1936) став автором першої національної словацької опери („Коваль Віеланд”, 1880). Наприкінці XIX ст. почали працювати композитори з доброю професійною підготовкою, обізнаних з класикою і сучасною європейською музикою. Їхня творчість стала вершиною музичного мистецтва Словаччини на початку XX ст. Найвизначнішим представником був М.Шнайдер-Трнавський (1881–1958), автор циклів пісень „Дрібні квіти”, „Сльози і сміх” і „Від серця”. Багато з цих пісень згодом стали народними. Словацький пісенний фольклор використав у своїх творах В.Фігуш-Бистрий (1875–1937). Зокрема кантату „Словацька пісня” (на слова П.Орсага-Гвездослава), він написав у

1913 р. з нагоди 40-річчя хору „Татран” у Ліптовському Мікулаші. Ф.Кафенда (1883–1963) створив інструментальні композиції („Сюїта для фортепіано в старому стилі”, „Соната для віолончелі і фортепіано”, „Чотири пісні для високого голосу і фортепіано”).

У Братиславі була відкрита музична школа (1908). Центром музичного життя в Кошице стала оперна сцена. Найвідоміші аматорські хори: „Словацький хор” в Мартіні (диригенти Я.Мелічек і М.Ліхард), „Татран” у Ліптовському Мікулаші (диригенти М.Руппельдт, а з 1905 р. – В.Врані і П.Галло), „Тісовський хор” (диригент С.Дакснер). Словацьку пісню і музику пропагували також „Словацько-сербсько-український хор” (Пряшів), „Хор словацької молоді” (Банська Бистриця), „Словацький співацький гурток” (Пешт), „Татран” (Відень) та ін. На початку ХХ ст. для словацьких хорів було написано і видано декілька збірників нот, переважну більшість їх складала музичні обробки словацьких народних пісень.

Домінантною була храмова музика. По всій території Словаччини працювали кваліфіковані виконавці (органісти й хори), які озвучували твори багатьох словацьких композиторів (А.Гуски, М.Мойзеса, Л.Душинського, Ф.Жашковського, Й.Кумліка, Ф.Яначека, Ф.Перегрін-Грдіни та ін.). Церковну музику розвивав Я.Егрий, органіст з Банської Бистриці. Зокрема, йому належать композиції для фортепіано, переважно салонного характеру. Вагомий внесок у музику зробили органісти чеського походження О.Гемерка і Я.Хладек.

Театр представляла аматорська сцена. У Банській Штявниці театральну трупу (діяла до 1853) очолював С.Орміс. На початку 60-х років за ініціативою адвоката Ф.Кабіни там виникло акторське товариство. Словацька бесіда, утворена в 1870 р., організовувала сценічні постановки у Трnavі. В останній третині ХІХ ст. важливим центром словацького аматорського театру став Мартін.

Значним стимулом для розвитку національного театру став конкурс на кращу п'єсу з тогочасного життя, який відбувся у 1888 р. Кращою визнано п'єсу „Словацька сирота”, яку написала акторка М.Горватова (1859–1947). Вперше її під назвою „Втрачена” поставили на мартінській сцені в 1890 р. Позитивну роль у розвитку театру відіграло також видання у Мартіні серії драматичних творів „Словацький любительський театр”. У цій серії вийшли п'єси Ф.Урбанека (1859–1934) „Штраф за гріхи” (1890), П.Соханя (1859–1941) „Громадянський шлюб” (1888), М.Горватової, переклади драм деяких зарубіжних авторів. Ряд драматичних творів опубліковано в серії „Театральна бібліотека”.

Найчастіше ставили вистави за п'єсами Ф.Урбанека („Розмарин”, „Грішниця”) і Я.Паларика („Інкогіто”, „Бляхар”, „Пригода при дожинках”). Ці твори стали основою словацького національного репертуару. Вони відзначалися гостротою, самобутністю характерів, переважанням сюжетів з народного життя, які супроводжувалися обрядовими піснями і танцями.

У 1902 р. Словацький хор у Тісовці (заснований С.Дакснером у 1872 р.) поставив словацькою мовою „Продану наречену” Б.Сметани, а у 1907 р. – оперу В.Блоудека „Біля криниці”. Певні заслуги в розвитку національної словацької сцени має мандрівний театр Я.Стражена і його сина, які ставили вистави словацькою і чеською мовами. Словацькі вистави йшли також у Гогегроні та Ораві.

На *образотворче мистецтво* впливали особливості регіонів, де жили і працювали словацькі митці. Центрами словацького художнього життя були „Художня спілка” у Братиславі (1884), об'єднання художників у Дстві (1901) та Важеці (1911). Розвитку мистецтва сприяли й художні виставки: моравсько-словацька у Годоніні (1902), словацько-угорська у Жиліні (1903). Впродовж 1903–1907 років діяло словацько-угорське об'єднання художників (Я.Аугуст, Г.Маллий, Е.Пачовський). Важливими малярськими осередками, де плекали національне мистецтво, були Бан-

ська Бистриця, Кошице, Нітра. У Братиславі, Кошице, Будапешті, Празі, Відні відбувалися регулярні виставки словацьких художників. Професійній підготовці сприяла Художня школа у Братиславі (1911).

У малярстві домінував *живопис*. Художники намагалися реалістично зафіксувати словацький пейзаж (В.Ангіал, Ф.Катон, Р.Ланг, К.Піхлер, К.Шейдлін, Л.Мелнянський). Портретистами були П.Богунь („Я.Францісі як доброволець“), Й.Б.Клеменс, М.Леготський. Мотивами повсякденного життя проникнуті твори Л.Кубанія, Й.Гапули, Д.Скутецького. Для робіт Г.Маллого характерний імпресіонізм („Інтер'єр словацької кімнати“, „Пезінський торг“, „Пряля“ та ін.). Розвиток графіки пов'язаний з творчістю Ф.Гаски („Битва біля Розганьовців“, І.Б.Зоха („Новий будинок словацької гімназії в Ревуці“). Вагомий внесок у словацьке малярство зробили брати Франтішек і Войтех Климковичі. Франтішек найбільше відомий своїми батальними полотнами, картинами на історичні сюжети, натюрмортами. Войтех віддавав перевагу замальовкам з народного життя, повсякденним сценкам. Словацькі мотиви характерні для творчості чеського художника Я.Вешіни (персональна виставка відбулася в 1887 р. у Мартіні).

Художню *світлинку* як галузь мистецтва вперше представив Е.Н.Козич. Згодом нею професійно займалися І.Б.Зох, К.Дівалд, Й.Б.Клеменс, І.Е.Рот, П.Сохань.

У сфері *пластичного мистецтва* плідно працювали А.Брандл, Й.Неушл-Фараго. Ф.Пагола виготовив бюсти відомих національних діячів (М.М.Годжі, П.Орсаг-Гвездослава, С.Томашіка та ін.). На цей час припала також діяльність скульптора В.Тіллієра (фонтан „Трітон і Німфа“, перед будівлею Національного театру у Братиславі, 1886; пам'ятник композитору Гуммелю на набережній Дунаю у Братиславі). У багатьох містах працювали і творили майстри, які оздоблювали костели, каплички тощо.

Архітектура і будівництво. Урбанізаційні процеси та економічні зрушення вплинули на зодчество. Масово будували

комплекси залізничної мережі (двірці, мости, тунелі), заводські будівлі, склади, магазини. Архітектурні стилі часто визначали цільове призначення споруди, фінансові можливості та особисті уподобання замовника. Історизм словацької архітектури проявлявся у будівлях світського та сакрального характеру. У неоромантичному стилі збудовані костели у Модрому Камені (1879) та Кошице (1882–1886), неокласичному – Міський театр у Нітрі (1882), неоренесансному – приміщення Гірничої та Лісової академії у Банській Штявниці (1887–1891) та Народного дому в Мартіні (1889), необароковому – Міський будинок у Ружомбероку (1895). Еклектизм характерний для будівлі Словацького національного театру в Брагіславі (1885–1886), театру в Кошице (1897).

На зламі ХІХ–ХХ ст. стиль романтичного історизму поступово відійшов і виявлявся лише у сакральних та величних світських будівлях (наприклад, під час перебудови замків). В архітектурі почала домінувати сецесія. Вона вирізнялася іншими типами конструкцій і використанням нових будівельних матеріалів (скло, бетон, залізо). Знаними будівничими були Я.Н.Бобула, М.М.Гармінц (будівля Словацького національного музею в Мартіні, 1906–1908; костел у Черновій, 1907), Д.Юркович (Словацький культурний дім у Скаліці, 1904).

РОЗДІЛ X

РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

1. Внутрішня програма дій

У роки Першої світової війни склалося кілька основних центрів національно-визвольного словацького руху. Вони були як у країні, так і за її межами. На габсбурзькому терені діяли політичні партії та організації, які відрізнялися своїм ставленням до шляхів вирішення словацької державності. В окремих містах (Мартін, Ружомберк, Братислава, Будапешт, Прага, Відень) потужні політичні сили вичікували події, оцінювали їх перебіг, щоб при сприятливих для себе умовах виступити відкрито. З початком війни словацькі політичні сили офіційно не проголосили жодних заяв щодо національного питання. Обрана тактика пасивності була певною мірою виправдана через реальну загрозу репресій з боку угорських правлячих кіл.

Політична активність словаків значно зросла після Люгнєвої революції в Росії та вступу у війну США на боці Антанти. Окремі словацькі лідери висловлювалися за пряме включення Словаччини до складу майбутньої Чеської держави. Чеські політики на початках не погоджувалися, оскільки це не відповідало традиційній теорії чеського історичного права. Згодом шляхом численних узгоджень пункт про включення Словаччини до майбутньої Чеської держави, як одної з її територій, було внесено до тексту державно-правової заяви чеських політичних діячів, яку вони 30 травня 1917 р. оприлюднили в австрійському парламенті.

Це була програма внутрішньої перебудови імперії Габсбургів, спрямованої проти системи дуалізму. Одночасно, залишаючись проавстрійською, вона тим самим була альтернативою програмі чеської політичної еміграції, орієнтованої на створення

самостійної Чехословацької держави на руїнах монархії Габсбургів. Ідея самовизначення народів і створення демократичної держави набрала координованого характеру і особливо виразно прозвучала під час першотравневої демонстрації у Ліптовському Мікулаші в 1918 році.

Утворення спільної держави чехів і словаків підтримали широкі словацькі політичні сили. На це гостро реагував угорський уряд, який переслідував словацьких лідерів.

2. Діяльність словацької політичної еміграції

Американський центр. Найбільше емігрантів осіло в США і Канаді (Напередодні війни там проживало близько 620–650 тис. осіб). Більшість їх склали заробітчани. Умови американської демократії, порівняно кращі матеріальні умови життя сприяли пошвавленню культурного життя емігрантів, формуванню політично активного та національно свідомого елемента в їхньому середовищі. Політики розробляли концепції майбутньої словацької державності. Їх об'єднувала ідея здобуття національної незалежності. Різними були лише задуми щодо майбутнього державного і політичного устрою та шляхи його досягнення.

У державотворчих планах та діях американських словаків основними були дві течії. Перша, котра домінувала до війни та на початковому її етапі, не порушувала питання про ліквідацію Австро–Угорщини як держави. Її ідеологи прагнули лише федералізувати монархію. Чільники Словацької ліги (І.Белек, І.Дакнер, А.Маматей та ін.) спочатку вимагали лише автономію для Словаччини в межах Угорщини. Вони стверджували, що радикальні вимоги створять проблеми для національного руху на батьківщині. У 1914 р. Словацька ліга підготувала *Меморандум* – політичні вимоги словаків до угорської влади. Проте окремі словацькі лідери – М.Гетгінг і І.Гессай (ню-йоркська група), Е.Кріжань і М.Лаучік (чиказька група) – гостро розкритикували текст

Меморандуму. Вони вважали, що в нових умовах політичного розвитку вимога словацької автономії вже недоречна.

Другу течію державотворчих проектів представляли сили, які на монархію Габсбургів вже не зважали. Вони виношували ідеї про приєднання Словаччини до відновленої в майбутньому Польщі, включення її до складу Росії чи об'єднання з чехами. Поступово стала переважати ідея чехословакізму.

Паризький осередок. Представницька організація чехів і словаків за кордоном – Національна рада чесько-словацьких громадян була заснована в Парижі (лютий 1915). Із словацького питання вона прийняла окрему ухвалу („Послання в Словаччину”), за якою словакам забезпечувалася повна автономія. Національна рада встановила контакти з головою Словацької ліги А.Мама-тейом.

Важливу роль у розв'язанні проблем чесько-словацьких політичних відносин відіграв діалог двох представницьких організацій у США – Словацької ліги і Чеського національного об'єднання. Він значною мірою підірвав позиції тих чеських громадських і політичних організацій, які заперечували самобутність словаків. За ініціативою Т.Масарика Чеське національне об'єднання запропонувало програмний документ про спільні дії чехів і словаків у національно-визвольній боротьбі. Так виникла Клівлендська угода (22–23 жовтня 1915 р.). Як спільну мету було визначено: об'єднання словаків і чехів у федеративній державі з повною національною автономією Словаччини, власним сеймом і державною словацькою мовою.

Клівлендська угода сприяла політичній активності словаків за кордоном. Зусиллями Т.Масарика, Е.Бенеша, М.Р.Штефаніка Національну раду чесько-словацьких громадян реорганізовано у Чеський закордонний комітет. У лютому 1916 р. його перейменували на Чеську національну раду з місцем перебування у Парижі. Проте за наполяганням Словацької ліги цю назву вже у травні замінили на *Чехословацьку національну раду*. Її програмними заса-

дами стали найважливіші положення Клівлендської угоди. Проте розвитку ідея федерації не набрала.

З тези про єдиний чехословацький народ виходив у своїй діяльності Т.Масарик. Як досвідчений політик, він на початках остерігався відкрито говорити про етнічну єдність чехів і словаків, передбачаючи негативну реакцію на такі заяви зі словацького боку. Вперше свою думку про те, що „словаки є чехами” він оприлюднив у статті „Нова Європа” (січень 1917). На початку 1918 р. Т.Масарик висловився за організаційне об'єднання чеського і словацького національно-політичних рухів. Після того, як у США виникло Відділення Чехословацької національної ради, Т.Масарик зустрівся з її лідерами. Переговори завершилися 31 травня 1918 р. підписанням у Пітсбурзі угоди, яка схвалила програму утворення спільної держави двох народів. Словаки мали одержати автономію: власну адміністрацію, сейм, суд, визнання словацької мови як офіційної у громадському житті, управлінні, школі.

Організація словаків у Росії. На початку війни словаки і чехи в Росії політично і організаційно не були об'єднані. Вперше свої програми вони узгодили на московській нараді у березні 1915 р., де створили *Спілку чехословацьких товариств у Росії*. Вона претендувала на роль головного і єдиного виразника інтересів як чеського, так і словацького народів. У програмному документі визначалася мета: відродження чехословацького королівства за участю чехословацького народу, формування чехословацького війська. Більшість словацьких і деякі чеські політичні лідери не погоджувалися з таким формулюванням. Тому у травні 1915 р. мета була визначена як „проголошення зв'язку чехів і словаків”. Хоч пункт про чехословацький народ залишався, таке формулювання висловлювало вимогу політичної автономії Словащини в майбутній державі.

У першій половині 1916 р. у Спілці чехословацьких товариств виникло словацьке політичне представництво. Серед його

членів були секретар Словацької національної партії Й.Грегор-Тайовський, письменник Й.Єсенський та ін. У липні 1916 р. в Києві відбулися переговори між представниками Словацької ліги (Г.Кошік) і Чехословацької національної ради (М.Р.Штефанік). Тоді ж сторони узгодили програму спільних дій (Київський протокол), а ключовою залишалася теза про єдиний чехословацький народ.

Мета київської наради словацького політичного представництва Спільки чехословацьких товариств (19 жовтня 1916) – вироблення власної позиції щодо чехословакізму. У прийнятому документі („Наша мета”) йшлося про вільний словацький народ і об'єднання незалежних Словаччини і Чеських земель в одній державі. Київський з'їзд Спільки чехословацьких товариств (гравень 1917) визнав Чехословацьку національну раду у Парижі верховним керівним органом чехів і словаків та створив її Російське відділення.

3. Військові формування

Чеські і словацькі політичні лідери в роки війни реалізували ідею створення власного війська під лозунгом боротьби за національну незалежність. Ці збройні сили формувалися на чужій території зі словаків і чехів – військовополонених, політичних і економічних емігрантів.

У березні 1917 р. російський Тимчасовий уряд дозволив утворити чехословацькі легіони (350 тис. вояків, у т.ч. 30 тис. словаків) з військовополонених австро-угорської армії. Вони формувалися під безпосереднім контролем М.Р.Штефаніка і Т.Масарика. До літа 1917 р. було сформовано вісім стрілецьких полків та кілька допоміжних підрозділів. У липні вони вже брали участь у боях (Зборівська битва) в складі російської армії.

Зміна політичної ситуації в Росії, більшовицький переворот у жовтні 1917 р. обумовили долю чехословацького війська. 7 лю-

того 1918 р., за домовленістю між Т.Масариком і французькою військовою місією у Києві, воно стало частиною чехословацької армії у Франції. На особовий склад поширився статут Іноземного легіону.

Тоді ж Т.Масарик розпочав з керівництвом більшовиків переговори про передислокацію легіонерів (70 тис. осіб) на західний фронт через Владивосток. Більшовицький уряд охоче пішов назустріч, оскільки не бажав мати у своєму тилу могутню, добре навчену іноземну збройну силу. У травні 1918 р. чехословацькі вояки зайняли всю територію, по якій проходила залізниця від Пензи до Владивостока. Це був час, коли країни Антанти організували антибільшовицьку інтервенцію в Росію. Як союзники Франції в неї були втягнуті й легіонери, повернення яких на батьківщину затягнулося на два роки, чимало з них, до речі, загинуло. Останнє, сорокове судно, покинуло Владивосток лише 2 вересня 1920 р.

Наприкінці 1917 р. у Франції було утворено два стрілецькі полки, які у складі французької армії брали участь у різних боях. 21 квітня 1918 р. італійська влада дозволила створити чехо-словацьку дивізію на своїй території. У складі італійської армії вона брала участь у розвідувальних акціях та бойових діях проти австро-угорських військ. У жовтні 1918 р. дивізію реорганізували у 20-тисячний корпус, який вже до кінця того ж року перебазувався на батьківщину.

4. Проголошення Чехословацької республіки.

Мартінська декларація

У 1918 р. на словацький національний рух впливали нові чинники, пов'язані з Берестейським миром. 6 січня у Празі було скликано Генеральний сейм – спільну нараду чеських депутатів австрійського парламенту і земельних сеймів. Її учасники прийняли „Декларацію всіх депутатів чехословацької нації”. Вона міс-

тила вимогу утворення суверенної, демократичної держави „в межах історичних земель та словацької гілки”.

Чеський національний комітет у Празі 13 липня 1918 р. реорганізовано у *Чехословацький національний комітет*. Він виник як орган майбутньої державної влади і намагався перебрати на себе всю ініціативу. До складу комітету увійшли й чеські словакофіли (Й.Ротнагл, А.Штефанек, Р.Пілат, А.Колішек, Ф.Модрачек), які утворили його Словацьке відділення.

Утворення Чехословацького національного комітету активізувало в середовищі словацьких політиків ідею організації представницького словацького органу – Словацької національної ради. Утворити її погодилися чотири словацькі партії: Національна, Народна, Соціал-демократична і Прогресивна. Будапештська нарада словацьких лідерів (12 вересня) узгодила склад Ради: А.Глінка, М.Дула, Й.Вановіч, Й.Ружіак, Ц.Кресак, Е.Легоцький, Е.Стодола, Л.Шімко, П.Благо, В.Маковіцький, М.Белла, М.Жуффа, Л.Оканік, Ф.Юріга). М.Дула, як голова Словацької національної партії, зустрівся з чеськими лідерами (В.Клофачом К.Крамаржом, Й.Ротнаглом) і обговорив з ними ключові питання щодо входження Словаччини до складу майбутньої держави. Про досягнуті домовленості 11 жовтня він проінформував лідерів інших словацьких політичних сил на нараді в Ружомбероку: питання про словацький сейм поки-що залишалося нез'ясованим, словацька мова запроваджувалася в школах, судочинстві та адміністрації.

14 жовтня 1918 р. паризька Чехословацька національна рада була реорганізована у *Тимчасовий чехословацький уряд* (голова і міністр фінансів – Т.Масарик, військовий міністр – М.Р.Штефанік, міністр закордонних і внутрішніх справ – Е.Бенеш). 18 жовтня Т.Масарик оприлюднив текст проекту Декларації незалежності Чехословацької нації (так звана Вашингтонська декларація). У цьому документі конституційні засади державного устрою викладені з застереженням, що остаточне рішення належа-

тиме законно обраним представникам визволеної та об'єднаної нації. 19 жовтня Ф.Юріга на засіданні угорського сейму заявив, що всі словацькі питання вилучаються з компетенції сейму і передаються на розгляд Словацької національної ради.

26 жовтня австрійське військове відомство у Празі визнало свою неспроможність втримати владу і фактично передало її Чехословацькому національному комітету. 28 жовтня стало відомо про готовність Австро-Угорщини розпочати мирні переговори. У Празі це сприйняли як повний крах імперії. Припинили роботу підприємства, почалися стихійні демонстрації. Для керівників Комітету настала пора активних дій. Вони взяли під контроль будинки Намісництва (намісник М.Куденгоф перебував у Відні) і Земельної адміністрації (її очолював граф Шенборн), яка функціонувала замість розпущеного Чеського земельного сейму. Того ж дня проголошено створення незалежної Чехословацької держави, а Комітет став тимчасовим вищим органом влади.

29 жовтня 1918 р. у Мартіні розпочала роботу нарада словацьких політиків (майже 200 делегатів). Наступного дня її учасники утворили *Словацьку національну раду*, яку очолив М.Дула. Вона ухвалила *Декларацію словацького народу* („Мартінська декларація”). У ній зазначалося, що „словацька нація мовно і культурно-історично є частиною єдиної чехословацької нації... і вимагає для чехословацької нації необмеженого права на самовизначення і повну незалежність”. Так Словацька національна рада висловила за приєднання Словаччини до Чеських земель у рамках єдиної держави.

РОЗДІЛ XI

СЛОВАЧЧИНА У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ ПЕРШОЇ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

(жовтень 1918 – березень 1939)

1. Суспільно-політичні процеси наприкінці 1918-1919 рр.

Міжнародна і внутріполітична ситуація. Лідери Словацької національної ради спочатку не мали власної державотворчої програми. Вони не були поінформовані про переговори у Клівленді та Пітсбурзі між представниками Словацької ліги і Чеського національного об'єднання та прийняті там документи. На першому офіційному засіданні Виконавчого комітету Ради, яке відбулося 31 жовтня, обговорювалося лише питання про взяття влади у країні. Проте конкретних планів його вирішення не прийняли. Рада видавала постанови, які стосувалися лише північної частини Словаччини і не володіла повною мірою ситуацією в країні. Офіційну інформацію про події у Празі 28 жовтня Рада отримала лише на початку листопада. Про невідготовленість словацьких політиків свідчить також те, що проголошення незалежної Чехословаччини 28 жовтня і ухвалення Мартінської декларації 30 жовтня були окремими діями.

Чеські політики намагалися забезпечити свою владу у Словаччині через В.Шробара, який очолював Словацьке відділення Чехословацького національного комітету. 28 жовтня 1918 р. він підписав перший закон нової держави як представник Словаччини. Без погодження зі Словацькою національною радою 4 листопада було утворено *Тимчасовий уряд* Словаччини (В.Шробар – голова і члени П.Благо, І.Дерер та А.Штефанек). Він відмінив усі угорські закони, почав запроваджувати словацьку мову в школах, призначив перших словацьких учителів. Тимчасовий уряд також

намагався організувати власне військо, з допомогою якого планував зайняти землі західної частини країни. Проте Тимчасовий уряд і Словацька національна рада як два незалежних органи не співробітничали.

У перші дні після проголошення чехословацької держави урядові функції виконувала президія Чехословацького національного комітету. 13 листопада була затверджена Тимчасова конституція, за якою утворено двопалатні (Палата депутатів і Сенат) Національні збори – верховний законодавчий орган. Особливістю цього парламенту було те, що він постав не виборчим шляхом, а розширенням складу Національного комітету (з 30 до 256) від представників політичних партій: пропорційно до результатів останніх австрійських і угорських парламентських виборів. Словацьчину представляло 40 депутатів, які, без огляду на партійну приналежність, утворили в ньому Словацький клуб. Національні збори прийняли ухвалу про позбавлення династії Габсбургів престолу і проголосили Чехословаччину республікою. Її президентом став Т. Масарик. Уряд, який очолив К. Крамарж, прийняв спеціальну ухвалу про Словаччину: словацький Тимчасовий уряд припиняв діяльність, а В. Шробар став повноважним міністром у словацьких справах.

У Словаччині з самого початку були труднощі з владою на місцях. Адміністративний місцевий апарат залишався угорським. Словаки не мали власних кадрів. Угорські чиновники не бажали випускати правління із своїх рук і відмовлялися присягати на вірність Чехословацькій республіці. Тому для відвернення стихійних, неконтрольованих виступів, що вели до масових погромів, Словацька національна рада звернулася до офіційної Праги по збройну допомогу і почала формувати власні загони національної гвардії.

Чехам вчинило опір угорське військо. Використавши укладене на Балканському фронті 13 листопада перемир'я (передбачало збереження угорської адміністрації у Словаччині), угорці

швидко просувалися вглиб країни. За демаркаційну лінію вони відійшли лише після 25 листопада. Водночас проугорськи налаштовані словацькі політики зібралися у Кошице і 15 грудня проголосили створення Словацької народної республіки (вона проіснувала два тижні). 6 грудня урядові війська зайняли Жиліну, і 1 грудня – Мартін, 23 грудня – Банську Бистрицю, 28 грудня – Пряшів, 29 грудня – Кошице, а 1 січня 1919 р. – Братиславу. До кінця січня 1919 р. вони вже контролювали всю словацьку територію, визначену демаркаційною лінією.

У березні 1919 р. в Угорщині було проголошено радянську владу. Ця подія знайшла безпосередній відгук серед словаків, передовсім робітників. Багато з них переходили демаркаційну лінію і вступали до угорської червоної армії. Після її вторгнення на словацьку територію, почали формуватися нові органи влади.

16 червня 1919 р. у Пряшеві на масовому мітингу, який організувала словацька секція Соціалістичної партії, було проголошено утворення самостійної Словацької радянської республіки. 20 червня у Кошице утворили представницький орган нової держави – Революційну раду. Її очолив керівник словацької секції Соціалістичної партії Угорщини, чех А. Яноушек. Революційна рада прийняла постанову про націоналізацію банків, транспорту, великих промислових і торгових підприємств, конфіскацію великих землеволодінь, запровадження 8-годинного робочого дня тощо. Було розпочато формування словацької червоної армії. Однак, словацька радянська влада трималася на угорських штиках. Коли під тиском Антанти угорська червона армія покинула територію Словаччини, то на початку липня 1919 р. припинила своє існування й Словацька радянська республіка.

Територіальні претензії призвели у квітні 1919 р. до війни між Чехословаччиною і Угорщиною. Спочатку чехословацьке військо вторглося на угорську територію, але зазнало поразки. Після смерті генерала М.Р.Штефаніка (він загинув в авіакатастрофі 4 травня 1919 р.) командування перебрав начальник фран-

цузької військової місії генерал Е.Х.Генио, а згодом генерал Пелле. Починаючи з 20 травня бої вже велися у Словаччині.

Угорці наступали на трьох напрямках: східному, південному і південно-західному. Протягом 1-6 червня вони зайняли шість великих міст і дійшли до чехословацько-польського кордону. Лише 10 червня чехословацьке військо зупинило угорців і організувало контрнаступ. Бої тривали до 24 червня.

29 червня у Братиславі командування чехословацької та угорської червоної армії уклали мирний договір. З 1 липня угорці мали відійти за лінію чехословацько-угорського кордону, визначеного у Парижі 12 червня 1919 р. Угорська влада на ці умови погодилася, а її військо залишило словацьку територію. Остаточні кордони Чехословацької республіки були визначені Версальським (28 червня 1919), Сен-Жерменським (10 вересня 1919) і Тріанонським (4 червня 1920) договорами держав-переможниць, укладеними відповідно з Німеччиною, Австрією та Угорщиною.

Словаччина в державно-адміністративному устрої Чехословацької республіки. У перші роки існування єдиної держави чехів і словаків зберігався старий адміністративний устрій, успадкований від Австро-Угорщини. У 1920 р. пражський уряд вирішив демократизувати адміністративне управління. Видано спеціальний закон „Про жупний устрій”. Він містив положення про ліквідацію старих адміністративних одиниць – земель. У безпосередньому підпорядкуванні уряду мали знаходитися жупи – території в нових кордонах. Жупи поділялися на райони – окреси.

1 січня 1923 р. закон про жупний поділ вступив у силу. Було утворено 6 жуп із центрами у Братиславі, Нітрі, Мартіні, Зволені, Ліптовському Мікулаші та Кошице. Жупан і окресний гетьман підпорядковувалися безпосередньо міністерству внутрішніх справ і займали керівне становище стосовно представницьких органів. Словацькі жупні відомства запозичили значну частину діловодства від колишніх угорських столиць.

Законом „Про нову організацію політичного управління” (1927) запроваджено новий адміністративний поділ на землі, як територіально-адміністративні одиниці. Тоді ж законодавчо був закріплений принцип призначення урядом третини членів представницьких органів. Так у 1928 р. була утворена Словацька країна як окрема адміністративна одиниця. Її площа складала 48 904 км², населення – 3,3 млн.

Були значні труднощі з формуванням державного апарату у Словаччині. Передовсім сильний опір чинили мадяризовані чиновники на місцях. Для організації нових владних виконавчих структур центральна влада утворила спеціальне міністерство у справах Словаччини, яке працювало у Жиліні, а з 4 лютого 1919 р. – у Братиславі, ліквідоване у 1928 р. Міністрами були В.Шробар, І.Дерер, М.Мічура, Й.Каллай.

2. Політичний і економічний розвиток (20–30-ті роки)

Вимоги автономії. Наприкінці лютого 1920 р. Національні збори прийняли конституцію Чехословацької республіки, яка закріпила політичну систему країни. Вищим законодавчим органом стали двопалатні Національні збори, які скликалися на основі пропорційних, рівних і прямих виборів при таємному голосуванні. На спільному засіданні обох палат обирали на семирічний термін президента. Він мав широкі повноваження: право призначати і відставляти уряд, скликати і розпускати Національні збори, накладати вето на закони, укладати та ратифікувати міжнародні договори, представляти державу у зовнішніх відносинах тощо.

Так звана чехословацька мова набула статусу державної. Словацька мова була офіційною на словацькій території.

З політичних партій Словаччини найміцніші позиції мала Словацька народна партія, яку очолював Андрій Глінка (1864–1938). Вона була утворена у 1918 р. як Християнська народна

партія. З 1925 р. мала офіційну назву *Глінкова словацька народна партія*. Визнаними її лідерами були також Й.Тісо і В.Тука. Стрижнева лінія партії – послідовна боротьба за здобуття словацької автономії. На Паризькій мирній конференції А.Глінка намагався підняти питання про необхідність проведення словацького референдуму³ з приводу спільної держави та політичного устрою Словаччини. Однак у середовищі партії не було єдності у поглядах на майбутнє країни. Поруч з прочехословацьки орієнтованими керівниками, які представляли найсильнішу течію, політично активними були мадярофіли (В.Тука), полонофіли (К.Сідор), німецькофіли (Ф.Дюрчанський),

11 січня 1920 р. на з'їзді представників Словацької національної і Національної республіканської партії землеробів конституювалася Словацька національна і землеробська партія (М.Дула, П.Благо, М.Годжа, В.Шробар). На парламентських виборах 1920 р. вона здобула 12 мандатів. Наприкінці цього ж року припинила свою діяльність. 31 грудня 1921 р. офіційно відновила діяльність Словацька національна партія. Проте вже у 1922 р. її аграрна частина об'єдналася з Чехословацькою республіканською партією землеробів і дрібного селянства (Аграрною). Її словацьку філію очолив М.Годжа. У 1921 р. виникла Чехословацька комуністична партія (у Словаччині вона мала офіційну назву Комуністична партія Чехословаччини у Словаччині).

Після прийняття конституції активізувався словацький рух за автономію, політичні лідери розробляли проекти зміни державно-політичного устрою Чехословацької республіки. Найрадикальніший проект підготував В.Тука: передбачав утворення

³ Словацька делегація прибула до Парижа 20 вересня 1919 р., із запізненням, коли угода щодо Чехословаччини вже була підписана. На вимогу празького уряду словаків оголосили у французькій столиці персонами поп grata. А.Глінку було позбавлено депутатського мандата і 11 жовтня заарештовано. З ув'язнення його звільнили 7 лютого 1920 р. У квітні 1920 р. став депутатом чехословацького парламенту від Християнської народної партії.

Чехословацької союзної республіки як об'єднання Словацької і Чеської держав. У січні 1922 р. Словацька народна партія подала на розгляд Національних зборів офіційний проект словацької автономії. З цього часу діяльність цієї партії офіційно набула характеру опозиційної до політики празького уряду.

Під час парламентських виборів 1925 р. Словацька народна партія за кількістю отриманих голосів (6,9% всіх виборців республіки) та мандатів (23) стала найсильнішою словацькою політичною силою. В таких умовах вона посилила свій автономістичний курс. 25 листопада 1925 р. парламентарії від партії виголосили офіційну присягу словацькому народу (Трнавська обіцянка): послідовна боротьба аж до здобуття словацької державності. Це були найрадикальніші формулювання словацьких вимог.

З метою входження до урядового кабінету Глінкова словацька народна партія почала відходити від тактики непримиренної опозиції до державно-політичного режиму. Для ведення переговорів її керівники утворили спеціальну комісію. Поміркване крило партії висловлювалося за вступ у парламентську коаліцію та уряд, але побоювалося, що опозиційна тактика прискорить переговори правлячих кіл з німецькими партіями. Радикали були проти вступу, поки Словаччині не нададуть автономію. Їх підтримував А.Глінка. Перші переговори не мали успіху і чехословацький уряд сформували без представників Словацької народної партії.

На початку 1926 р. відбулися ще одні переговори між А.Глінкою і прем'єр-міністром А.Швеглою. Як основу для дискусії словаки запропонували свій Меморандум, у якому йшлося про внесення положень Пітсбурзької угоди до тексту конституції 1920 р. Передбачалася також передача Словацькій народній партії міністерства у справах Словаччини. Воно мало мати широкі повноваження з правом приймати ухвали зі всіх соціально-економічних і політико-адміністративних питань.

Однак, празький уряд тоді проігнорував словацькі вимоги. Зміни відбулися лише після того, як партія А.Глінки погодилася з

реформами адміністративного управління щодо нового поділу Чехословаччини на землі. При умові внесення незначних поправок до проекту реформи, Глінкова словацька народна партія погодилася вступити до уряду і здобула два міністерські портфелі. Утворення урядової коаліції за участю словаків правлячі кола розцінили як повне врегулювання у країні національного питання.

У 1928 р. В.Тука опублікував інформацію про таємну статтю Мартінської декларації. Нею обумовлено лише десятирічний термін входження Словаччини у Чехословацьку республіку. Офіційна Прага оприлюдненням цього документу була дуже незадоволена. В.Туку звинуватили в організації нелегальних військових формувань та антидержавній діяльності з метою відторгнення Словаччини від Чехословацької республіки. За вироком суду в 1929 р. він отримав 15 років ув'язнення*. Глінкова словацька народна партія виступила на захист В.Туки, а з її рядів виключили прихильників пропразької орієнтації. Згодом словаки вийшли з уряду, а їх парламентська фракція перейшла в опозицію.

У травні 1930 р. депутати Національних зборів від Глінкової словацької народної партії запропонували новий проект словацької автономії. Його основу склали положення, висунуті в 1922 р. На цей раз найголовнішою була вимога утворення словацького сейму. У жовтні 1932 р. Глінкова словацька народна і Словацька національна партії утворили спільний автономний блок. Найзначнішим політичним виступом блоку стала організація святкування 1100-ї річниці освячення першої на території Словаччини церкви (Нітра, серпень 1933 р.), що переросло в антиурядову національну демонстрацію.

Під час парламентських виборів 1935 р. Глінкова словацька народна партія здобула 6,9% голосів (22 мандати). Словаки скористалися запрошенням увійти до складу уряду і подали свій Меморандум (містив 32 вимоги). Оскільки соціалістичні партії

* Був звинувачений як угорський агент. Після амністії у 1937 р. йому не дозволили повернутися у Словаччину, тому проживав у Пльзені.

урядової коаліції виступили проти цих вимог, словацька ідея не була втілена в життя. Внаслідок цього поглибилася опозиція Глінкової партії щодо уряду.

У листопаді 1935 р. прем'єром Чехословаччини вперше став словак – лідер Аграрної партії М.Годжа. Основне політичне завдання він вбачав у спробах досягнути співробітництва між різними словацькими політичними течіями під своїм керівництвом. Практично йшлося про угоду між Аграрною і Глінковою партіями. Однак, вона була можливою лише на прийнятті положень вимог автономії.

З огляду на міжнародну ситуацію, під тиском західних урядів, пожвавленням активності німецьких партій, кабінет М.Годжі запропонував у березні 1938 р. свій проект вирішення національного питання. Схвалений 26 липня 1938 р. під назвою „Національні положення”, він містив статті про рівноправність громадян Чехословаччини без огляду на їхню національність у всіх сферах суспільно-політичного, економічного та культурного життя. У державному управлінні передбачалося утворити чогири законодавчі земельні сейми: у Чехії, Моравії і Силезії, Словаччині та Підкарпатській Русі.

Глінкова словацька народна партія відхилила урядові пропозиції, оскільки вони не узгоджувалися з Пітсбурзькою угодою. Тому у червні 1938 р. словаки опублікували черговий власний проект автономії Словаччини. Його статті передбачали утворення словацького сейму, уряду, запровадження державної словацької мови. Подібні вимоги сформулювала Словацька національна партія на своєму з'їзді 14 серпня 1938 р.

Коли ж стало очевидним, що положення про національну автономію неможливо втілити загалом у державі, словацьку проблему вирішили розв'язувати окремо. Свою роль відіграла й еволюція державницької ідеї аграріїв. Якщо на початку 1938 р. вони відкидали будь-яку думку про прийняття умов Пітсбурзької угоди, то вже у серпні цього року питання автономії було для них чи не наважливішим для вирішення назрілої політичної ситуації.

Це й стало предметом переговорів Е.Бенеша (у грудні 1935 р. він став президентом) з Й.Тісо* та іншими словацькими лідерами. у вересні 1938 р. Словаки досягли певних успіхів: офіційна Прага відмовилася від тези про існування чехословацького народу, погодилася на утворення словацького сейму, а словацька мова отримувала однакові права з чеською.

5–6 жовтня 1938 р. у Жиліні відбулася нарада за участю лідерів ряду словацьких політичних партій: Глінкової словацької народної, Словацької національної, Аграрної, Дрібних власників, Націонал-соціалістичної. Її учасники схвалили три документи: Відозву, Закон про децентралізацію державної влади і Маніфест словацького народу. 7 жовтня 1938 р. Й.Тісо призначено міністром у справах Словаччини, а наступного дня – головою автономного словацького уряду.

22 листопада 1938 р. Національні збори Чехословаччини ухвалили закон *Про автономію Словаччини*. основою якого став проект Глінкової словацької народної партії від 5 червня 1938 р. У віданні центральних органів залишалася законодавча влада у сфері зовнішньої політики, війська, фінансів, мір і ваг, пошти. За новим законом держава формувалася на федеративних засадах, що відображене у новій назві – Чесько-Словацька республіка. Прийняття закону про автономію завершило двадцятирічні змагання словаків за практичну реалізацію положень Пітсбурзької угоди в політичному житті.

Роки автономії (жовтень 1938 – березень 1939). На Мюнхенській конференції 29–30 жовтня 1938 р. уряди Великобританії і Франції зобов'язалися підтримувати непорушність нових чехословацьких кордонів. Німеччина та Італія пообіцяли їх гарантувати за умови врегулювання питання про польську і угорську національні меншини в державі. Празький уряд погодився на

* Після смерті А.Глінки 16 серпня 1938 р. посада голови партії більше року була вакантною. 1 жовтня 1939 р. її офіційно очолив Й.Тісо. 22 жовтня 1942 р. він отримав титул вождя партії.

офіційні переговори з Угорщиною, які розпочалися 9 жовтня 1938 р. у Комарно. Угорська сторона вимагала передати їй територію на південь від лінії Братислава–Нітра–Лученец–Рожнява–Кошице–Ужгород–Мукачеве. Тези для дискусій, які запропонував чехословацький уряд (передбачали проживання однакового відсотка словаків по обидві сторони кордону), Угорщина відхилила і 14 жовтня односторонньо вийшла з переговорів. Остаточного рішення чехословацько-угорського кордону вирішила Віденська арбітражна комісія (її членами були міністри закордонних справ Німеччини та Італії) 2 листопада 1938 р.: до Угорщини відійшли південні райони Словаччини і українських етнічних земель з містами Кошице, Ужгород, Мукачеве, Берегове (12 тис. км², 972 тис. мешканців, з яких 350 тис. – словаки і українці).

Із автономією Словаччини Глінкова словацька народна партія здобула монополію у політичному, економічному і культурному житті. Празький уряд намагався контролювати ситуацію у Словаччині, оскільки мав виключну компетенцію у питаннях зовнішньої політики, військових справ, фінансів та деяких інших. Спірні питання погоджувалися під час переговорів. Братиславський уряд здобув право вести самостійну фінансову політику на своїй території.

Глінкова словацька народна партія отримала змогу легально утворювати власні військові загони – Глінкову гвардію. Перше таке формування виникло у Братиславі ще в червні 1938 р. Урядовою постановою 28 жовтня Глінкова гвардія, очолювана К.Сідором, стала єдиною парамілітарною організацією у країні. Політична боротьба між чеськими і словацькими політичними лідерами особливо загострилася після 1 грудня 1938 р., коли празький уряд очолив Р.Беран. 18 грудня 1938 р. скликано сейм (63 депутати) Словацької країни, а його головою став М.Сокол (1901–1957). Зміцнення політичних позицій, ліквідація опозиції, утворення сейму, загострення боротьби з центральною владою у Празі – все це зміцнювало словацьку державність.

У зовнішній політиці словацькі лідери орієнтувалися на Німеччину. У Берліні з офіційними візитами побували словацькі державні і політичні діячі Ф.Дюрчанський, К.Сідор, Й.Тісо, В.Тука. У лютому 1939 р. підписано словацько-німецьку економічну угоду. Тоді словаки одержали від Німеччини офіційні запевнення про допомогу щодо утворення власної держави. Урядовою заявою 21 лютого 1939 р. Й.Тісо вперше відкрито висловився про будівництво нової Словацької держави. Для реалізації цього завдання у країні вже були необхідні внутрішньо-політичні умови.

Особливості економіки у міжвоєнні роки. Роки Першої світової війни, крах монархії Габсбургів, економічні кризи початку 20-х років розладнали традиційні економічні відносини. Празький уряд більшу увагу звертав власне на чеські території, а Словаччині відводив роль сировинного додатка і місця збуту промислової продукції. Довоєнного рівня у промисловому виробництві Словаччина змогла досягти лише у 1928 р. (для прикладу, у чеській частині держави обсяги промислового виробництва за цей час збільшилися на 41,1%). Проте ситуація у різних її сферах була неоднаковою. Порівняно з 1919 р. погіршилося становище у сталеплавильній. Внаслідок закриття двох заводів (Зволен і Кромпахи) виробництво чавуну наприкінці 20-х років зменшилося з 12% до майже 3%. Деякий прогрес був у виробництві будівельних матеріалів. Помітно швидко розвивалася легка, харчова і переробна промисловість. Водночас низькою залишалася концентрація виробничих сил. На більшості промислових підприємств (90%) було задіяно лише кілька десятків робітників. Небагато людей працювало на потужніших заводах і фабриках. У 1929 р. лише 10 підприємств мали більше тисячі, а 118 – понад 200 робітників.

Словаччина була технічно відсталою країною, мала незадовільну галузеву структуру. Її частка у загальному промисловому виробництві Чехословацької республіки складала лише 8%. Виробництво найважливіших видів промислової продукції на

душу населення у країні було значно меншим, ніж у цілому по Чехословацькій республіці.

мерс) В економіці переважало землеробство, лісові промисли і рибне господарство, де було зайнято майже 57% усього працездатного населення. Проте вироблена ними продукція реалізувалася на ринках дешевше, ніж аналогічна в чеській частині держави. Врожайність культур, за винятком кукурудзи, була незадовільною. Із зернових на експорт культивували ячмінь (у 1927 р. продали майже 170 т), цукровий буряк. Тваринництво переважно підпорядковувалося внутрішніх потребам.

Економічно Словаччина відставала від Чеських земель. Свідченням цього є передовсім показники зайнятості населення у господарстві країни. Зокрема, у промисловості і ремеслі було зайнято близько 19%, а в сільському господарстві – 66,3% всього працездатного населення (відповідно у Чеських землях – 42,5% і 24,1%). Труднощі з пошуками роботи, брак оброблюваної землі спричиняли надлишок робочої сили і стимулювали зростання економічної еміграції. Уряд всіляко заохочував сезонну еміграцію. Країну щорічно залишало приблизно 20 тис. осіб, половина з яких виїжджала на сільськогосподарські сезонні роботи, переважно до чеських областей і Австрії. Так, у 1925 р. на заробітки виїхало 38,3 тис. осіб, в т.ч. до Чехії і Моравії 13,8 тис., Австрії – 9,4 тис., Німеччини – 1,6 тис. і Франції – 2,5 тис. В наступні роки чисельність господарських емігрантів дещо зменшилася і у 1932–1933 роках склала 11–13 тис. осіб.

Фінансове забезпечення економіки підтримували майже три десятки банків, які мали вкладів на суму близько 3,1 млрд. чехословацьких крон. Найпотужнішим з них був Словацький банк. Під час економічної кризи 1929–1933 р. 27 банків стали банкрутами, а акційний капітал у Словаччині зменшився на 35%. У другій половині 30-х років чеський Легіобанк значно розширив сферу своєї діяльності на словацьку територію, де відкрив 11 філій, 14 акціонерних і 16 кредитних установ.

3. Культура

Освіта і наука. Після проголошення Чехословацької республіки уряд видав низку указів, спрямованих на радикальне реформування усіх сфер громадського життя. Чехословацьке міністерство шкіл і народної освіти перебрало центральне керівництво усією шкільною системою. Зважаючи на майже повністю мадяризоване шкільництво у країні (словацькими були лише 140 з 3 641 шкіл), першочерговим стало питання створення національної системи народної освіти. На початку це було досить проблематично, оскільки в країні працювало близько 5 тис. учителів, які зовсім не володіли словацькою мовою. Внаслідок проведених рішучих заходів вже до кінця 1921 р. навчання по-словацьки велось у 2 458 (72,9%) народних і 87 (77,0%) міських школах. Найзначнішим законодавчим актом у сфері народної освіти став *Малий шкільний закон*, прийнятий у липні 1922 р. Він запровадив шкільну повинність: для Словаччини вона визначалася у 6–8 повних років (починаючи з 1927–1928 навч. р.).

У перші повоєнні роки постало питання організації середніх і вищих навчальних закладів, яких у Словаччині до того не було зовсім. Перші словацькі гімназії відкрито в Ружомбероку, Скаліці, Тренчині. До кінця 1920 р. з 44 гімназій та реальних шкіл 36 були словацькими.

У Братиславі новий уряд закритий угорський університет і на його базі організував першу вищу словацьку національну школу – Університет ім. Я.А.Коменського (1919). З самого початку його діяльності відчувався брак національних педагогічних кадрів вищої кваліфікації: з 22 викладачів лише три були словаками. У 1937 р. уряд ухвалив відкрити Вищу технічну школу в Кошице. Після того як місто окупували угорці, цей навчальний заклад перевели у Пряшів, а згодом у Мартін. З черговим перенесенням до Братислави він отримав назву Словацької Вищої технічної школи.

Наукове життя зосереджувалося у Матиці словацькій, яка відновила свою діяльність у 1919 р. Як загальнонаціональна установа, вона об'єднала словаків, незважаючи на конфесійну приналежність чи політичну орієнтацію. Вона мала мережу наукових відділень (літературно-історичне, мовознавче, мистецьке), які діяли по всій країні.

Об'єднанню наукових і культурно-освітніх осередків сприяло утворення при Братиславському університеті „Наукового товариства ім. Шафарика” (1926), яке мало відділення права, філософії і природознавства. Воно проводило значні археологічні і мовознавчі дослідження, публікувало джерела до словацької історії, займалося науково-організаційною, видавничою роботою. Його науковим періодичним органом у 1927 р. став часопис „Братислава” (у 1935–1939 рр. – „Часопис для дослідження Словаччини і Підкарпатської Русі”). Відновлення у 1922 р. щомісячника „Словацькі погляди” стимулювало дослідження з літературознавства, музичного, театрального і образотворчого мистецтва.

У 1937 р. з ініціативи І.Грушовського, М.Шимончіча і М.Бікоша утворено об'єднання „Синтез”, яке згуртувало мовознавців, філологів, етнографів та філософів. У часи незалежної Словацької держави засновано Словацьке наукове товариство, Словацьку академію наук і мистецтв та Католицьку академію у Трнаві.

Красне письменство. Літературний процес ідейно, тематично і естетично був строкатим (представлений реалізмом, експресіонізмом, конструктивізмом, авангардизмом, сюрреалізмом, поетизмом тощо). Помітну роль відіграла ліризована проза. Прозові і драматичні твори видав Й.Грегор-Тайовський („Оповідання”, „Сумні ноти”, „З Чадце у місто”, „Жіночий закон”). Кілька поетичних збірок („Коли народжувалася свобода”, „Гербарій”, „Пісні і балади”) опублікував Ш.Крчмери (1892–1955). Своєрідне поєднання песимістичних і патріотичних настроїв притаманне поетичній творчості поета-лірика, В.Роя („Крізь вуаль”, „Доля

крилами махає” та ін.). М.Разус (1888–1937) є автором декількох збірок поезій, великої хроніки словацького села „Світи” (1929), циклу історичних повістей і романів, драматичної поеми „Агасфер” (1939), значної кількості публіцистичних, літературно-критичних статей. Поет-лірик, засновник журналу „Елан” Я.Смрек (1898–1982) опублікував збірки „Божі вузли” (1929), „Тільки очі” (1933), „Поет і жінка” (1934) та ін. Словацькі письменники намагалися заповнити вакуум у національному самоусвідомленні. Більшість з них, натхненних цією ідеєю, повернулася до словацької історичної повісті і роману (у середині ХІХ ст. традиція цього жанру занепала). Як приклад цієї творчості, можна назвати Л.Надаші-Еге (1866–1940), автора романів „Аліна Орсагова”, „З духом часу”, „Адам Шангала” та ін.

Значний внесок у розвиток словацької прози 20–30 років зробив Г.Вамош (1901–1956). У творах („Око Едіти”, 1925); „Атоми Бога”, 1928) він використав стиль, у якому елементи фактографічного опису витончені в художньому змісті. В оповіданнях І.Горвата (1904–1960) (збірки „Мозаїка життя і мрії”, 1923; „Людина на вулиці”, 1928) відбилося типове для молодшої прози прагнення до тематичної і стилістичної новизни, тяжіння до художнього ексерименту. До найобдарованіших словацьких прозаїків початку 20-х років належить М.Урбан. Перші написані ним оповідання (збірки „За верхнім вітряком”, 1926; „Вигуки без відгуку”, 1927) вирізнялися оригінальним трактуванням сільської теми, образу селянина.

Водевіль та комедії І.Стодоли продовжували традиції, які започаткувала „коцоуркіада” Я.Халупки. Провідним словацьким драматургом був Ю.Барч-Іван (1909–1953).

Високе мистецтво. Для музичної творчості характерне поєднання національних витоків з новітніми тогочасними засобами композиції. Твори М.Мойзеса (увертюри „Напа Словаччина”, „Микола Шугай”) стали основою словацької національної симфо-

нічної музики. Плідно працювали також композитори А.Голубек, О.Мойзес, А.Оченаш, А.Юровський Я.Цікер та ін.

Національний характер словацького театру утверджували твори Я.Халупки, Ш.Заборського, П.О.Гвездослава, Й.Грегора-Тайовського. Для театру писали п'єси П.Сохань („Громадянський шлюб”, „Гонорар”), І.Стодола („Благородні пани”, „Король Святополк”), Й.Голлий („Блудний син”, „Кубо”) та ін. Великим театральним центром у середині 30-х років стало Кошице, де був відкритий Східнославацький національний театр (1937). Однак, після того як місто окупували угорці, театр практично не діяв.

Консолідації творчих сил художників сприяла діяльність „Товариства словацьких художників” (Мартін, 1919) і „Словацького клубу художників” (Братислава, 1921). Ці об'єднання періодично влаштовували виставки. Найбільший резонанс мала пражська виставка (1937), на якій демонструвалися мистецькі твори від давніх часів до кінця XIX ст.

Творчість графіка і художника М.Бенки відіграла визначну роль у формуванні школи живопису. Сцени селянської праці на його полотнах органічно пов'язані з словацьким ландшафтом („Дві жінки”, 1934). Його послідовниками були живописці М.Базовський („Дівчина з глечиком”, 1931) та Я.Алекси, відомі своїми композиціями на селянські теми. З авангардизмом пов'язана творчість Л.Фулли та М.Галанди. Останній творив на тему життя міської бідноти (цикл літографій „Любов у місті”, 1924, „Біля колиски”, 1929). У сфері графічного мистецтва працювали Г.Андель (1888–1956) і К.Бауер (1893–1928).

Підвалини розвитку пластичного мистецтва заклала творчість відомого скульптора Я.Коніарека (1878–1951). Помітними були роботи Я.Гучка, Ф.Драшковіча, Ф.Гібали, Й.Поспішила та ін. Декоративно-ужиткове мистецтво найяскравіше представлене художньою керамікою Ф.Костки (1878–1952).

Для архітектури перших повоєнних років характерні різноманітні творчі стилі. Великий вплив мав чеський кубізм, який згодом замінив модернізм. Водночас проявлялися тенденції до

пошуків національного стилю. У ряді будівель простежувалися риси неокласичної монументальності (Народний банк у Братиславі, архітектор С.Беллуш). Великий декор у вигляді трикутних і багатогранних фронтонів, масивні карнизи властиві для споруд А.Балана. Своєрідно інтерпретував народну дерев'яну архітектуру Д.Юркович, який у меморіальних комплексах використовував багатоярусні чотирисхилі дерев'яні покрівлі. Можна також назвати споруди М.Гармінца (готель „Карлтон-Савой” у Братиславі; санаторний корпус у Новому Смоковці, 1917–1925; Словацького національного музею у Мартіні, 1929–1932), І.Паловича (будівля Матиці Словацької, 1924–1925), Ф.Куппа (будівля університету ім. Я.А.Коменського, 1936) та ін.

У житловому будівництві 20–30-х років застосовували новітні досягнення будівельної техніки – залізобетонні каркаси. У вигляді замкнутого комплексу з двома внутрішніми подвір'ями збудований у Братиславі житловий квартал „Авіон” (1929, архітектор Й.Марек). Споруджували будівлі галерейного типу (наприклад, кооперативні будинки „Унітас” у Братиславі, архітектор Б.Вайнвурм). Поєднання скла, залізобетону і цегли властиве ряду громадських будівель у Братиславі (висотний будинок „Мандерла”, приміщення Товариства соціального страхування, ощадної каси).

Творчі об'єднання і товариства. Масова культура. Від нового державного утворення словацькі митці очікували створення умов для загального культурного розвитку, збереження і примноження мистецьких традицій. Суспільна діяльність митців у різних організаціях, товариствах, фаховій періодиці стала невід'ємною частиною національного життя. У 1919 р. виникла Спілка словацьких митців з літературним, музичним та образотворчим відділеннями. Визнані словацькі діячі культури і мистецтва працювали у складі літературного (П.О.Гвездослав, Й.Грегор-Тайовський, Й.Шкультети, М.Разус, Ш.Крчмери, Я.Смрек, М.Кукучін), образотворчого (М.Бенка, П.Керн, Й.Ганула) та му-

зичного (М.Руппельд, А.Колічек) відділень. У 1920 р. членами музичного відділення стали також актори і драматурги.

У Братиславі з 1922 р. діяла „Мистецька словацька бесіда” з літературним, музичним та образотворчим відділеннями. Її фінансувало міністерство шкіл та національної освіти. У 1923 р. створено „Спілку словацьких письменників” (голова – Я.Єсенський). Її періодичним органом став місячник „Словацькі мистецькі і критичні течії” (1933). Письменницьке об’єднання брало активну участь у змаганнях словаків за національну автономію. Його діячі поставили свої підписи під угодою, складеною словацькими політичними партіями про надання Словаччині автономії.

У 1934 р. виникла „Спілка молодих словацьких письменників”. Вона мала сприяти розвитку словацької літератури через видання книжок, журналів, пропагування літератури. Її органами стали місячник „Поступ”, часопис „Джерело”. Спілка видавала також „Бібліотеку „Спілки молодих словацьких письменників”, у якій друкувалися художні твори її членів, а також авторів, які не входили до жодних мистецьких об’єднань.

Ідейна і політична диференціація культури за галузями призвела до залежності художньої періодичної преси від політичних сил. Під впливом Аграрної партії знаходився місячник „Потоки” (відновлений у 1922 р.), який ідейно представляв ліберальний напрямок офіційної ідеології. Це видання жваво відгукувалося на політичні й економічні проблеми мистецькими творами. Словацька народна партія ідейно контролювала місячник „Ватра” (1919–1925).

Важливим осередком словацьких творчих товариств і спілок була Прага. Там виходили часопис „Молода Словаччина” (1919), літературно-мистецьке видання „Елан” (1930), які згуртували значну частину освічених словаків. Характерними рисами „Елану” були висока інтелектуальність і естетична вимогливість, політичний лібералізм, тенденція до розвитку словацько-чеської культурної взаємності, підтримка контактів з міжнародними художньо-мистецькими об’єднаннями.

На рубежі 20–30-х років міцні позиції в літературі, журналістиці, організації творчих об'єднань здобули давісти, які створили „Спілку соціалістичних академіків” і відстоювали ізоляційні тенденції у розвитку пролетарської культури. Пропагандистську діяльність, спрямовану на пошук порозуміння між робітниками, розгортали В.Клементіс, Я.Роб-Понічан, що сприяло проникненню марксизму в середовище академічної молоді. У 1933 р. була заснована „Мала книжкова серія”, яка знайомила широке коло читачів з політичними, економічними, культурними проблемами сучасності. В цій серії вийшли брошура Е.Клінгера „Хто завдасть поразки Гітлеру?” (1933, з передмовою Е.Е.Кіша), історико-філософське есе Й.Новашевського „Маркс і словацький народ” (1933) та ін.

Питання розвитку словацької культури піднімалося на Першому з'їзді словацьких письменників (1936). У ньому взяло участь майже 200 письменників, публіцистів та представників словацьких культурних об'єднань різних ідейних напрямків і течій. Учасники засудили концепцію чехословакізму і чітко сформулювали ідею окремішності словацької культури.

На початок ХХ ст. зароджується словацьке кіномистецтво. Були проведені перші національні кінозйомки („Викрадення”, режисер Е.Шрайбер), у Братиславі відкрито кінотеатр (1905), започатковано видання спеціалізованого журналу (1909). Спочатку словаки не мали власної кіностудії. У 1919 р. свою філію у Братиславі відкрив „Синдикат чехословацьких фільмів”, який продукував і демонстрував документальні кадри. Перші словацькі художні фільми створено за кордоном. Зокрема, корпорація „Татра-фільм” у Чикаго зняла німий фільм на історичну тематику „Яношік” (1921). Становлення національного кінематографу у Словаччині припало на першу половину 30-х років. У місті Тренчіанске Теплице була відкрита кіностудія „Татра-фільм”. Значний внесок у розвиток національного кіномистецтва зробило Етнографічне відділення Словацької матиці.

Беликі заслуги у розвитку словацького кіно має чеський фотограф і кінодокументаліст К.Пліцка. У 1933 р. він організував відділення кінематографії при „Спілці словацьких митців”, згодом читав лекції у Школі мистецького ремесла в Братиславі. К.Пліцка є автором ряду ліричних кінострічок, історичних фільмів на сюжети словацьких письменників („По горах та долинах”, „Земля співає”). У 30-х роках формувалася перша генерація словацьких кіноакторів (А.Багар, Й.Бородач, П.Белік, О.Бородачова-Оршагова, М.Банчікова та ін.).

Вагомий внесок у технічне вдосконалення *радіомовлення* зробив словак Й.Мургаш. Перші радіопередавачі, встановлені у Братиславі (1926) і Кошице (1927), були під контролем держави. У 1936 р. розпочала роботу банськобистрицька радіостанція, що розширило радіомовний простір: у країні в 1938 р. було 115 тис. радіоприймачів. Радіомовлення мало не лише розважальний характер, а й пропагувало державницькі традиції, національні культурно-мистецькі досягнення. Воно допомагало оперативно інформувати мешканців віддалених районів країни про найважливіші події.

РОЗДІЛ XII

РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

1. Словацька держава у 1939-1940 рр.

Наприкінці лютого 1939 р. словаки поставили перед празьким урядом ряд вимог про розширення політичних прав. Однак, для попередження виходу країни зі складу Чехословацької республіки, центральна влада у ніч на 10 березня 1939 р. ввела у Словаччину війська і оголосила військовий стан. Близько 200 радикально налаштованих словацьких громадських і політичних діячів були заарештовані, деякі (Ф.Дюрчанський та ін.) емігрували. Президент Е.Гаха позбавив Й.Тісо влади, головою словацького автономного уряду призначив К.Сідора (до цього часу він був віце-прем'єром у празькому уряді).

Проте новий прем'єр відмовився виконувати рекомендації Німеччини щодо негайного проголошення словацької державності. За таких умов 13 березня Ф.Дюрчанський і Й.Тісо на запрошення А.Гітлера (перед від'їздом Й.Тісо зустрівся з К.Сідором і ознайомив його із німецьким запрошенням) прибули до Берліна. У німецькій столиці словакам фактично ультимативно наказали проголосити незалежну державу, інакше погрожували угорською окупацією країни.

Спільне засідання словацького уряду і керівників правлячої партії, на якому ухвалили проголосити незалежну Словацьку державу, відбулося зранку 14 березня. У другій половині дня на вимогу К.Сідора і Й.Тісо президент Чехо-Словаччини Е.Гаха скликав засідання словацького сейму. З 63 депутатів були присутні 59. Проект проголошення незалежної держави зачитав М.Сокол. Після короткого обговорення депутати ухвалили *Декларацію про незалежність*. Проти незалежної Словаччини голосували ті депу-

тати, які брали участь у чехословацьких легіонах (Я.Єсенський, Р.Вієст та ін.).

Словацька держава займала площу 38 004 км² з населенням близько 2,65 млн. (85,2% склали словаки, 4,8% – німці, 2,95 – чехи, 2,6% – українці, 2,2% – угорці). Адміністративно її поділено на 6 жуп: Братиславську, Нітранську, Тренчинську, Погронську і Шарисько-Земплінську. 21 липня 1939 р. прийнято конституцію, яка закріпила республіканський устрій держави. Перший уряд незалежної Словаччини очолив Й.Тісо. У жовтні 1939 р. він став президентом республіки, а посаду прем'єр-міністра посів В.Тука. Єдиною дозволеною політичною партією була Глінкова словацька народна партія. Її чисельність на 1939 р. склала 50 тис. осіб. Важливе місце у владній структурі Словацької держави зайняла Глінкова гвардія, яку в березні 1939 р. очолив А.Мах.

В економічній сфері прогресував аграрний сектор, який позбувся чеської конкуренції на внутрішньому і зовнішньому ринках. 22 лютого 1940 р. уряд видав закон про аграрну реформу. За її положеннями соціально-економічною базою держави стали спадкові неподільні землеволодіння. Їх середні розміри мали бути не меншими за 17 га і складати більшість серед селянських господарств. Проте розпочата реформа не була завершена.

Досить швидко в середовищі словацького державного режиму виникли незгоди і протиріччя, викликані головним чином зовнішніми факторами. Міністр внутрішніх і закордонних справ Ф.Дюрчанський, як церковний діяч, опирався на підтримку Ватикану і тому вів відносно незалежну політику. Він намагався протистояти німецькому втручання в економічній сфері, чим викликав роздратування офіційного Берліна. Президент Й.Тісо, незважаючи на всю лояльність до німецького уряду, у внутрішній політиці намагався все-таки враховувати специфіку Словаччини і своє становище католицького священика. Це, зокрема, стосувалося єврейського питання, що для його опонентів, зокрема В.Туки, стало зручним приводом звинувачувати Й.Тісо у нелояльності щодо Німеччини. Водночас В.Тука добре розумів, що необме-

жену владу можна здобути лише з німецькою допомогою. Разом з керівником Глінкової гвардії А.Махом він прагнув державного перевороту з огляду на повну орієнтацію на Німеччину у сфері зовнішньої і внутрішньої політики. З цією метою В.Тука підготував Меморандум для німецького уряду, просив втрутитися у словацькі події.

Й.Тісо вирішив випередити події і 21 травня 1940 р. оголосив про відставку А.Маха. Однак, під німецьким тиском, президент змушений був відмовитися від попередньої ухвали і зробив перестановки в уряді: В.Тука отримав ще посаду міністра закордонних справ, а А.Мах став міністром внутрішніх справ.

Розпад Чехословацької республіки вирішила використати Угорщина і забрати собі частину словацьких земель. 23 березня 1939 р., коли чеська армія залишила Словаччину, угорське військо вторглося у її східну частину. Ця війна увійшла в історію Словаччини як „мала війна”. Бої тривали до 25 березня, коли обидві сторони приступили до переговорів. Вони відбувалися у Будапешті (27 березня – 4 квітня 1939 р.) і завершилися підписанням угоди про новий словацько-угорський кордон. На цей раз Словаччина втратила територію з майже 40-тисячним населенням, переважну більшість яких складали словаки й українці.

23 березня 1939 р. у Берліні був підписаний словацько-німецький договір „Про охорону Словаччини” („Довірчий протокол”) на 25 років. За його умовами Німеччина зобов’язалася охороняти політичну незалежність Словаччини, її територіальну цілісність, а словацький уряд зовнішню політику мав погоджувати з офіційним Берліном. У серпні 1939 р. обидві держави уклали військовий договір, за яким словацькі збройні сили брали участь у всіх воєнних діях Німеччини. 24 листопада 1940 р. Словаччина приєдналася до Троїстого пакту.

У західній частині Словаччини розмістилися німецькі війська. Німецька національна меншина (близько 140 тис.) здобула привілейоване становище, а її лідер Ф.Кармазін став членом словацького уряду. Економіка Словаччини була підпорядкована

німецьким інтересам. Вони зводилися передовсім до видобутку сировини та її первинної обробки. Німецька власність у Словаччині в акціях складала більше 50% усіх капіталовкладень.

Проголошення словацької державності знайшло позитивний відгук у світі. Дипломатичні відносини з нею встановили 28 держав (Бельгія, Ватикан, Великобританія, Італія, Німеччина, СРСР, Франція, Югославія та ін.)

2. Рух Опору

Політична угода керівників Словацької держави з нацистською Німеччиною викликала масовий національний рух протесту проти режиму. Одними з перших невдоволення виявили словацькі військові. 7 червня 1939 р. вісім офіцерів з Пієштянського авіаполку перелетіли на чотирьох літаках у Польщу. Згодом розпочалися виступи в армії, найбільший з яких – 15 вересня 1939 р. у Кремниці (4 тис. рядових вояків і офіцерів відмовилися відбутися на фронт). Це розцінили як військову змову. Проти кремницького гарнізону вислали танкову частину, солдати якої відмовилися застосовувати зброю. Ці виступи свідчили про початок словацького руху Опору. Згодом у ньому викристалізувалися три напрямки. Вони відповідали основним політичним силам як у країні, так і за її межами: Компартія, некомуністичні політичні організації та емігрантський чехословацький уряд.

Компартія Словаччини свою політичну активність почала в жовтні 1939 р. і висунула лозунг „За вільну Словаччину у звільненій Чехословаччині!” Заклик цей не знайшов належної підтримки. Згодом словацькі комуністи врахували вказівки Закордонного керівництва Чехословацької компартії (воно перебувало у Москві) про визнання Словацької держави. Вже з 1940 р. політична орієнтація Компартії Словаччини стала визначатися лозунгом „За самостійну Словаччину!”. На початку 1941 р. керівництво словацьких комуністів висунуло лозунг „За радянську Словаччину!”. Водночас вони посилено пропагували ідею входження

Словаччини до складу СРСР. У червні 1941 р. підпільне центральне керівництво Компартії Словаччини відмовилося від концепції радянської Словаччини, оскільки її дотримання не сприяло розширенню масової бази національної боротьби проти нацизму.

Некомуністичний рух Опору представляли лише невеликі групи, які орієнтувалися переважно на президента Е.Бенеша і очікували від західних держав допомоги у відновленні домюнхенської Чехословацької республіки. Орієнтиром у їхній діяльності стали принципи чехословакізму. На цих засадах були сформовані наприкінці 1940 р. групи опору „Флора” і „Юстіце”, які займалися збором різної інформації, а також допомагали сім'ям арештованих антифашистів.

Третьою політичною силою стала чехословацька еміграція. Наприкінці квітня 1939 р. кілька словацьких і чеських організацій утворили у США Чехословацьку національну раду. У листопаді 1939 р. у Парижі виник Чехословацький національний комітет на чолі з Я.Шрамеком (у липні 1940 р. перебазувався до Лондона). Обидві політичні сили дотримувалися засад відновлення Чехословацької республіки.

Влітку 1941 р. ситуація у Словаччині змінилася. Мобілізація і відправлення вояків на Східний фронт спричинили невдоволення населення. Одночасно розпочалася підготовка до збройного опору. У березні 1942 р. за ініціативою словацьких комуністів створено вищий орган антифашистського Опору в країні – *Словацький центральний національно-революційний комітет*. До його складу увійшли М.Грушовський, М.Полак і П.Шталь. Комітет закликав народ і армію до активної антифашистської боротьби, організації на місцях національно-революційних комітетів (вони мали стати політичними органами боротьби за звільнення Словаччини, а після перемоги – уособлювати політичну владу), підготовки загального страйку, який би передував збройному повстанню.

У вересні 1943 р. почалися переговори між керівниками нелегальної Компартії Словаччини і представниками некомуніс-

тичної частини руху Опору. З самого початку їхні погляди збіглися в одному: метою антифашистської боротьби у Словаччині є утворення Чехословацької республіки на принципах рівноправності словаків і чехів. Проте обидві сторони мали різні погляди на внутрішню політику і зовнішньополітичну орієнтацію нової держави.

Переговори завершилися в другій половині грудня 1943 р., а їхні результати закріпила так звана *Різдвяна угода* – один з найважливіших документів словацької національно-визвольної боротьби під час Другої світової війни. Були поставлені такі завдання: об'єднати боротьбу словацького народу з метою повалення існуючого режиму; за сприятливих умов захопити владу і управляти в країні до обрання законного уряду; встановити зв'язок з емігрантським урядом. Визначено також соціально-економічні заходи демократичного характеру. Політично положення угоди відображали ідею відновлення Чехословацької республіки.

Найважливішим результатом переговорів стало створення *Словацької національної ради* – вищого органу антифашистського фронту. Вона мала не лише координувати основні сили руху Опору, але й виступати офіційним представником словаків, агоді взяти у країні всю законодавчу і виконавчу владу. Незважаючи на те, що Словацька національна рада була створена на паритетних засадах (Комуністична, Аграрна і Соціал-демократична партії), ініціативою в ній оволоділи комуністи (К.Шмідке, Л.Новомєський, Г.Гусак).

Особливі плани щодо взаємовідносин словаків і чехів мав емігрантський уряд, який мав намір відновити Чехословацьку республіку на підставі концепції чехословакізму. Свої погляди він обнародував „Урядовою заявою” 1943 р., у якій йшлося про чехів і словаків як один народ.

У грудні 1943 р. Е.Бенеш побував у Москві, де провів переговори з закордонним керівництвом словацьких комуністів. Словаки пропонували вирішити такі питання: видати відозву про активізацію національно-визвольної боротьби, визнати Е.Гаху і

Й.Тісо зрадниками; офіційно пообіцяти вирішити словацьке питання на рівноправних з чехами засадах.

Навесні 1944 р. основні сили словацького національно-визвольного руху почали готувати збройне загальнонаціональне повстання. У командуванні словацької армії і в деяких політичних та економічних органах Словацької держави переважали антифашисти. Вони брали участь у національно-визвольній боротьбі за переконанням. Але були й такі, чиї дії обумовлювалися певними застереженнями. Зокрема, військовий міністр Ф.Чатлош спробував зберегти свої позиції і відправив власний меморандум представникам радянського командування. У ньому зазначалося, що словацька армія зможе за одну ніч знешкодити німецькі військові та цивільні установи у Словаччині і допомогти Червоній армії.

Керівництво словацьких комуністів відкинуло меморандум Ф.Чатлоша як спробу зберегти існуючий державний режим. Завдання Компарті полягало передовсім у тому, щоб паралізувати дії емігрантського уряду на території Словаччини і готувати збройне повстання. Комуністи приділяли постійну увагу оновленню і розширенню нелегальної загальнословацької організаційної сітки своєї партії. Весною і влітку 1944 р. вони політично, ідейно і організаційно проникли у всі сфери суспільного життя: армію, державні і правоохоронні органи. Комуністи домоглися того, що склад Словацької національної ради вже не визначався автоматично за принципом паритету, а відповідав політичній ситуації в русі Опору. Перевагу в національних комітетах здобули комуністи і ліві соціал-демократи.

На початку 1944 р. В.Шробар і його група руху Опору почали організовувати свої національні комітети. Вони утворили *Земельну національну раду* і 28 квітня 1944 р. спробували замінити нею Словацьку національну раду. Однак ця акція не знайшла належної підтримки і навіть призвела до зміцнення позицій Словацької національної ради, зросту її авторитету.

Значними виявилися розходження між Компартією та іншими політичними силами з ряду важливих проблем. Однією з

них було визнання національної самобутності словаків і рівноправного становища Словаччини в оновленій Чехословацькій республіці. Позиції Компартії і Словацької національної ради були чітко сформульовані у Різдвяній угоді. Однак, її ухвали не визнавали Е.Бенеш і його уряд. У своїх рекомендаціях президент допускав децентралізацію, але не визнавав Словацьку національну раду як вищий орган руху Опору в країні та її позицію з національного питання.

Наприкінці липня 1944 р. Словацька національна рада подала Е.Бенешу і його уряду Меморандум щодо словацького національного питання. У ньому були конкретизовані принципи Різдвяної угоди: необхідною умовою оновлення Чехословацької республіки проголошено принцип рівноправності словаків і чехів як суб'єктів державотворення.

Різним був підхід основних течій у русі Опору до вищого етапу національно-визвольної боротьби. Ті, які орієнтувалися на еміграційний уряд, прагнули до військового перевороту силами словацької армії. Такий план не передбачав широкої участі народних мас у збройній акції і був розрахований на те, що антифашистськи налаштовані кола зможуть зайняти провідне становище у відновленій державі.

Комуністи задумували повстання як загальнонаціональне. Ядром повстанських сил ставали партизанські загони. Передбачалося провести широку мобілізацію і озброїти народ. Вагоме місце у повстанні відводилося словацькій армії. Переговори між Словацькою національною радою і антифашистськи налаштованими офіцерами у квітні 1944 р. завершилися угодою про взаємодію, був створений координаційний орган руху Опору – *Військовий центр*. Його очолив начальник штабу командування сухопутних військ у Банській Бистриці підполковник Я.Голіан. Створення Військового центру і його підпорядкування Словацькій національній раді сприяло розширенню антифашистського фронту.

29 червня на спільному засіданні Словацької національної ради і Військового центру було затверджено конкретний план

повстання. Наступна нарада (27 липня 1944 р.) підтвердила, що Словацька національна рада є керівним органом національно-визвольної боротьби словацького народу.

Зростання партизанського руху сприяло втягненню в антифашистську боротьбу солдатів і офіцерів окремих гарнізонів словацької армії. В останній декаді серпня відбулися відкриті сутички, партизани захопили декілька міст і сіл, здійснили диверсійні акції. 28 серпня у Мартіні словаки затримали членів німецької військової місії, які поверталися з Румунії. Того ж дня на словацьких кордонах почали зосереджуватися німецькі війська. У такій ситуації Військовий центр наказав привести у бойову готовність всі повстанські підрозділи в армії. Приводом до повстання стала німецька окупація Словаччини вранці 29 серпня. Досить швидко повстання охопило майже дві третини держави. Основні сили повстанців знаходилися у центральній Словаччині. Місцем осідку керівних органів стала Банська Бистриця. Найчисельнішими з повстанських сил були частини словацької армії (55 тис.). Вона сформувалася як антифашистська і спільно з партизанськими загонами воювала проти німецьких окупантів.

Всю повноту влади взяла на себе Словацька національна рада, яка 1 вересня 1944 р. видала *Декларацію про відновлення Чехословацької республіки*. У ній також проголошувалося приєднання словаків до країн антифашистської коаліції. До розв'язання основних соціальних, економічних і культурних проблем передбачалося приступити після укладення угоди між представниками словацького і чеського народів. Декларація відзначала необхідність у майбутньому здійснити демократичні принципи у соціальній політиці, впорядкувати землеволодіння.

Словацька національна рада утворила 12 вересня Раду оборони, сформувала ряд центральних відомств, встановила контроль за роботою підприємств і транспорту. Відновлено демократичні свободи, розпущені і заборонені на визволеній території Глінкова партія і Глінкова гвардія, інші організації.

Одним з найважливіших завдань було принципове вирішення словацького національного питання. Повстанські органи вважали, що нова Чехословаччина повинна стати державою двох рівноправних народів. Вони вимагали також визнати Словацьку національну раду вищим органом законодавчої і виконавчої влади словацького народу. Однак Е.Бенеш і його уряд надалі відстоювали чехословакізм і вважали цю Раду лише тимчасовим земельним національним комітетом. До прибуття уряду у звільнені райони вищу владу мав здійснювати урядовий делегат (Е.Бенеш призначив делегатом соціал-демократа Ф.Немеца). Проте Словацька національна рада відкинула ці плани.

Серед антифашистських некомуністичних сил виділялася група В.Шробара, яка орієнтувалася на президента і його уряд. Вона заперечувала словацьку самобутність і дотримувалася позицій чехословакізму. Певний вплив серед інтелігенції мала група колишніх аграріїв, лідерами якої були Я.Урсіні і Й.Леттріх. У вересні 1944 р. вони утворили Демократичну партію, програмною вимогою якої була автономія Словаччини. Обидві групи, опозиційні до нацистської Німеччини і тісовського режиму, прагнули відновити Чехословацьку республіку.

Під час повстання в країні з різними офіційними дорученнями і повноваженнями перебували представники уряду Е.Бенеша, які збирали відомості про реальний стан справ у Словаччині. Зокрема, П.Дртіна у жовтні 1944 р. повідомляв Е.Бенеша, що в Словацькій національній раді мають вплив і керують комуністи й аграрії (Демократична партія. – М.К.), а прихильники чехословакізму від співробітництва усунені. Він також зазначав, що невизнання словаків самостійною нацією вже не відповідає реальній ситуації і новим вимогам.

Такі повідомлення впливали на політичні плани емігрантського уряду. Особливо це проявилось під час двосторонніх (13 жовтня) лондонських переговорів представників Словацької національної ради і чехословацького уряду. До складу слова-

цької делегації входили заступники голови Словацької національної ради Л.Новомеский і Й.Урсіні.

Під час переговорів Л.Новомеский вимагав визнати самостійність словаків і надати вищі повноваження Словацькій національній раді. Після того, як уряд Е.Бенеша 23 жовтня 1944 р. визнав Словацьку національну раду керівним політичним органом руху Опору в Словаччині, президент погодився з її владою на звільненій словацькій території. 14 листопада повноважна словацька делегація відбула з Лондона до Москви, де перебувала до 14 січня 1945 року.

Після повстання уряд Й.Тісо намагався сформувати нові частини словацької армії – Домобрану. У січні 1945 р. її чисельність склала понад 29 тис. осіб. Однак цій армії німецьке командування не довіряло і використовувало переважно для фортифікаційних робіт.

Хоча німецьким військам вдалося перемогти словаків, їх антифашистська боротьба не припинилася. Значна частина повстанських сил пішла в гори, звідки продовжувала активні партизанські операції. Словацьке національне повстання було найзначнішою політичною і воєнною подією національної боротьби. Воно завадило нацистам використати у своїх цілях словацьку армію і економічний потенціал країни.

3. Організація управління на звільненій території

Напередодні Словацького національного повстання була сформована нова державна система, визначена її структура. Найвищим органом влади стала Словацька національна рада. Вона розробила і схвалила законодавчі документи політичного і соціально-економічного характеру, проголосила відновлення довоєнної Чехословацької республіки. Вищу виконавчу владу уособлювала *Колегія уповноважених*. Місцевими органами були національні комітети.

Наприкінці листопада 1944 р. з'єднання Червоної армії почали звільняти територію Словаччини. У боях брав участь Чехословацький корпус під командуванням Л.Свободи. У грудні між делегацією Словацької національної ради та інших політичних сил відбулися переговори. Сторони домовилися про включення військовослужбовців колишньої словацької армії та партизанських загонів до складу цього корпусу. Однак, Е.Бенеш не довіряв частинам, сформованим на території СРСР. У зв'язку з цим він намагався організувати ще одну армію, яка б підпорядковувалася його уряду. З цією метою на звільнену територію прибув генерал А.Гасал, що призвело до конфлікту з радянським командуванням. Спроба утворення другої армії під контролем чехословацького уряду не вдалася.

Звільнені території перебували під радянським військовим управлінням, а словацькі органи влади мали лише обмежені права. Питання характеру влади, управління і дальшого розвитку на звільненій території набували все більшої актуальності. Тому Словацька національна рада почала створювати єдине управління звільненою територією. 21 січня 1945 р. у Требішові повноважна делегація Словацької національної ради (Л.Новомескі, В.Шробар, Я.Пулл, Я.Урсіні) утворила 9 робочих управлінь. Вони діяли впродовж 10 днів як центральні органи влади на звільненій території.

1 лютого 1945 р. Словацька національна рада переїхала в Кошице, а урядовий делегат Ф.Немец склав свої повноваження. 4 лютого Словацька національна рада видала свій перший програмний документ – *Маніфест*, який закликав об'єднати всі сили для боротьби з нацизмом. Маніфест відкинув політичну систему домюнхенської Чехословацької республіки і сформулював основні принципи рівноправних взаємин між чехами і словаками у новій державі.

7 лютого вся повнота влади перейшла до Президії Словацької національної ради, яка утворила третій склад Колегії уповноважених з правами уряду. Урядові портфелі поділили демо-

крати (9) і комуністи (4). Цей орган влади сформували так, що заступником кожного уповноваженого був призначений представник іншої політичної партії.

2 березня Президія Словацької національної ради ухвалила *Меморандум*. Він став платформою словацької делегації для переговорів з лідерами Компартії Чехословаччини та емігрантським урядом. Словаки вимагали визнати Словацьку національну раду єдиним представником словацького народу, тимчасово зберегти за Словаччиною самостійність в економічній, фінансовій і митній справах. Повноважну словацьку делегацію на московських переговорах (березень 1945 р.) представляли комуністи (Г.Гусак, Л.Новомєський, Й.Шолтеш), демократи (В.Шробар, Я.Урсіні, Я.Стик) і від військових безпартійний М.Фер'єнчик.

Після тривалих дискусій 29 березня було досягнуто угоди і розв'язано три основні завдання: словаків проголошено самобутньою нацією, врегульовано взаємовідносини словаків і чехів на рівноправних принципах і визнано Словацьку національну раду носієм законодавчої та виконавчої влади у Словаччині. Тоді ж було сформовано 25-особовий чехословацький уряд із числа представників шести політичних партій. Його очолив соціал-демократ З.Фірлінгер. Міністрами стали 9 словаків (комуністи і демократи). 2 квітня члени уряду Е.Бенеша подали у відставку. 5 квітня склад кабінету міністрів З.Фірлінгера, відповідно до московських домовленостей, був офіційно названий на засіданні Словацької національної ради. 11 квітня вона обрала Президію на чолі з К.Шмідке (Компартія) і Й.Леттріхом (Демократична партія). Був сформований також новий склад Колегії уповноважених (6 демократів, 5 комуністів і один безпартійний), яка здійснювала виконавчу владу до травня 1946 року.

Формуванням цих органів Словацька національна рада перейшла від революційних методів державного будівництва до парламентсько-конституційних. 21 квітня Словацька національна рада дещо обмежила свою компетенцію, відмовившись від законодавчих актів у справі оборони і зовнішньої політики, від-

давши ці питання у відання центрального уряду. Водночас вона ухвалила, що законодавчі акти загальнодержавних органів, декрети президента щодо закордонних справ, зовнішньої торгівлі і оборони мають силу на території Словаччини лише при умові їх попереднього узгодження із словацьким законодавчим органом. У решті випадках вся повнота законодавчої і виконавчої влади залишалася за Радою. Від часу звільнення країни від нацистів, словацькі політичні сили відстоювали лише національний принцип. Практично не ставили питання про утворення федерації Словаччини і Чехії.

Уряд В.Туки 8 травня капітулював – формально Словацька республіка припинила своє існування. Після того, як Червона армія повністю перебрала під свій контроль Словаччину, до Братислави прибули керівники словацьких органів влади і уряд З.Фірлінгера (6 травня). Цей уряд 10 травня у супроводі маршала Р.Малиновського і радянського посла в Чехословацькій республіці В.Зоріна перемістився до Праги. 12 травня до празького Граду повернувся президент Е.Бенеш. Перед своїм від'їздом, звертаючись до мешканців Братислави, які зібралися на площі перед Національним театром, Е.Бенеш підкреслив:

„Словаки є і завжди будуть у республіці рівноправними, у Словаччині вони будуть управляти своїми справами так само, як чехи своїми чеськими справами. Що стосується наших спільних справ, то ми розумно і демократично будемо вирішувати їх разом. Було б нерозумно, якщо б ми не хотіли визнавати, що словаки у цій війні перш за все порівняно більше сприяли своєму визволенню, ніж у першій війні (у Першій світовій війні – М.К.). Словаки національно і політично значно вирости і змужніли. Я з задоволенням це констатую і радо підкреслюю.”

11 травня 1945 р. до Братислави прибули представники Словацької національної ради Г.Гусак і Т.Тварожек. Через кілька днів туди переїхало керівництво словацької Компартії та національних органів. У Кошицях залишилися лише представники Колегії уповноважених для Східної Словаччини.

РОЗДІЛ XIII

СЛОВАЧЧИНА У 1945–1992 рр.

1. Державно-політичне становище в перші повоєнні роки

Словацька політична еміграція. Наприкінці Другої світової війни зі Словаччини емігрувало близько 15 тис. осіб. Більшість з них склали військові – учасники Домобрани, Глінкової гвардії. Чимало було членів Глінкової словацької народної партії, Глінкової молоді, вищих державних урядовців, культурних діячів, журналістів та ін. За домовленостями з Й.Тісо у Німеччині (у Ейдхоффені) була створена Словацька евакуаційна комісія.

Словацька політична еміграція опинилася у складній ситуації. Після поразки Німеччини вона переорієнтувалася на інші західні країни. Однак останні, всупереч сподіванням словацьких політичних лідерів, визнали Чехословацьку республіку і змирилися з радянською сферою впливу у Центральній Європі. Для налагодження активної політичної діяльності в еміграції словацькі лідери повинні були передовсім вирішити два важливі питання: змити зі Словацької держави пляму фашизму; домовитися з західними урядами про те, щоб її керівників не видали чехословацькій владі.

30 травня 1945 р. словацькі емігранти в Австрії уклали *Пам'ятний лист*, адресований Словацькій лізі в США. У ньому йшлося про політичне становище словаків на батьківщині та в еміграції. Цей документ підписали 92 відомі громадські та політичні діячі, серед них письменники Л.Бешеновський, К.Стрем, М.Урбан та ін.

У післявоєнній словацькій політичній еміграції можна умовно виділити чотири основні сили. Їх представляли К.Сідор, Ф.Дюрчанський, Словацька національна рада у Лондоні та Сло-

вацький революційний визвольний рух. Найактивнішим виявився Ф.Дюрчанський, перший міністр закордонних справ в уряді Й.Тісо. У 1940 р. він відійшов від політичної діяльності і працював на юридичному факультеті Братиславського університету. Емігрував у квітні 1945 р. На початку 1946 р. Ф.Дюрчанський заснував в Італії *Словацький комітет дії*. Опираючись на статті конституції 1939 р. цей комітет він проголосив екзильним урядом Словацької республіки.

Однією з перших акцій Словацького комітету дії були три меморандуми, запропоновані для розгляду на Паризькій мирній конференції у 1946 р. У першому з них була поставлена вимога визнати Словаччину переможеною країною і не допустити її включення до складу Чехословацької республіки. У другому йшлося про потребу проведення у Словаччині референдуму. Третій документ вимагав ліквідації Чехословацької республіки як штучно утвореної держави. Оскільки Словацький комітет дії великі держави не визнали офіційним представником словаків, ці документи не розглядали.

На батьківщині Словацький комітет дії намагався нав'язати контакти з національним підпіллям, інформувати його про свої акції і становище, перенести визвольну боротьбу у Словаччину і таким чином підвищити свій авторитет за кордоном. 26 червня 1946 р. опубліковано *Загальні директиви визвольної діяльності в межах словацького революційного визвольного руху*. Вони ставили метою звільнення Словацької республіки від радянських і чеських окупантів та проголошення демократичної держави. Ф.Дюрчанський у березні 1947 р. організував в Італії радіостанцію „Голос Словацької республіки”, яка мала впливати на громадську думку Словаччини.

Словацьку національну раду в Лондоні очолив П.Прідавка. Він емігрував ще у квітні 1939 р. і був співзасновником паризької Словацької національної ради. У 1940 р. переїхав до Лондона, де співробітничав з М.Годжою і Ш.Осуським. Через два роки він заснував Словацьке національне об'єднання, яке в січні

1944 р. було реорганізоване у Словацьку національну раду в Лондоні. 14 березня 1945 р. ця організація звернулася з меморандумом до урядів США, Великобританії та Франції з вимогою не допустити включення Словаччини до складу Чехословацької республіки. У січні 1946 р. на засіданні Генеральної Асамблеї ООН вона вимагала провести у Словаччині референдум про її перебування у складі Чехословацької республіки.

Словацька революційна визвольна боротьба об'єднала емігрантів-словаків у Німеччині та Австрії. Ця організація була утворена наприкінці грудня 1945 р. за ініціативою Л.Янковича. Головна її мета – пропаганда словацької державності. Видавала місячник „Вільна Словаччина”, входила до складу „Антибільшовицького блоку народів”.

Поміркованішу групу політичної еміграції представляли К.Сідор і його оточення. Оскільки в березні 1939 р. він відмовився на вимогу нацистської Німеччини проголосити самостійну Словацьку державу, то його швидко виїснили на задвірки політичного життя. У роки війни (до червня 1945 р.) він був словацьким послом у Ватикані. К.Сідор допомагав емігрантам, підтримував контакти зі Словацькою національною радою у Лондоні, словаками в США, однак політично був пасивним. Це пов'язувалося з його уявленнями про форми і способи боротьби за словацьку справу, які впливали з міжнародної ситуації.

Сили словацької політичної еміграції були розпорошені. Вона не мала належної зовнішньої підтримки, оскільки нову Чехословацьку республіку визнала більшість держав світу.

Словацьке підпілля в 1945–1947 рр. Засади нелегальної діяльності за відновлення Словацької держави були закладені наприкінці Другої світової війни. Ідейну платформу словацького підпілля розробив з'їзд молодого словацького покоління у Пієштянах. На початку 1945 р. була утворена таємна організація для збирання інформації про ситуацію у країні – *Словацька таємна оборона*. Вона налічувала понад 200 членів. Хоча повною мірою вона не змогла розгорнути належну підпільну діяльність, але

зобілізувала найактивніших прихильників, які брали участь у різних визвольних акціях як у Словаччині, так і за її межами.

Опір новому державному режиму був стихійним, переважно ініціювали його студенти. У липні 1945 р. відбулася листівкова акція, яку провело „Керівництво словацьких націоналістів”. Велику підпільну роботу проводили групи Й.Бачкорі та Ю.Рачіка у Братиславі, Ю.Прокейна і Е.Світану в Нітрі, І.Кубеніка у Жиліні та ін. Вони поширювали листівки, видавали нелегальну пресу, закликали до терористичних акцій та ін. Ці групи не мали єдиного керівного центру, були позбавлені інформації про діяльність політичної словацької еміграції, не мали з нею жодних контактів.

З 1946 р. поруч з дрібними групами почали виникати великі підпільні організації. Незважаючи на те, що з квітня 1947 р. органи держбезпеки викрили шість організацій і 48 їхніх учасників ув'язнили, інші продовжували діяти. Активною була організація у Жиліні (А.Мельтцер), члени якої друкували і розповсюджували нелегальні листівки і газети. Великою підпільною організацією був „Центр Словацького комітету дії у Словаччині”, утворений у травні 1947 р. в Братиславі. Чимало її учасників займали керівні посади у державних відомствах. Нечисленною, але міцною була група Я.Кемпни. Своє завдання вона вбачала у поновленні легальної діяльності всіх словацьких національно-патріотичних сил.

Суспільно-політичне життя й урядова політика у 1945-1947 рр. Кошицька урядова програма заклала підвалини нової політичної системи. У Словаччині була дозволена діяльність лише двох політичних партій – Комуністичної і Демократичної. Вони увійшли до складу Національного фронту чехів і словаків, який став їхнім координаційним органом.

Для чіткого розмежування компетенцій між центральними органами влади і Словацькою національною радою, остання запропонувала провести взаємні переговори. 25 травня 1945 р. її керівництво видало Директиви для переговорів з чехословаць-

ким урядом і представниками чеського політичного життя. Визначальною у Директивах була ідея федеративного союзу словаків і чехів. Основні положення стосувалися того, що Чехословаччина повинна бути єдиною і неподільною державою двох рівноправних народів, мати главу держави, парламент, уряд, а також словацькі законодавчий орган і уряд. До часу прийняття конституції Словацька національна рада у Словаччині зберігала законодавчі і виконавчі функції. З таким принципом державотворчих зв'язків не погодилися чехи. Деякі члени чехословацького уряду (Я.Шрабек, А.Прохазка, В.Майєр) запропонували розглянути інший, земельний проект державного устрою. Проте він підтримки не дістав.

Переговори тривали впродовж 31 травня – 2 червня 1945 р. і завершилися підписанням документа, який згодом назвали Першою празькою угодою. Федеративний устрій словакам не вдалося відстояти. Угода передбачала, що до скликання парламенту законодавчу і виконавчу владу будуть мати президент і центральний уряд. Словацька національна рада залишалася повноправним представником словацького народу, носієм законодавчої і виконавчої влади у Словаччині. Декрети президента на її території набували чинності лише після їх схвалення словацьким парламентом.

Урядова програма ґрунтувалася на ідеї будівництва національної держави чехів і словаків та принципі колективної вини німців і угорців. Зі словацької території в Угорщину переселили понад 70 тис. угорців, приблизно стільки ж словаків – з Угорщини у Словаччину. Спроби примусової асиміляції решти угорців через словакізацію і їх депортацію до чеського прикордоння (близько 44 тис. осіб) були несумісними з демократичними принципами. Ситуація у південній частині Словаччини почала нормалізовуватися лише в 1948 р., коли угорцям повернули громадянські права.

Улітку 1945 р. відбулися вибори до національних словацьких комітетів. 28 серпня депутати зустрілися у Банській Бист-

риці, сформували новий склад Словацької національної ради, обрали представників до Тимчасових національних зборів Чехословацької республіки. У прийнятій Декларації були зазначені невідкладні завдання в економічній і культурній сфері, які потребували негайного вирішення. 14 серпня новий склад Словацької національної ради утворив Президію з п'яти осіб, яку очолив голова Демократичної партії Й.Леттріх. Головою Колегії уповноважених обрано комуніста К.Шмідке. У жовтні 1945 р. скликано Тимчасові національні збори Чехословацької республіки, в яких словаки мали третину мандатів. Парламентський регламент передбачав, що законодавчі постанови щодо Словаччини приймалися лише за згодою більшості словацьких депутатів.

З кінця 1946 р. активізувалося суспільне життя, зумовлене відновленням діяльності старих і утворенням нових політичних партій. У січні 1946 р. між Компартіями Чехословаччини і Словаччини та Чехословацькою соціал-демократичною партією було досягнуто компромісної угоди про відновлення діяльності Соціал-демократичної партії Словаччини під назвою – *партія Праці*. Її очолили І.Дерер (почесний голова) і І.Фрлічка. 1 квітня на підставі об'єднання двох політичних течій – католицької і національно-соціалістичної – утворилася *партія Свободи* на чолі з В.Шробаром (почесний голова) і Й.Дешком.

Наступні переговори між представниками центрального уряду і словацьких органів влади відбулися 9–11 квітня 1946 р. За їх підсумками прийняли документ, відомий як Друга празька угода. Вона не була новим політичним договором між словаками і чехами, а лише доповнювала і уточнювала головні положення попередньої.

У травні 1946 р. відбулися вибори до Національних зборів Чехословацької республіки. В Чехії комуністи здобули перемогу, одержавши 40,17% голосів (93 мандати). Натомість у Словаччині впевнено перемогла Демократична партія – 62% (43 мандати). Вона визначала лінію словацької парламентської фракції, оскільки закони схвалювалися лише за згодою не менше половини де-

путатів парламенту (у його складі словаки мали лише 69 місць замість попередніх 100: 43 – демократи, 21 – комуністи, 3 – партія Свободи і 2 – партія Праці). Головою парламенту став національний соціаліст чех Й.Давід, а заступниками від словаків Я.Шевчік (демократ) і Ф.Комзала (комуніст).

На підставі співвідношення голосів, поданих за кожну партію у Словаччині, був сформований новий склад Словацької національної ради (100 депутатів), яку очолив лідер Демократичної партії Й.Леттріх. Перемога демократів налякала не лише комуністів, а й інші політичні партії як у Словаччині, так і в Чехії. Для дискредитації Демократичної партії використовували різні методи, передовсім, психологічного тиску (похід загонів колишніх партизанів на Братиславу, страйк на захист Чехословацької республіки тощо). Словацькі військові частини терміново передислоковували на територію Моравії, а на їхні місця прибували чеські.

Боротьбі проти домінації Демократичної партії у словацькому суспільстві її противники підпорядкували обмеження самоврядності та компетенції Словаччини. За таких умов 14 червня 1946 р. розпочалися чергові словацько-чеські переговори на підставі проекту Чеського національного фронту. Він містив чотири статті: а) відносини між словацькими національними органами і центральною владою; б) повна ліквідація тих елементів, які підтримують заборонену на території Словаччини Глінкову партію; в) суд над Й.Тісо; г) ставлення керівництва словацької церкви до політичних подій у країні. З цим проектом погодилися всі чеські політичні партії і три словацькі (Комуністична, Праці, Свободи). Проект від демократів, як основу переговорів, відхилили.

Переговори завершилися підписанням 27 червня 1946 р. так званої Третьої празької угоди. На цей раз центральний уряд одержав право контролю над законодавчою діяльністю словацького парламенту. Наприклад, за період з 27 червня 1946 р. до 10 травня 1947 р. керівництво Словацької національної ради видало 32 ухвали, з яких лише три були схвалені офіційною Пра-

гою. В угоді визначалася також безпосередня відповідальність Колегії уповноважених перед центральним урядом. Словацькі уповноважені персонально підпорядковувалися також відповідному галузевому загальнодержавному міністру. Отже, офіційна Прага вже визначала політику у Словаччині. Чииність Третьої пражської угоди передбачалася до прийняття конституції Чехословацької республіки.

У Кошицькій урядовій програмі була спеціальна стаття про суд над організаціями і особами, причетними до розв'язання війни. Зокрема, до них належали члени словацького уряду, сейму і президент Й.Тісо. У Словаччині показові суди над нацистськими злочинцями, зрадниками і колаборантами почалися вже 15 травня 1945 р. До 31 серпня 1946 р. було винесено майже 4 тис. вироків, зокрема 17 смертних (В.Тука, А.Вашек, О.Кубала, Й.Шміговський та ін.).

29 жовтня 1945 р. американська військова адміністрація у Баварії видала чехословацькому уряду Й.Тісо. Відтоді почався тиск на владу з метою не допустити судового процесу. Радіостанція „Голос Словацької республіки” закликала провести акції захисту Й.Тісо. 19–20 березня 1947 р. відбулися масові демонстрації у П'єшт'янах, Новом Месте над Вагом і Хіноранах. 2 грудня 1946 р. розпочався суд над керівниками Словацької держави. Смертні вирокі винесли Й.Тісо і Ф.Дюрчанському (заочно), А.Маха засудили до 30 років ув'язнення.

Після невдачі на парламентських виборах 1946 р. комуністи планували взяти реванш у наступній виборчій кампанії і всі зусилля спрямували на позапарламентські форми боротьби за владу. За вказівкою комуністичного керівництва 30 жовтня голова словацького уряду Г.Гусак і його члени від Компартії К.Безек, Л.Новомеский, Й.Пулл і Й.Шолтеш, як і три інших уповноважених, подали у відставку. Так виникла урядова криза, якою скористалася комуністи. Унаслідок переговорів між політичними партіями було досягнуто угоди про те, що новий склад Колегії уповноважених знову очолить Г.Гусак, але жодна з політичних

сил не буде мати абсолютної більшості. У таких умовах 20 листопада 1947 р. був сформований новий склад словацького уряду, в якому демократи отримали лише шість міністерських портфелів з 15. Осіння політична криза 1947 р. завершилася компромісом. Компартія не змогла повністю досягнути поставленої мети. Водночас політичний вплив Демократичної партії зменшився. Ця криза стала прологом підготовки Компартії Чехословаччини до захоплення аналогічними методами влади у державі.

У лютому 1948 р. було реорганізовано Словацьку національну раду, яку очолив К.Шмідке. Переважну більшість депутатів склали комуністи. У новому уряді (голова Г.Гусак) демократи отримали лише два портфелі.

2. Словацьке суспільство в тоталітарній Чехословаччині

Формування тоталітарної системи. Унаслідок комуністичного перевороту в лютому 1948 р. запроваджено тоталітарно-репресивний режим. Були знищені залишки колишньої політичної влади, почали діяти нові закони. 9 травня 1948 р. Національні збори ухвалили Конституцію. Вона закріпила специфічні форми державного устрою чехів і словаків, розроблені Компартією і вперше відображені у Празьких угодах 1945–1946 рр. Конституція зафіксувала визнання самобутності словаків („Чехословацька республіка – єдина держава двох рівноправних слов'янських народів – чехів і словаків”) і державної єдності Чехословаччини („Територія держави становить єдине і неподільне ціле”). Були утворені єдині верховні органи влади. До їх компетенції належали питання, які мали загальнодержавне значення (питання оборони, зовнішньої політики тощо). У компетенції словацького законодавчого органу були питання розвитку національної культури, освіти, зміна меж адміністративних районів, питання спорту, охорони здоров'я і соціального забезпечення та ін. Колегія уповноважених, яку призначав центральний уряд, мала виконавчу владу, окрім питань оборони, зовнішньої політики і зов-

нішньої торгівлі. Конституція 1948 р. узаконила повну підлеглість словацьких національних органів верховним установам Чехословацької республіки. Це означало, що словацькі органи влади лише визначали питання, а закони ухвалювала офіційна Прага.

Президент Е. Бенеш не підписав тексту конституції і 7 червня 1948 р. подав у відставку. Новим главою держави став лідер Компартії Чехословаччини К. Готтвальд. 16 червня центральний А. Запотоцького призначив новий, десятий склад Колегії уповноважених на чолі з Г. Гусаком. За результатами виборів до Національних зборів 28 липня була сформована нова Словацька національна пала, у якій комуністи мали 78 мандатів зі 100.

У політичному житті встановився тоталітарний режим. Він супроводжувався повним контролем суспільного та культурного життя, репресіями опонентів. Визначні політичні діячі, вищі офіцери, інтелектуали нелегально покидали країну. За приблизними підрахунками впродовж 1945–1949 рр. із Словаччини виїхало 82,1 тис. осіб. У США в 1950 р. виникла Рада вільної Чехословаччини, однак її роль у політичному житті словаків на еміграції була незначною.

Однією з найтрагічніших сторінок словацької історії стали політичні процеси кінця 40-х – початку 50-х років над визначними партійними і державними діячами. Серед перших жертв терору був В. Клементіс. У 1951 р. групу словацьких комуністичних лідерів звинуватили у так званому буржуазному націоналізмі й заарештували, а в 1954 р. засудили на різні строки ув'язнення. Поступова їхня реабілітація почалася лише з другої половини 50-х років. Л. Новомеского було звільнено у 1956 р., Л. Голдоса – у 1957 р., Г. Гусака – у 1960 р. До 1963 р. майже всіх безпідставно засуджених словацьких діячів реабілітували.

Репресії торкнулися й церкви. Навесні 1950 р. ліквідували більшість монастирів, а монахів відправили в концентраційні табори або на військову службу. Значного суспільного резонансу набрав суд (1951) над трьома словацькими єпископами, яких

фальшиво звинуватили у шпигунстві. В таких умовах почала формуватися підпільна словацька церква.

Окремі нововведення мали декларативний характер і не змінювали системи комуністичної влади. Зокрема, 31 липня 1956 р. чехословацький парламент прийняв закон про деяке розширення повноваження словацьких національних органів. До компетенції Словацької національної ради належали питання прийняття законів, формування Колегії уповноважених та призначення її окремих членів, обговорення і затвердження планів економічного і культурного розвитку країни та ін. Однак це не стосувалося тих, які мали загальнодержавне значення або вимагали особливого регулювання з боку центрального уряду.

11 липня 1960 р. Національні збори прийняли нову конституцію, яка затвердила нову назву держави – Чехословацька Соціалістична Республіка (ЧССР). На цей раз словацька автономія черговий раз була урізана. Колегію уповноважених ліквідували, а єдиним національним органом державної влади й управління стала Словацька національна рада як регіональний виконавчий орган. Національні комітети призначалися центральною владою. З цього часу Словацька національна рада фактично відігравала лише роль символу державної влади.

Криза комуністичного режиму. Обмеження автономії словацьких національних органів влади призвело до виникнення у Словаччині національно-реформістського руху. Його лідерами були Г.Гусак, Л.Новомеский, Д.Окалі та ін. Активну участь у ньому брали словацькі публіцисти і літератори Л.Мнячко, Р.Каліський, Д.Татарка та ін. Усі вони вірили у можливість реформування комуністичної системи в країні, виступали проти празького централізму, який обмежував права словаків. Політика центрального керівництва щодо словаків сприймалася як неочехословакізм (теза про так зване зближення народів, зміни у словацькому правописі тощо). Національний рух у Словаччині, його демократичний аспект поглиблювали кризу політичного режиму. Проти режиму відкрито виступила й частина вищого компартійного ке-

рівництва зі словаків на чолі з А. Дубчеком. Їх підтримали чеські комуністичні реформатори (З. Млинарж, Й. Смерковський, О. Шік), які сподівалися знайти у Словаччині опору в реалізації своїх демократичних планів.

Вище партійне комуністичне керівництво нетерпимо поставилося до опозиції словаків. Влітку 1967 р. лідер Компартії і президент А. Новотний відвідав окремі словацькі міста. Однак його виступи, спрямовані проти федералізації, посилили політичну напругу в країні. Словацьке питання було центральним на пленумі Компартії (жовтень 1967 – січень 1968), на якому А. Дубчека і його прихильників звинуватили в націоналізмі. Різкі випадки проти словацьких лідерів загострили внутріпартійну ситуацію. Це призвело до відкритої конфронтації у керівництві правлячої партії та прискорило заміну її лідерів.

5 січня 1968 р. Чехословацьку компартію очолив А. Дубчек. У суспільному житті розпочалися швидкі політичні зміни. Важливу роль відігравали засоби масової інформації, які відображали настрої суспільства. Відкрито висловлювали різні погляди на суспільний устрій у країні, з'явився плюралізм думок, свобода слова, скасована цензура. У березні 1968 р. новим президентом обрано Л. Свободу, компромісну політичну фігуру. Кадрові зміни відбулися в уряді, дипломатичному корпусі, армії та багатьох інших відомствах. З цього часу реформаторські сили стали домінувати у керівництві країною. Виникли різні опозиційні об'єднання, групи і клуби (Клуб-231, Клуб безпартійних активістів та ін.).

Майже три місяці тривала робота над *Програмою дій* Комуністичної партії, яку 5 квітня 1968 р. затвердило її керівництво. У Програмі були положення про розвиток демократії, нову систему політичного управління суспільством, необхідність створення федеративної держави. Проголошувалася теза, що партії Національного фронту є партиерами. Були визнані права громадян на створення добровільних організацій, об'єднань, спілок відповідно до інтересів і вимог різних прошарків і груп населення, свобода пересування і виїзду за кордон та ін. Програма дій акцентувала на

потребі прискорення реабілітації людей, які стали жертвами беззаконня. Така політика реформування політичної системи характеризувалася як рух до *соціалізму з людським обличчям*. У цьому формулюванні була критика сталінізму – політичної лінії попереднього партійного і державного керівництва, який призвів до беззаконь і репресій. Цим терміном дубчеківське керівництво визнавало, що політика репресій, насильницької колективізації, ідеологічної уніфікації була негуманною, соціалізм такими методами не будують. Нову політику чехословацького керівництва підтримала більшість (77%) словацького суспільства.

Одночасно зі значною політизацією суспільства, відбувалася диференціація політичних інтересів. Клуб безпартійних активістів став ініціатором формування загальної платформи всіх опозиційних сил. У середині травня 1968 р. чехословацька преса опублікувала програмний документ опозиції про шляхи усунення партійно-державного режиму і радикального реформування Компартії і держави. Цей документ, названий „Дві тисячі слів, звернених до робітників, селян, службовців, вчених, діячів мистецтва, до всіх громадян”, склав письменник Л.Вацулик і його підписали майже 70 діячів культури і науки, здебільшого комуністи.

Події у Чехословаччині викликали значний інтерес у світі. Водночас дуже стурбувалися лідери держав Варшавського блоку. Вони провели з цього приводу консультації, запросивши державно-партійних представників Чехословаччини. Оскільки дипломатичний тиск не дав бажаних результатів, радянське керівництво та його сателіти вдалися до військового шантажу, провівши 20 червня навчання військ блоку на чехословацькій території.

Протягом 29 липня – 1 серпня 1968 р. у Чієрні над Тисою відбулися переговори між лідерами СРСР і Чехословаччини. Чехословацька сторона пообіцяла вжити деяких заходів, які б розвіяли побоювання союзників. Одночасно офіційна Москва зобов'язалася вивести з чехословацької території свої війська і припинити в пресі критику дій реформаторів. 3 серпня радянські війська покинули Чехословаччину.

Останньою спробою мирно змусити партійно-державне керівництво Чехословаччини відмовитися від реформаторського курсу, була братиславська зустріч 3 серпня лідерів п'яти держав Варшавського блоку. Далі вступила у дію операція *Дунеті* – військова інтервенція з метою насильницького придушення демократичних перетворень у країні. В ніч з 20 на 21 серпня 1968 р. союзники (Болгарія, НДР, Польща, СРСР та Угорщина) захопили партійні і державні установи Чехословаччини, а її лідерів (А.Дубчека, Й.Смрковського, Ф.Крігеля, Й.Шпачека, П.Шимона і А.Черніка) вивезли до Москви. Єдиною особою, яка уникла арешту, був президент Л.Свобода. Під час цих подій по радіо передали два звернення до народу. В першому з них, яке належало керівникам Компартії, зокрема зазначалося, що союзні війська перейшли державний кордон Чехословаччини без відома президента, парламенту, уряду і керівника Компартії. Друге звернення було заявою ТАРС, у якій наводилися протилежні твердження.

На вторгнення окупантів (124 тис. військових, 500 танків) населення реагувало винахідливо: знімали пояснювальні дорожні знаки, нумерацію будинків, змінювали таблички з назвами сіл і містечок тощо. На вулицях міст розвішували плакати на підтримку керівництва країни, з вимогами вивести чужі війська. Ця тактика психологічного ведення війни певною мірою деморалізувала окупантів. Зокрема, вже через три дні окремі військові підрозділи замінили новими. Чехословацька армія виконала наказ президента і в бої не вступила. Єдиною силою, яка чинила опір всіма можливими засобами, були студенти. За перші три дні вторгнення на вулицях міст загинуло близько 30 і поранено понад 300 осіб. 25 серпня було проведено загальнонаціональний одно-годинний страйк протесту. По всій країні припинилася робота, гупли дзвони, вили сирени. Так суспільство протестувало проти окупантів. До кінця 1968 р. у Словаччині в різних сутичках загинула 31 людина.

Протягом 23–26 серпня 1968 р. у Москві проходили радянсько-чехословацькі переговори. В результаті Чехословаччині

було нав'язано угоду – *Московський протокол*, який став юридичною підставою для систематичного втручання у внутрішні справи республіки. З партійних і державних посад усунули найбільш послідовних прихильників реформ. Чехословаччина також підписала „Умови про тимчасове перебування радянських військ на території ЧССР” (6 жовтня 1968). Ці війська перебували там до 1989 р.

Працька весна 1968 р. активізувала проблему федералізації. У Словаччині під керівництвом Г.Гусака була створена конституційна комісія (квітень) для підготовки проекту перебудови держави. Після того, як Г.Гусак у серпні 1968 р. очолив словацьку Компартію, федералізація стала ключовим моментом його політики. 27 жовтня Національні збори ЧССР ухвалили закон „Про Чехословацьку федерацію” (28 жовтня президент Л.Свобода його оприлюднив у Братиславі; набув чинності 1 січня 1969 р.). Уперше від 1918 р. суб'єктами державного утворення стали дві національні держави – Чеська і Словацька республіки. Законодавчу владу уособлювали Федеральні збори. Вони склалися з Народної палати (137 депутатів від Чеської республіки і 63 депутати від Словацької республіки – пропорційно до кількості населення) і Палати національностей (по 75 депутатів від республік). Закон про федерацію передбачав: якщо Головою Федеральних зборів оберуть громадянина Чеської республіки, то першим його заступником стане депутат, громадянин Словацької республіки і навпаки. Федеральні збори обирали президента.

У нових умовах державного життя до Словацької національної ради обрали 150 депутатів. У її Президії були голова, чотири заступники, голови комісій та п'ять членів. У такому складі з незначними кількісними змінами у керівництві цей парламент формально уособлював словацьку державність аж до розпаду Чехословацької федерації.

Незважаючи на те, що були утворені Національні ради як верховні представницькі органи республік, республіканські уряди, фактично існувала унітарна держава. Приймали загальні за-

кони для двох держав не лише у сфері зовнішньої політики, оборони, валюти, федеральних матеріальних ресурсів, а й щодо планування, фінансів, промисловості, сільського господарства та ін. Крім цього, ухвалювали також закони, виконання яких у повному обсязі належало до компетенції республік. Зокрема, це стосувалося системи освіти, охорони здоров'я тощо. Звичайно, в умовах комуністичної системи ніяка форма федерації не могла функціонувати. Пірамідальна структура влади опиралася на так званий демократичний централізм, який був несумісний з принципами суверенітету.

Політика так званої нормалізації. У квітні 1969 р. лідером чехословацьких комуністів, а отже і першою особою в державі став Г.Гусак. Відбулася повна заміна старого кадрового партійно-державного апарату. У грудні 1970 р. чехословацька Компартія прийняла постанову „Уроки кризового розвитку в Компартії і суспільстві після XIII з'їзду КПЧ”. На підставі цього документа, а також ухвал XIV з'їзду Компартії Чехословаччини (1971) ґрунтувалася вся внутрішня і зовнішня політика країни протягом наступного двадцятиріччя. Це був період так званої нормалізації.

З квітня 1969 р. розпочалися масові чистки у партійному і державному апараті, які до кінця року переросли у репресії. Всього до кінця 1970 р. з Компартії Чехословаччини було виключено понад 470 тис. осіб. Унаслідок репресій проти активних учасників реформаторського руху особливо постраждала інтелігенція. Вона переважно не мала змоги працювати за фахом, твори інакомислячих письменників і вчених не публікували, ставилися перепони у творчій діяльності митців та інших діячів культури. Переслідування, заборона на професійну діяльність, перешкоди у вивчованні думки стали причиною легальної і нелегальної політичної, культурної та економічної еміграції. У 1970–1980 рр. Словаччину покинуло майже 13,2 тис. осіб. Емігранти намагалися підтримувати контакти з батьківщиною, видавали газети і журнали різного ідейного спрямування. Словацькі письменники, вчені на еміграції брали участь у різних міжнародних наукових

конференціях. Тим самим вони популяризували досягнення словацької науки і культури.

Нормалізація, репресії проти активних учасників реформаторського руху 1968 р. спричинили появу Хартії 77 – правозахисного громадсько-культурного об'єднання дисидентів. Для загального керівництва щорічно обирали трьох речників. Програмний документ „Маніфест”, який підготували В.Гавел, З.Млинарж і П.Когоут, підписали 242 особи, у тому числі колишні партійно-державні і політичні діячі, відомі науковці, письменники (Ф.Крігель, Ї.Дінстбір, Л.Вацулик, Я.Паточка, Ф.Павлічек та ін.). У „Маніфесті” зазначалася мета організації: захист прав і свобод громадян на засадах Загальної декларації прав людини (1948) і Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі (1975), відсутність прагнень вироблення власної програми політичних або суспільних реформ чи змін. Підкреслюючи як визначальні гуманітарно-правові мотиви діяльності, організатори Хартії 77 вимагали від влади дотримання конституції, звільнення політичних в'язнів, виведення окупаційних військ.

Через невирішену проблему чесько-словацьких відносин документ не підписало чимало словаків-дисидентів, які зосередили свою діяльність на створенні „підпільної церкви”. Саме у Словаччині релігійна проблема проявилася найглибше. Там католицтво мало міцніші традиції, ніж у Чеських землях. Відповідно держава через Секретаріат у церковних справах організувала нагляд за діяльністю священиків та релігійних активістів. Помічали кожного священика, на богослужіння якого збиралося багато людей. У такій ситуації тривалий час працював таємно висвячений словацький єпископ Я.Х.Корец. Широкий відгук серед словацької громадськості мали релігійні заходи у 1987 р. Тоді, всупереч примітивній атеїстичній пропаганді режиму і його політиці залякування релігійних активістів, у Левочі, Шаштині та інших давніх релігійних центрах побувало понад півмільйона осіб. Характерною рисою цього паломництва була масова участь у ньому молоді.

На зламі 1987–1988 рр. Об'єднання католиків Моравії зні-
ціювало подання урядові „Петиції за права церкви”. Зміст „Пети-
ції” (вона містила вимоги релігійної свободи, навчання релігії
тощо) 1 січня 1988 р. офіційно погодив кардинал Ф.Томашек. Не-
зважаючи на те, що „Петиція” походила з Моравії і поширюва-
лася лише на чеській території, більшість підписів під нею (понад
300 тис. з неповних 500 тис.) були зі Словаччини. 25 березня
цього ж року у Братиславі відбулася маніфестація за участю
майже 4 тис. віруючих на підтримку „Петиції” та з вимогами
заповнення вакантних єпископських кафедр. Розгін урядовими
силами „свічкової демонстрації”, як її згодом назвали, засвідчив
значний успіх церкви у суспільному житті.

Водночас у Словаччині активізували діяльність різні гро-
мадські об'єднання, які намагалися подолати дисидентську від-
сталість Словаччини порівняно з Чеськими землями. Активно
працювали філософи М.Куси і В.Маняк, письменники М.Шімеч-
ка, Г.Понічка та ін. У 1987 р. окремою книгою за пазвою
„Братислава вголос” були опубліковані матеріали про катастро-
фічну екологію міста, незадовільну ситуацію в охороні здоров'я,
культури, освіті. Однак, правлячі кола охарактеризували це видан-
ня як антисоціалістичне і заборонили його поширювати. Значну
роль у політизації суспільства відіграв рух на захист чистоти Ду-
наю. Великий резонанс мали масові виступи у 1987 р., спря-
мовані проти будівництва електростанції в Габчиково.

Після відставки у грудні 1987 р. Г.Гусака з партійних посад
і приходу нових лідерів на чолі з М.Якешем, у Чехословаччині
пожвавилось суспільне життя. Зміни у керівництві одночасно
знаменували послаблення позицій словацьких комуністів. Їхня
кількість зменшилася у центральному партійному органі з тре-
тини до чверті. Словаки позбулися кількох міністерських порт-
фель у федеральному уряді. Таку ситуацію у Словаччині роз-
цінювали як „чеський реванш” за попереднє двадцятиліття, коли
партійно-державну політику Чехословаччини формував словаць-
кий дует Г.Гусак–В.Біляк.

Почалися дискусії про нову конституцію Чехословаччини. Було розроблено і прийнято чимало ухвал, спрямованих на демократичні перетворення. Проте можливості, які з'явилися, не були реалізовані. Тоталітарна система продовжувала штучно підтримувати сформовану політичну атмосферу, яка виключала найменшу можливість реформування суспільства. Влада не поспішала з проведенням реформ. Обговорити їхні концепції вона передбачала лише на черговому з'їзді Компартії у травні 1990 р. Водночас вище партійно-державне керівництво вперто відмовлялося переглядати оцінки подій Празької весни, не бажало розпочати демократизацію суспільно-політичного життя.

З 1988 р. опозиційні сили почали діяти рішучіше, посилили критику курсу Компартії. Зовнішнім їхнім проявом стали неофіційні маніфестації у багатьох містах. На тлі швидкого зростання політичної напруги вимальовувалися риси революційної ситуації. Докорінні зрушення у суспільстві почалися восени 1989 р. Розгін масових демонстрацій 28 жовтня 1989 р. викликав хвилю обурень. 16 листопада студенти Братислави організували велику маніфестацію. Значним поштовхом до дальшого розвитку подій було жорстоке побиття у Празі 17 листопада студентських демонстрантів.

Реагуючи на дії уряду, опозиційні сили об'єдналися й утворили в Чехії *Громадянський форум*. У Словаччині за ініціативою А.Дубчека сформувалася *Громадськість проти насильства*. До її складу увійшли Я.Будай, Ф.Гал, М.Княжко, Ф.Міклошко, Я.Чарногурський та ін. Ця організація підтримала програму і діяльність Громадянського форуму. 2 грудня 1989 р. Партія словацького відродження повернула попередню назву – Демократична і заявила про підтримку програми опозиційних сил. Останні запропонували розгорнуту програму зміни державного і партійного керівництва, виступили за дальші соціально-економічні перетворення. Правляча партія виявилася неспроможною вести політичний діалог з опозицією.

3. Демократичні перетворення (листопад 1989–1992)

Демонтаж тоталітарної системи. Листопадові події 1989 р. дали суспільству Чехії і Словаччини новий поштовх до розвитку і стали першим кроком демонтажу тоталітарно-репресивної системи. Відбулися зміни в центральному державному управлінні. 10 грудня був сформований коаліційний уряд національної згоди на чолі із словаком М.Чалфою. Головним завданням цього уряду були підготовка вільних демократичних парламентських виборів, створення нових органів влади на демократичних засадах, розробка пакету законопроектів щодо економічної реформи. Того ж дня президент Г.Гусак подав у відставку.

22 грудня 14 провідних політичних сил провели „круглий стіл”. Під час його роботи домовилися про створення необхідних умов для утвердження в суспільстві принципів демократії, гуманізму і національної злагоди. Учасники переговорів погодилися спільно підтримати кандидатуру В.Гавела на посаду президента, А.Дубчека – на посаду голови Федеральних зборів. 29 грудня головою парламенту став А.Дубчек, а наступного дня цей законодавчий орган одногolosно обрав В.Гавела главою держави. Новий словацький уряд очолив учасник Празької весни Мілан Чіч. Портфелі міністрів отримали представники Комуністичної (6) і Демократичної (1) партій, партії Свободи (1) і безпартійні (9).

1990 рік почався з глибоких суспільних, політичних і економічних реформ. Президентським декретом звільнено 16 тис. політв'язнів, офіційно припинила діяльність стара служба безпеки. 120 парламентаріїв подали у відставку або були відкликані своїми партіями. Їх місце зайняли нові депутати, серед яких лише 8 були комуністами. Таким чином у реконструйованому наприкінці січня федеральному парламенті Компартія втратила більшість.

Зміни торкнулися політичних партій. У листопаді 1989 р. організаційно оформилася партія, яка покликала на традиції християнської демократії – словацький Християнсько-демокра-

тичний рух. У грудні цього ж року партія Словацького відродження повернула собі колишню назву Демократичної партії. У березні 1990 р. Компартія Чехословаччини розділилася за національною ознакою: Комуністичну партію Чехії і Моравії та Комуністичну партію Словаччини—Партію демократичної лівиці. Після прийняття у лютому 1990 р. закону про політичні партії Національний фронт чехів і словаків офіційно припинив діяльність. Найвпливовішою серед словацьких політичних сил була Громадськість проти насильства.

У січні 1990 р. розпочалися чехословацько-радянські переговори з приводу перебування у країні радянських військ⁴, встановлений графік їх виведення вже до кінця цього року.

Вагоме значення для суспільної свідомості мала ухвала про повернення до історичного словацького герба – подвійний сріблястий хрест на середній з трьох вершин (Матра, Татра і Фатра) темно-синього кольору.

Невирішеність національного питання після листопадових подій 1989 р. призвела до загострення словацько-чеських протиріч. Особливо це почало виявлятися після прийняття Федеральними зборами ухвали про нову назву держави. У січні 1990 р. чехословацький парламент ухвалив вилучити з назви держави і республік ідеологічне визначення. На цей раз держава по-словацьки отримала назву Чехо-Словацька федеративна республіка, а по-чеськи – Чехословацька федеративна республіка. Словацька громадськість у чеській назві вбачала спробу обмежити державні права Словаччини. Почалися мітинги і демонстрації, на яких прозвучали заклики до виходу з Федерації, якщо назва держави не буде змінена. 21 квітня 1990 р. Федеральні збори затвердили нову назву: у чеській транскрипції *Чеська і Словацька Федера-*

⁴ Загальна чисельність особового складу, цивільних спеціалістів і членів їх сімей складала в 70–80-х роках близько 136,3 тис. Радянські військові об'єкти були у 67 населених пунктах, у тому числі в 16 словацьких.

тивна Республіка і Чехо-Словаччина – у словацькому варіанті. Таке формулювання чіткіше вказувало на суверенітет Словаччини.

Остаточне затвердження назви спричинило бурхливі демонстрації у країні. В Братиславі відбувся мітинг „Руху Національної ради за звільнення Словаччини”. У ньому взяло участь близько 2 тис. осіб, серед яких були також представники словацької діаспори. Маніфестанти вимагали „звільнення словацького народу з-під чеського гніту і утворення самостійної Словацької держави”. Вони наголошували на якнайшвидшому проведенні референдуму під егідою ООН. Розходження між двома сторонами згодом поширилися на розподіл компетенції між федеральними і республіканськими органами. Вони набули надзвичайно гострого характеру і з обох боків супроводжувалися звинуваченнями у сепаратизмі та унітаризмі. Дискусії виникли щодо питання про зовнішню політику в республіках, валюту, поділ транспортних магістралей, газо- та нафтопроводів.

За таких умов 8–9 червня 1990 р. у Чехословаччині відбулися парламентські вибори. У них взяли участь 22 політичні партії і рухи. Переможцями виявилися Громадянський форум (46%) і Громадськість проти насильства (29,34%). Другими у Федеративній лігві комуністи, які набрали 13,5% у Чехії і 13,8% у Словаччині. Натомість у Словаччині на друге місце вийшов Християнсько-демократичний рух (19%). Міцну підтримку словацьке суспільство виявило Словацькій національній партії (11%). Новий словацький уряд очолив Владімір Мечіар. Червневі вибори 1990 р. завершили перехідний період від монополії партійно-державної влади до політичного плюралізму в житті країни. Тоталітарна система була ліквідована.

Суспільно-політичне життя (липень 1990–1992). Після виборів політична напрута у суспільстві посилилась у зв'язку з обговоренням закону про офіційну мову у Словаччині. Проект, запропонований правлячою коаліцією (Громадськість проти насильства, Християнсько-демократична унія і Демократична партія), передбачав у районах, де національна меншина складала

понад 20% населення, використовувати як офіційну, разом зі словацькою, мову цієї меншини. Альтернативний проект, який підготувала культурно-освітня організація „Матиця Словацька”, містив положення про офіційний статус лише словацької мови у Словаччині. Його підтримала Словацька національна партія.

Після того, як Словацька національна рада схвалила урядовий проект, по всій країні прокотилася хвиля мітингів і демонстрацій, учасники яких вимагали розпуску парламенту. Дискусії навколо мови засвідчили, наскільки важливими є національні відносини у Словаччині і відобразили протистояння між прихильниками і противниками створення самостійної Словацької держави.

У жовтні 1990 р. у Брно за участю президента В.Гавела і трьох прем'єр-міністрів (федерального М Чалфи, словацького В.Мечіара і чеського П.Пітгарта) була підписана Декларація про чехословацьку державність. У вищих політичних колах її розглядали як наріжний камінь майбутньої конституції ЧСФР. Основні статті Декларації розширювали повноваження республік: федеральні органи мали відати лише питаннями зовнішньої політики, оборони і фінансів.

У грудні 1990 р. В.Гавел запропонував низку заходів, спрямованих на збереження Федерації (утворення конституційного суду, проведення референдумів щодо спірних політичних питань, розширення президентських повноважень). Парламент Чехо-Словаччини схвалив ці заходи і в цьому ж місяці прийняв закон про розмежування компетенцій між Федерацією і республіками. За центром збереглися питання оборони, зовнішньої політики, валюти, створення умов для єдиного ринку.

Внаслідок масового закриття заводів (більшість з них військового профілю. – М.К.) у 1990 р. погіршилася економічна ситуація, появилася безробіття. Це призвело до виступів проти центрального уряду і його політики економічних реформ. Весною 1991 р. у республіці виникла політична криза, пов'язана з недостатнім рівнем наданої їй самостійності. Майже всі ключові

урядові посади у Чехо-Словаччині, а також у представництвах за кордоном, займали чехи. Словацькі політичні лідери не були задоволені декларованими законами і вимагали підписання Державного договору з Чеською республікою. Водночас вони намагалися створити єдиний вищий орган Федерації, який би виконував зовнішньополітичні завдання, пропонували залишити спільними армію і фінанси. У всьому іншому кожна з республік мала мати повну самостійність. Ці вимоги словацький прем'єр-міністр В.Мечіар сформулював 5 березня 1991 р. як державотворчу платформу *За демократичну Словаччину* Громадськості проти насильства.

Проте у парламенті В.Мечіар не мав більшості. Президія Словацької національної ради звинуватила його в тоталітарних методах керівництва і 24 квітня 1991 р. прийняла ухвалу про його відставку. Новий словацький уряд очолив Я.Чарногурський, голова Християнсько-демократичного руху. Заміну голови уряду словацьке суспільство сприйняло як чеський тиск проти сильного лідера, який взяв твердий курс на здобуття політичної незалежності Словаччини. Країну знову охопила хвиля мітингів і демонстрацій з античеськими лозунгами. Демонстранти вимагали засудження діяльності Словацької національної ради, розпустити або реформувати урядові органи, усунути від влади Я.Чарногурського і його оточення. Квітнева зміна уряду розколола Громадськість проти насильства. На основі платформи *За демократичну Словаччину* виник *Рух за демократичну Словаччину*, який очолив В.Мечіар. Стрижнем його політичної програми стали вимоги повного державного суверенітету Словаччини. Потужною політичною силою був *Громадянський демократичний союз* (виділився з Громадськості проти насильства у жовтні 1991 р.), який обстоював збереження Федерації.

5 червня 1992 р. відбулися вибори до Федеральних зборів Чехо-Словаччини і Словацької національної ради. Більшість мандатів здобули національно-патріотичні сили (близько 34%). Федеральний парламент очолив М.Ковач, представник Руху за демо-

кратичну Словаччину. Політичні настрої суспільства вплинули й на результати парламентських виборів у Словаччині, де переміг Рух за демократичну Словаччину (37,26%). Парламентськими стали також Партія демократичної лівниці (14,4%), Словацька національна партія (9,4%), Християнсько-демократичний рух (9%), коаліція угорських партій (7,4%). В.Мечіар повернувся на посаду голови уряду, а Словацьку національну раду очолив М.Угде.

Після виборів відцентрові процеси у федеративній Чехо-Словаччині посилювалися. 20 червня словацький і чеський прем'єри підписали у Братиславі політичний договір. За ним створювався тимчасовий федеральний уряд (голова Я.Страски, представник Громадянської демократичної партії) у складі п'яти міністерств: оборони, економіки, фінансів, внутрішніх і закордонних справ. Сторони підкреслили принципові розбіжності щодо майбутнього державного устрою Чехо-Словаччини. Було погоджено, що майбутнє країни до 30 вересня 1992 р. мають вирішити парламенти обох республік.

Політична ситуація у Чехо-Словаччині різко змінилася після того, як 17 липня Словацька національна рада проголосила суверенітет держави. 1 вересня 1992 р. прийнято Конституцію Словацької республіки. Президент В.Гавел подав у відставку, а шість турів президентських виборів (липень-жовтень) закінчилися безрезультатно. Функції президента Федерації перебрали голова федерального парламенту М.Ковач і федеральний прем'єр-міністр М.Страски, які розділили між собою його повноваження.

На братиславській зустрічі 23 липня лідери Громадянської демократичної партії і Руху за демократичну Словаччину домовилися про конституційний шлях ліквідації Федерації і відхилили пропозицію провести референдум з цього приводу. Протягом вересня-жовтня 1992 р. Федеральні збори розробили закони про принципи поділу країни. У жовтні федеральний уряд передав більшість державних повноважень республікам, а чеський і словацький прем'єри підписали у Празі 16 угод про майбутню співпрацю двох держав.

Еїдповїдно до кїлькостї населення все федеральне майно подїлялося в пропорції: двї частини Чехії, а одна – Словаччинї. Під час перехїдного перїоду мали дїяти фїнансова та митна унїї. 25 листопада Федеральнї збори прийняли конституційний закон про подїл держави. 19 грудня останнє засїдання провїв федеральний уряд. 22 грудня Федеральнї збори прийняли ухвалу про лїквідацію Федерації і завершили свою роботу.

Утворення двох самостїйних держав вїдбулося шляхом переговорів і домовленостей чеських і словацьких державних і полїтичних лїдерів. Вирїшальну роль вїдїграли полїтична воля і узгодженість дїй парламентарїїв, полїтиків, державних дїячїв.

3. Культура

Освіта. Для післявоєнних рокїв характернї певнї змїни у системї освіти. У квїтнї 1948 р. прийнято закон про організацію єдиної шкільної системи (доповнений у 1953 р.), запроваджена обов'язкова дев'ятирїчна освіта. З 1952 р. започаткована система навчання без вїдриву вїд виробництва, розпочалася професїйна підготовка робїтничих кадрїв. У 1978 р. прийнятий закон про запровадження загальної обов'язкової десятирїчної освіти. Наприкінці 80-х рокїв у Словаччинї функціонувало бїля 3,5 тис. національних початкових і 2,7 тис. неповних середнїх шкїл, майже 600 середнїх навчальних закладїв (у т.ч. 127 гїмназїй, 189 професїйних шкїл). У 13 вузах навчалася понад 72 тис. студентїв. Найбїльшї вузи дїяли у Братиславі (унїверситет іменї Я.А.Корменського, Вища економїчна школа, Вища ветеринарна школа, консерваторїя), Кошице (Словацька вища технїчна школа, унїверситет ім. П.Шафарика), Жилїні (Вища транспортна школа).

Наука. У розвитку науки в першї повоєннї роки вагомий внесок зробило Словацьке наукове товариство (1939–1949), очолюване Ф.Валентїном. Започатковано ряд наукових видань, у тому числї багатотомне „Словацьке країнознавство”. З ініціативи

Товариства у 1942 р. було створено Словацьку академію наук і мистецтв. Наприкінці 1944 р. у ній працювало близько 30 осіб. У лютому 1946 р. на зміну їй прийшла нова наукова інституція під такою ж назвою, яка діяла до 1953 р. Вона мала організувати і зреалізувати програму розвитку науково-дослідної праці в дусі Кошицької урядової програми. На 1953 р. у її складі було 12 науково-дослідних інститутів, у яких працювало близько 200 наукових працівників (А.Сірацький, Л.Ганзель, Я.Гонда та ін.). Ця інституція мала власне видавництво. На базі Словацької академії наук і мистецтв у 1953 р. створено Словацьку академію наук (САН), як складову частину Чехословацької академії наук. Першим головою САН став О.Павлік. САН координувала дослідження словацьких учених, сприяла підготовці наукових кадрів. Якщо у 1953 р. у країні було 12 академіків, то у 1985 р. працювало 42 академіки і 57 член-кореспондентів САН. Значний внесок у розвиток науки зробили словацькі вчені М.Катетов (математика), Ф.Шорм, Р.Лукола (хімія), Я.Прохаска, І.Маляк (медицина), А.Делон (фізика) та ін. САН зреалізувала ряд наукових проєктів („Словацький дипломатарій”, „Словник словацької мови”, „Атлас словацьких говорів”, „Енциклопедія Словаччини” та ін.). Наукову роботу проводили Матиця словацька, музеї (Словацькі національні музеї у Братиславі і Мартіні, Словацька національна галерея тощо) та інші науково-освітні товариства і об’єднання.

Література. Складність і суперечливість суспільно-громадського розвитку країни відобразилися на основних проблемах і тенденціях словацького літературного життя. Паралельно з літературою, підконтрольній офіційній ідеології, розвитку набуло красне письменство в еміграції та у вигляді самвидаву.

Словацька поезія 50–80-х років найяскравіше представлена творчістю М.Валека (збірка „Дотики”, поеми „З води”, „Слово”), А.Плавки (збірки „Зелений паросток”, „Заповіт”), В.Рейзела (збірка „Море без відпливу”), М.Руфуса (збірка „Коли дозріємо”). Поетикою сюрреалізму, біблійними і автобіографічними

мотивами вирізняється поезія П.Горова (збірки „Високе літнє небо”, „Огляд”, „Повернення”). Актуальні проблеми суспільного життя порушено в поетичних творах Я.Костри, Ц.Штітніцького, М.Лайчака та ін.

Розвиток словацької прози пов'язаний з жанром роману-епопеї, в якому прослідковувався шлях нації від кінця Першої до завершення Другої світової війни. У цьому плані помітна творчість М.Крно („Повернуся живим!”, 1958), В.Міначча (трилогія „Покоління”, 1960), Р.Яшіка („Мертві не співають”, 1961), Ф.Гечка („Життя без кінця”), В.Шікули („Майстри”), П.Яроша („Тисячолітня бджола”) та ін.

Новий ракурс образу сучасника віддзеркалений в інтелектуальній прозі Р.Слободи („Кров”, „Осінь”, „Спогади”, „Розум”), творчості Л.Баллека („Помічник”, „Акації”) та ін. Соціально-політична тематика, сатира на дійсність характерна для творів Д.Татарки („Церковна республіка”, „Демон згоди” та ін.). Критикував комуністичний режим Л.Мнячко („Смак влади”, „Зразок”, „Товариш Мюнхаузен”).

Після Празької весни поширилася самвидавча література (твори Е.Подліпної, Г.Паніцької, П.Грузи, І.Кадлечка та ін.). Літературу словацької еміграції характеризують твори Р.Ділонга, И Цігер-Гронського, С.Мечара, Я.Стрменя та ін.

Красне письменство активізували демократичні зміни у суспільстві кінця 80-х років. Розширилися можливості публікації (літературні додатки до газети „Зміна” і журналу „Ромбоїд”, видання альманаху „Літературні конфронтації”), злободенні проблеми літератури висвітлювалися на сторінках журналу „Словацькі погляди”, часопису „Літературний тижневик” та ін.

У письменницькому середовищі почалося розмежування на ідейно-політичному ґрунті, що відобразилося організаційно (утворилися політично різно орієнтовані „Товариство словацьких письменників” і „Асоціація словацьких письменників”, відновив свою діяльність Національний літературний центр).

Публікації, які з'явилися у цей час, свідчили про прагнення молодих письменників до творчого експерименту, пожвавилися постмодерністські тенденції. Новим змістом наповнені художні твори П.Груза, М.Касарди, П.Піштянека, І.Коленіча, Д.Подрацької, М.Мілчака та ін. По-своєму намагалися осмислити літературний процес останніх десятиліть П.Заяц, В.Марчок, В.Петрік, Ф.Матейова та ін.

Виконавче мистецтво. У 40-х роках були створені нові музично-концертні установи і навчальні заклади (Словацька філармонія, 1949; Словацький камерний оркестр, 1960; Вища школа художніх мистецтв з музичним факультетом, 1949), Спілка композиторів Словаччини (1955). Помітними подіями у мистецькому житті стали музичні фестивалі („Кошицька музична весна”), огляди аматорських хорів у Трнаві, фестивалі естрадної пісні („Братиславська ліра”) та ін.

Плідно працювали Є.Сухонь (опери „Вир”, 1949; „Святополк”, 1959), Я.Ціккер (опери „Містер Скрудж”, 1959; „Воскресіння”, 1962; „Коріолан”, 1973; „З життя комах”, 1985). Помітною у музичному житті була творчість О.Ференці, Й.Грешака, М.Пазліка, А.Мойзеса, Б.Урбанца, А.Оченаша та ін. У 70-ті роки виник новий жанровий різновид – концерт-симфонія. Він представлений творами А.Мойзеса („Вогні в горах”, 1974), Д.Кардоша („Словакофонія”, 1976), І.Зеленки („Хореографічна симфонія”, 1978). Значну популярність мали братиславський ансамбль „Музика сучасності” та „Словацькі мадригалісти” (останній виконував передовсім старовинну музику).

Громадськості відомі імена диригентів Л.Словака, Л.Райгера, Б.Режуха, О.Ленарда, піаністів К.Гавлікової, М.Лапшанського, П.Топерцера, скрипалів Б.Вархала, Т.Гашпарека, П.Міхаліца, органіста Ф.Клінди, співаків Г.Бенячкової, П.Дворського, О.Малаховського, Е.Кітнорової, Ю.Мартвоня. Словацьку музикологію презентувала творчість Й.Кресанка („Музичне мистецтво”). У 1971 р. було засновано музичне видавництво „Опус”, яке

видавало не лише музичні твори, але й музикознавчі праці та іншу фахову літературу.

Провідною сценою країни залишався Словацький національний театр (Братислава). Активно діяли нові театральні колективи, які виникли у післявоєнні роки: Театр ім. Словацького національного повстання у Мартіні (1944), Нова сцена (Братислава), Театр ім. Ілемніцького (Жиліна), Державний театр (Кошице), Словацький театр і Театр ім. Заболотського (Трнєва) та ін. У середині 80-х років діяло 20 професійних театрів і 9 державних музичних колективів. Успіхом у глядачів користувалися п'єси Я.Соловіча („Золотий дощ“), С.Краліка („Прекрасна незнайомка“) та ін. Вагомий внесок у розвиток словацького театру зробили режисери Й.Будський, І.Ліхард, Т.Раковський. Серед акторів вирізнялися своєю виконавчою майстерністю М.Краловичова, К.Махата, Ю.Пантик, М.Грегор.

Кіно. Телебачення. Радіомовлення. Розвій словацького кіномистецтва пов'язаний з діяльністю фірми „Наступ“. Вона була створена у 1940 р. і випускала короткометражні фільми. У 1942 р. вийшов фільм „Від Татр до Азова“ (режисер І.Ковачевич). Працівники „Наступу“ знімали також хроніку Словацького національного повстання 1944 р. Розвитку кіномистецтва сприяли видання спеціалізованого журналу „Промінь“, створення у 1945 р. Союзу словацьких кінематографістів (голова Я.Фінтора) і Словацького кінематографічного товариства (голова К.Пліцка). Перший словацький художній фільм „Бережись...“ знято у 1947 р. (режисер Фріч), який розповідав про долю словацьких емігрантів у США. Помітним внеском у словацьке кіномистецтво були фільми П.Бієлика про словацький рух Опору („Вовчі нори“, 1948; „Капітан Дабач“, 1959). Плідно працювали кіностудія „Братислава-Колиба“. Інститут кінематографії, відкритий у 1963 р. У 70–80-х роках словацькі кінематографісти (В.Багна, А.Леттріх та ін.) розширили жанровий спектр кіно. Їхніми зусиллями створені не лише художні та документальні, але й мультиплікаційні, ін-

формаційні, діафільми тощо. Для кінострічок характерна тема війни і Словацького національного повстання. Екранізовано літературні твори словацьких класиків і тогочасних письменників. Міжнародне визнання отримали фільми режисерів Ю.Якубіска („Тисячолітня бджола”), М.Тяпака, Й.Медведя, М.Захара, Я.Лацка, В.Горняка, М.Слівки та ін. На середину 1980-х років у країні працювало більше одної тисячі кінотеатрів.

Перші телецентри були створені у Братиславі (1953) і Кошице (1956). У 1958 р. словацьке телебачення стало самостійною інституцією. Національні програми у кольорі словаки почали дивитися в 1970 р. Були обладнані нові телецентри (Банська Бистриця, Жиліна, Попрад, Наместово), що територіально розширило телевізійну сітку. У 1985 р. Словаччина мала дві національні телевізійні програми.

Поширенню мережі радіопередач сприяло проводове мовлення (1954). У 1960 р. з'явилися передачі на коротких хвилях. Наприкінці 70-х років 60% усіх радіопередач складала музичні. Плідно працювали інформаційні, літературно-драматичні, спортивні та інші редакції.

Образотворче і декоративно-ужиткове мистецтво. У скульптурі продовжувала домінувати національна і патріотична тематика. З'явилися меморіальні комплекси, присвячені подіям Другої світової війни (у Братиславі – монумент Славін, 1960, архітектори Л.Снопек і Я.Куліх, скульптори Й.Крен і Я.Светлік; пам'ятник Словацькому національному повстанню, 1974, архітектори А.Трізуляк, Д.Кузма і Я.Куліх), меморіали у Банській Бистриці (архітектор Я.Куліх) і на Дуклі. У Братиславі були встановлені пам'ятники П.М.Богуню (1958, скульптор П.Стефунько) і Л.Штуру (скульптор Т.Бартфау, 1972). Оригінальними є роботи Р.Прібіша, Л.Снопєка, Ф.Гібали та інших майстрів пластики. Словацькі скульптори створили рельєфи і декоративні панно для нових житлових комплексів (Т.Бартфау, Я.Куліх).

Малярство представлене творчістю Я.Бенки „Крізь біль і смуток – до волі”, 1949; „Минуле і сучасне”, 1952), Я.Мудроха („Дівчинка в капелюшку”, 1946), Й.Немчика („Краєвид”, 1966), Я.Штурдіка („Осіннє підвечір’я”, 1981), Й.Фабіні („Зі старил Кошиць”, 1983), Б.Гоффштендер, А.Сабо та ін. У сфері графіки працювали В.Гложнік (цикли літографій „Фашизм”, гравюр „Визволення”, „Повстання” та ін.), О.Дубау, Л.Іпечко, Л.Фулла.

Пропаганді образотворчого мистецтва сприяли різні виставки у Братиславі („Жінка сучасності і майбутнього”, 1975), „Загальнословацька виставка”, 1978–1979). Постійними були виставки у галереях Спільноти словацьких художників.

У 1950-х роках спостерігалося відродження декоративно-ужиткового мистецтва, яке занепало в середині ХІХ ст. Органічним поєднанням національних народних і сучасних художніх прийомів відзначалися тканини С.Пехачкової і Є.Голечової. Орнаментальними були ювелірні вироби А.Цепки, підсвічники В.Голубара, театральні костюми Г.Безакової. Серед народних ремесел поширювалися різьблення на дереві, розпис сільських будинків, кераміка, вишивка.

Архітектура. У повоєнні роки було створено науково-проектний інститут охорони пам’ятників архітектури і природи, який займався проблемами реконструкції міських забудов і реставрації архітектурних пам’яток. При проектуванні нових будівель враховувався природний ландшафт, з метою надання спорудам індивідуальності. Все це разом з пошуками нових архітектурних форм надало нового вигляду багатьом містам і околицям. У Братиславі були зведені будівлі мерії (1949–1952, архітектор Є.Беллуш), Театру Гвездослава (1943–1947, архітектори Е.Крамар і С.Лукачович, скульптор Ф.Драшкович), Вищої технічної школи (1963, архітектор М.Кусі); Словацької національної галереї (1967, архітектор Д.Кузма); комплекс зимового стадіону (1973, архітектори І.Хованец і І.Поштулка); торгового центру Пріор (1968–1978, архітектор І.Матушік); міст Словацького

національного повстання через Дунай (1967–1972, архітектори А.Тесар, Й.Лацко, І.Сламень); телевізійна вежа (1975, архітектори Я.Томашік, С.Майка, Я.Козак); у Нітрі – будівля Сільськогосподарського інституту (1961–1966, архітектори В.Дедечек, Р.Міншовський, М.Шавлік), пам'ятник Словацькому національному повстанню у Банській Бистриці (1969, архітектор Д.Кузма) та ін. Велика увага приділялася реставраційним роботам. Під керівництвом архітектора Є.Беллуша у Братиславі реставрували храм св. Мартіна, будівлю університетської бібліотеки та ін. Проводили також роботи по збереженню замків і градів (Братислава, Зволен, Орава, Тренчин, Спіш).

РОЗДІЛ XIV

СЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКА: 1993-2006

1. Суспільно-політичні процеси

Словацька республіка як суверенна держава існує з 1 січня 1993 р. Першим її президентом парламент обрав М.Ковача. Перед політичними силами постало питання розбудови національної державності. Специфіку партійно-політичної структуризації країни в перші роки незалежності обумовлювали своєрідні соціально-політичні наслідки сповільнення політичних та економічних реформ. Внаслідок того, що стара соціальна структура була розвалена, а нова формувалася повільно, інтереси суспільства та соціальних груп, крім національно-патріотичної державницької ідеї, залишалися маловизначеними, ідейно-суперечливими. Більшість словацьких партійно-політичних сил мали еkleктичну ідейну платформу і спрощену внутрішню організаційну структуру. У країні не склалася характерна тримірна розстановка політичних сил: праві (консерватори), центристи (ліберали) і ліві (соціалізуєчі). Провідні політичні сили постійно еволюціонізували і трансформувалися.

Партіями правого спрямування були *Християнсько-демократичний рух* і частково – *Словацька національна партія*. Лівий спектр представляли *Партія демократичної лівіці* і *соціал-демократи*. Ліберальний центр (*Демократична унія*) знаходився на етапі становлення. Усі традиційні і новостворені партії проголошували себе поміркованими центристами. У таких умовах *Рух за демократичну Словацьчину* намагався набутти іміджу національно і соціально орієнтованої та політично всеохоплюючої організації центрально-право-лівого спрямування.

Водночас виникли гострі суперечності між президентом і главою уряду з питань демократизації внутрішнього життя, економічних реформ та основних напрямків зовнішньої політики. У Русі за демократичну Словаччину стався розкол, частина членів якого створила *Демократичну унію Словаччини*. Від Християнсько-демократичного руху відокремилася національно орієнтована *Християнська соціальна унія*, а від *Словацької національної партії* – помірковані націоналісти.

У березні 1994 р. президент зумів об'єднати опозиційні сили у парламенті, які висловили недовіру урядові. За таких умов кабінет В.Мечіара подав у відставку. Новий уряд упродовж березня–жовтня 1994 р. очолював Й.Моравчик. Наприкінці вересня 1994 р. відбулися дострокові парламентські вибори, на яких найбільшу кількість голосів (35% і 61 мандат) здобув *Рух за демократичну Словаччину*. Він разом зі *Словацькою національною партією* (5,4% і 9 мандатів) та *Об'єднанням робітників Словаччини* (7,3% і 13 мандатів) утворив на початку листопада парламентську більшість. В опозиції опинилися соціал-демократи (18 мандатів), християнські демократи (17 мандатів), партія угорської меншини (17 мандатів) і демократи (15 мандатів), які не отримали жодних комітетів. За результатами цих виборів сформувалася нова (національна, ліва, популістська) правляча коаліція. Впродовж 1994–1995 рр. завершився проміжний етап партійно-політичної структуризації словацького суспільства і становлення нової політичної системи у країні.

Політичний реванш партій національного і популістського спрямування призвів до появи елементів авторитаризму та ігнорування демократичної парламентської опозиції. *Рух за демократичну Словаччину* інтенсивно еволюціонував у „партію вождя”. Політична відданість цій партії стала невід'ємною умовою отримання посади в державному апараті та багатьох сферах суспільного життя. Урядова коаліція не була ідейно близьким політичним союзом. Партнерів об'єднувала лише боротьба проти парла-

ментської опозиції, розподіл місць у владних структурах та „політична приватизація”.

У стосунках між коаліційними партнерами часто застосовували методи відкритого шантажу і тиску. Домінування Руху за демократичну Словаччину сприяло формуванню авторитарного стилю правління В.Мечіара. Все це спричинило невдоволення у значної частини суспільства. Опозиційні партії почали гуртуватися на платформі створення широкої антимечіарівської коаліції.

Водночас загострилися національні відносини, особливо на півдні країни, де компактно проживає угорська меншина. Вона активізувала свою діяльність особливо після того, як у 1995 р. парламент прийняв закон про словацьку державну мову.

У травні 1995 р. парламент голосував за відставку президента М.Ковача, але його супротивники не змогли набрати необхідних 3/5 голосів. 2 березня 1998 р. закінчилися повноваження президента. На другий термін він не кандидував і, відповідно до Конституції, обов'язки глави держави тимчасово перебрав прем'єр-міністр В.Мечіар. Проте його авторитарний стиль керівництва викликав шквал критики, зокрема й з боку західних держав. Певеністю членів Європейського Союзу. Обмеження демократичних свобод у країні спричинило навіть припинення переговорів щодо можливого вступу Словаччини у Євросоюз.

25–26 вересня 1998 р. у країні відбулися чергові вибори до Національної палати, у яких взяли участь 17 політичних партій. Опозиційні сили об'єдналися у Словацьку демократичну коаліцію (християнські демократи, Партія зелених, соціалісти, Словацька угорська партія, Партія громадянського порозуміння), яку очолив Мікулаш Дзюринда. Тоді була зафіксована висока громадська активність: проголосувало 84,24% громадян. Результати виборів показали радикальну зміну у розстановці політичних сил. Об'єднана опозиція зуміла набрати 67,1% і забезпечила собі 93 парламентських мандати із 150. Серед політичних партій мандати розподілилися так: Християнські демократи (М.Дзюринда) – 26,3% і 42 мандати; Демократична партія (ліва) – 14,6% і 23 мандати;

Словацька угорська партія – 9,1% і 15 мандатів; Партія громадянського порозуміння (Р.Шустер) – 8,1% і 13 мандатів; Словацька національна партія – 9% і 14 мандатів. Словацька демократична коаліція разом з партіями демократичної лівиці та мадярської коаліції сформувала конституційну більшість. Рух за демократичну Словаччину хоч і залишився найсильнішою політичною силою (здобуті 27% голосів забезпечили йому 43 місця в парламенті), до урядового кабінету не увійшов. 29 жовтня сформовано новий кабінет міністрів, який очолив М.Дзюринда. Цей уряд дещо активізував політичні та ринкові реформи.

Вибори президента не дали позитивного результату, що спричинило політичну кризу. Новий склад Національної ради у січні 1999 р. прийняв поправку до Конституції про проведення прямих президентських виборів.

Зазнавши поразки на парламентських виборах у вересні 1998 р., В.Мечіар заявив про свій відхід з великої політики, але після того, як законодавчий орган ухвалив провести прямі всенародні вибори глави держави, вирішив балотуватися на цю посаду. Його опорою стала парламентська опозиція, передовсім Рух за демократичну Словаччину, що набрав найбільшу кількість голосів (прибл. 500 тис. з 3 млн. виборців). Вибори президента проходили у травні 1999 р. Основним опонентом В.Мечіара став кандидат урядової коаліції, голова Партії громадянського порозуміння Рудольф Шустер. Він переміг у другому турі, набравши 57% голосів виборців.

Вибори президента зміцнили позиції парламентської більшості, а також посилили прозахідний курс країни у зовнішній політиці. Уряд підтримав НАТО під час проведення воєнних дій проти Союзної Республіки Югославії, надавши свої аеродроми і транспортні комунікації. Президент і уряд взяли курс на завершення приватизації, прискорення інтеграції країни до європейських структур, шпироже залучення іноземних інвестицій для реструктуризації і модернізації економіки. До 2002 р. були виконані необхідні умови і створений сприятливий політичний фон для

вступу Словацької республіки в НАТО і ЄС. Європейська комісія у жовтні 2002 р. у своєму річному звіті оцінила Словаччину як правову і демократичну державу. У листопаді її офіційно було запрошено в ЄС. 16-17 травня 2003 р. у Словаччині проходив референдум з приводу вступу до ЄС (при якому 52% громадян позитивно висловилися 92%).

У період між виборами 1998 і 2002 років конфігурація партійної системи суттєво змінилася. Сили правоцентристів поповнилися Словацьким демократичним і християнським союзом (утворений на основі фракцій Словацької демократичної коаліції на початку 2000 р.). У 2001 р. медіа-магнат Павол Гуско заснував партію за назвою *Альянс нового громадянина* (аббревіатура ANO по-словацьки означає „Так”). Правоцентристською стала партія *Смер* („Курс”), яку очолив Роберт Фіцо.

У вересні 2002 р. у країні відбулися чергові вибори до законодавчого органу. У них взяло участь 70,06% громадян. Проте з 26 політичних партій та об'єднань лише сім стали парламентськими. На цей раз найбільше голосів здобув *Рух за демократичну Словаччину*, очолюваний В. Мечіаром (19,5% і 36 мандатів). *Словацький демократичний і християнський союз* набрав 15,09% та 28 мандатів. На третьому місці опинився *Смер* – 13,46% і 25 мандатів. *Партія угорської коаліції* виборола 11,16% і 20 мандатів. По 15 мандатів дістали *Християнсько-демократичний рух* (8,25%) і *Альянс нового громадянина* (8,01%). Вперше в історії Словацької республіки успіху добилися комуністи, які здобули 11 мандатів (6,32%). Кабінет міністрів знову очолив М. Дзюринда, голова *Словацького демократичного і християнського союзу*. Перед новим урядом постали серйозні проблеми щодо проведення реформ соціальної політики, системи охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення, судочинства.

У квітні 2004 р. відбулися другі прямі президентські вибори. За посаду глави держави у першому турі змагалися 11 кандидатів (в т.ч. чинний президент Р. Шустер, колишні спікер парламенту І. Гашпарович і прем'єр-міністр Б. Мечіар, міністр закор-

донних справ Е.Кукан та ін.). Проте жоден з них не набрав необхідної кількості голосів. Найбільшу підтримку мали В.Мечіар (32,7%) та І.Гашпарович (22,3%). Третім виявився проурядовий кандидат Е.Кукан. Одночасно з президентськими виборами проходив референдум з приводу дострокових парламентських виборів. Його зініціювали профспілки і підтримали опозиційні сили. Однак, цей референдум був зірваний, оскільки на виборчі дільниці з'явилося близько 40% виборців.

Другий тур відбувся 18 квітня також при низькій явці виборців (44%). Він приніс перемогу І.Гашпаровичу, лідеру *Руху за демократію* – близько 1,794 млн. голосів або 59,9%. В.Мечіара, лідера *Руху за демократичну Словаччину*, найпотужнішої опозиційної сили, підтримали майже 722,3 тис. виборців, що склало 40,1% усіх голосів. До речі, для проведення своєї виборчої кампанії І.Гашпарович витратив лише 100 тис. крон, а В.Мечіар – 500 тис. крон.

В останні роки помітно збільшився вплив римо-католицької церкви у суспільному житті країни, зокрема у передвиборчих перегонах. У вересні 2002 р. єпископи опублікували спільне пастирське послання з приводу парламентських виборів. Висловлювалися вони за інтеграцію Словаччини до Євросоюзу, проти торгівлі у неділю тощо. Архієпископ Ян Сокол в особистому посланні закликав віруючих не голосувати за партії, якими керують ліберали, атеїсти і колишні комуністи. Особливо дісталось *Смеру* й *Альянсу нового громадянина*, лідери яких дуже болісно сприйняли ці заклики і критику змісту передвиборчих агіток.

Уряд М.Дзюринди у 2003–2005 рр. втілював жорсткі економічні реформи, внаслідок чого тимчасово погіршилося соціальне становище. Через службові зловживання посаду міністра фінансів змушений був залишити П.Руско. На початку 2006 р. урядову коаліцію покинули християнські демократи. Так вони не погодилися з прем'єр-міністром, який не поставив на обговорення питання про угоду з Ватиканом, за якою віруючі могли відмовлятися від виконання професійних обов'язків з огляду на свої

переконання. У березні країною прокотилася хвиля протестів медичних працівників з приводу підписання нових контрактів про роботу.

За таких умов 17 червня 2006 р. відбулися позачергові вибори до Національної ради. На 150 парламентських мандатів претендувала 21 політична сила, представлена 2 343 особами. Виборча активність була порівняно низькою – 54,67%. Найбільшу підтримку здобула опозиційна „Смер-соціал-демократія” (29,4%) – 50 мандатів. Партія влади – *Слоvenský demokratický i křesťanský союз* опинилася на другому місці – 18,3% (31 мандат). По 20 мандатів дістали *Словацька національна партія* (11,73%) і *Партія угорської коаліції* (11,58%). Парламентськими стали також *Народна партія – Рух за демократичну Словаччину* (8,79% і 15 мандатів) та *Християнсько-демократичний рух* (8,31% і 14 мандатів). Отже, право на формування коаліційного уряду отримали лівоцентристи. Програма їхньої діяльності передбачає гнучкіші економічні реформи і звернення більшої уваги на вирішення соціальних питань.

2. Національне питання і релігійно-конфесійна ситуація

У Словацькій республіці проживає 5,4 млн. осіб (2001), з яких майже 14,2% складають національні меншини. Їхні права у загальних рисах визначені Конституцією країни. Національна політика словацької влади базується на таких трьох принципах: юридичне забезпечення прав громадян усіх національностей; сприяння культурному розвитку національних меншин; розвиток освіти національними мовами. Фактична ж складність проблеми – у глибокому внутрішньому конфлікті. Партії і лідери, що представляють національну більшість, свої зусилля спрямовують на створення словацької політичної нації. Водночас етнічні меншини намагаються зберегти свою ідентичність і максимально захиститися від майбутніх асиміляційних процесів.

Найбільшою і політично найорганізованішою є угорська меншина, яка компактно проживає на півдні країни (10,8%). Її національні і суспільні інтереси представляє ряд політичних організацій, більшість яких об'єднана в Угорську коаліцію. Найчисленнішим у ній є Угорський християнсько-демократичний рух, який досяг значних успіхів у розвитку освіти національною мовою, у забезпеченні належних умов для культурного та соціального розвитку. Тим не менше, приводом до конфліктів з офіційною Братиславою залишається нереалізоване питання територіальної автономії. Вперше воно офіційно прозвучало у словацькому парламенті 9 жовтня 1993 р. Згодом лідери угорської меншини домагалися розширення сфери використання угорської мови. У 1999 р. Національна рада прийняла закон, за яким було дозволено використовувати мову національних меншин у тих регіонах, де вони складають не менше 20% населення. Таким чином, угорці зуміли домогтися своїх мовних вимог.

Другими за чисельністю є цигани, які статус національної меншини здобули у 1990 р. За офіційними даними їх нараховано 75,8 тис. осіб (1,6%). Однак, вони політично не організовані і складають сьогодні найбільшу проблему для словацького уряду. Під час останнього перепису більшість циган не ідентифікувало себе з власним етносом. Вважають, що фактично у Словаччині на початку XXI ст. проживало близько 370 тис. осіб (майже 6,9%, що є одним з найвищих показників щодо інших держав світу).

Новим чинником у національному питанні на словацькій політичній арені стала чеська меншина (0,8%). Проте чехи не мають компактного місця проживання і зосереджені передовсім у великих містах.

Майже 25% словацької території заселяють етнічні українці (0,6%), які останнім часом почали ідентифікувати себе *русинами* (21,2 тис.) і *українцями* (12,3 тис.). У Словаччині їх офіційно вважають представниками різних націй. Відповідно існують два конкуруючі центри національної діяльності: Союз русинів-укра-

інців Словаччини та Русинське відродження. Вони мають національні культурно-просвітні організації, школи. Проте, останніми роками ці установи практично не одержували урядової допомоги. В національних школах (20) усі предмети, крім рідної мови і музики, викладають по-словацьки. Так проводиться цілеспрямована асиміляція українців. Інші національні меншини складають німці (5,7 тис.), поляки (2,9 тис.), росіяни (1,6 тис.), болгари (1 тис.) та ін.

У країні дозволена діяльність двох релігій (християнської та іудейської) і 15 християнських конфесій: римо-католицька, старокатолицька, греко-католицька, православна, чехословацька гуситська, реформаторська, апостольська, віри євангельської, адвентистів сьомого дня, братська, християнське зібрання, євангельська аугсбурзька, євангельська методична, свідки Єгови. Найбільше є римо-католиків (60,3%), протестантів (7,9%), греко-католиків (3,4%), православних (0,7%), 9,7% – це атеїсти.

31 жовтня 2000 р. був прийнятий закон „Про свободу релігії”. Відносини між державою і католицькою (римо-католицькою і греко-католицькою) церквою врегульовані Конкордатом (листопад 2000). Договір безстроковий і змінити його можна лише при згоді обох сторін. Відповідно до його статей католицькі церковні свята є вихідними днями, а шлюб, укладений у костелі чи церкві – дійсний. Відносини з іншими конфесійними громадами врегульовані у 2001 р. спеціальними двосторонніми договорами. Держава повністю фінансує з бюджету утримання священників і значну частину церковних витрат.

У жовтні 1994 р. на території Словаччини проведена перша канонізація: святим було проголошено великоморавського князя Ростислава, в роки правління якого слов'янська мова стала мовою св. Літургії. У листопаді 2001 р. у Римі як перший словацький святий був беатифікований українець – греко-католицький єпископ П.Гойдич.

3. Економічні перетворення

Із здобуттям незалежності Словацька республіка постала перед проблемою архаїчної структури промисловості, недостатніх валютних резервів, незбалансованого соціального складу. Енергетична і сировинна бази країни були орієнтовані на технічно застаріле і екологічно шкідливе виробництво. Тому з самого початку найважливішим завданням стало подолання технологічного відставання від інших промислово розвинутих європейських держав. На Словацьку республіку перейшло також близько \$ 3,3 млрд. зовнішнього боргу (30% усієї заборгованості колишньої Чехословаччини). У 1999 р. між Словацькою і Чеською республіками був укладений договір про остаточний поділ майна колишньої Федерації, за яким країна дістала 4,5 т золота.

Перший рік існування незалежної Словацької республіки виявився несприятливим для економіки. Розрив колись єдиного з Чехією ринку, розладані економічні зв'язки, спад виробництва призвели до зниження валового внутрішнього продукту, росту безробіття, інфляції. Переломним став 1994 р., коли почалося повільне зростання валового продукту. Проте вже з 1998 р. спостерігався спад у виробництві, спричинений недостатністю національного капіталу для модернізації економіки. Якщо у 1997 р. приріст валового продукту складав 6,5%, то у 2002 р. – 4,4%. У 2002 р. 87% внутрішнього валового продукту було отримано в приватному секторі. Певні зрушення намітилися з 2004 р.

У Словаччині розміщені заводи відомих фірм світу: *Hindai*, *Folkswagen* і *Peugeot* (легкові автомобіли), *Sony* (телевізори з плазмовими екранами), *Samsung* (телевізори і друкарки), *Whirlpool* (пральні машини). Інвестиції найбільшої американської сталеливарної компанії *US Steel* врятували від банкрутства Кошицький металургійний комбінат (2001). Це дозволило забезпечити роботою десятки тисяч словацьких робітників.

У перші роки XXI ст. намітилася тенденція до зниження інфляції. Якщо у 1999 р. вона складала 14,2%, то у 2000–2001 рр. --

близько 10%, у 2002 р. – 3,4%, а у 2005 р. – 2,7%. Зростання споживчих цін та вартості комунальних послуг дещо перевищує ріст зарплати та інших соціальних виплат. Трансформація економіки, недостатній розвиток інфраструктури вплинули на зайнятість населення. Рівень безробіття впродовж 2000–2005 рр. коливався в межах 15,5–18,5%. На 2003 р. зовнішній борг країни складав близько \$ 1,3 млрд. На військові витрати припадало 3% валового продукту.

Наприкінці 90-х років в економіці було зайнято 3 млн. осіб, у тому числі в сфері послуг – 45,6%, промисловості – 29,3%, сільському господарстві – 8,9%, транспорті і зв'язку – 8,2%, будівництві – 8%. У валовому продукті частка промисловості складала 33%, сільського господарства – 6%, сфери послуг – 60%. У сільському господарстві обробляється близько 34% всієї корисної площі. На початку XXI ст. Словацька республіка увійшла в число тих країн, які найдинамічніше розвиваються. Запроваджені низькі податки для бізнесу. Темпи приросту п валового внутрішнього продукту у 2005 р. досягли 8,6%. У країні висока динаміка заробітної плати (у 2003 р. її ріст склав 11,3%).

Країна експортує продукцію машинобудування, товари легкої промисловості, фрукти, вино. Серед імпорту переважають сировинні матеріали: нафта, газ, хімічні товари, машини й устаткування. Основними торговими партнерами є Чехія, Росія, Німеччина. Частка України в зовнішній торгівлі Словаччини – близько 2%. Український експорт складається в основному з сировинних матеріалів, електроенергії, мінеральних добрив, напівфабрикатів.

Одним з важливих напрямів словацько-української торгівлі є її лібералізація. Активізується співпраця у сфері машинобудування, військово-промислового комплексу, конверсії обох країн. Зокрема, це стосується виробництва спеціальної техніки, енергетичного устаткування, фарб, лаків, автомобілебудування. У 2005 р. словацько-український товарообіг збільшився в 1,4 рази і на початок 2006 р. склав майже \$ 1 млрд.

4. Зовнішня політика і відносини з Україною

Словаччина є членом найважливіших міжнародних організацій: ООН та її спеціалізованих відгалужень (Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародної організації праці, ЮНЕСКО, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Міжнародного банку реконструкції і розвитку, Міжнародного валютного фонду), НАТО, Євросоюзу, Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва у Європі, Центральноєвропейської зони вільної торгівлі, Міжнародної організації з міграції та ін.

Країна бере участь у ряді міжнародних і регіональних ініціатив щодо проблем біженства, міграцій і кордонів: Будапештський процес, міжнародна конференція прикордонних служб (Шофокський процес), Седеркопінзький процес, Вишеградська четвірка (Словаччина, Чехія, Угорщина, Польща), Регіональна мережа підвищення кваліфікації. Республіка має дипломатичні зв'язки різного рівня з більш як 120 країнами світу. Двічі обиралася непостійним членом Ради Безпеки ООН (1999, 2005).

Україну і Словаччину пов'язують не лише спільні кордони, традиційні господарські зв'язки, але й близькі проблеми політичного, економічного і культурного характеру. 23 грудня 1992 р. Україна визнала незалежність Словацької республіки. Того ж дня обидві держави встановили між собою дипломатичні взаємини. Україна була співініціатором резолюції про прийняття Словацької республіки до ООН. Словаччина, у свою чергу, багато зробила для утвердження незалежної України на міжнародній арені. Зокрема, в 1990-ті роки словацька сторона активно залучала Україну до участі в процесах регіональної та загальноєвропейської інтеграції. Вона підтримала вступ України до Центральноєвропейської ініціативи.

Сучасні словацько-українські відносини розвиваються на основі *Договору про добросусідство, дружні відносини і співробітництво* (29 червня 1993 р.). 14 жовтня цього ж року у Братиславі підписано *Договір про спільний кордон*. Сторони уклали понад

40 міждержавних, міжурядових та міжвідомчих угод і протоколів, якими регулюється співробітництво у різних сферах. З середини 90-х років почали працювати міжурядові українсько-словацькі комісії з питань торгово-економічного і науково-технічного співробітництва та національних меншин, освіти і культури. Вони стали найдієвішими механізмами практичного розвитку двосторонньої співпраці. У 1996–1997 роках було проведено кілька спільних засідань урядів обох країн. Проте ця практика не знайшла дальшого розвитку. Міжпарламентські зв'язки з кінця 90-х років почали набувати системного характеру.

У грудні 2000 р. були підписані міжурядові угоди про соціальний захист населення, обмін інформацією у військово-технічній галузі, прикордонне співробітництво і взаємодопомогу під час надзвичайних ситуацій. Наступного року сторони погодилися на пом'якшення жорсткого візового режиму. У червні 2003 р. на засіданні комітетів словацького і українського парламентів обговорювалися питання покращення координації дій двох країн у запобіганні нелегальної еміграції. Оскільки на той час кордон з Україною не відповідав необхідним вимогам, сторони домовилися, що із вступом Словаччини до ЄС технічне обладнання зі словацько-чеського кордону буде перепрофільоване для покращення облаштування словацько-українського кордону.

У жовтні 2003 р. сторони обговорювали питання про перспективи співробітництва в умовах словацького членства у ЄС. При цьому бізнесові кола наголошували, що східні ринки й надалі залишатимуться пріоритетними для Словаччини. За словацькою ініціативою у 2005 р. Україна була включена у формат центральноєвропейської співпраці (Вішеградська четвірка). Наприкінці 2005 р. словацький уряд розробив і передав українській стороні „Проект допомоги Словаччини Україні в реалізації плану дій Україна–ЄС”.

Нові геополітичні умови, які виникли в регіоні на початку XXI ст., безумовно вплинуть на словацько-українське співробітництво, яке за суттю залишається стратегічним партнерством.

НАЙВАЖЛИВІШІ ДАТИ

- сер. I тис. до н.е. Заселення словацької території фракійцями
- I ст. до н.е. – 374 Словаччина в орбіті римського впливу
- V–VI ст. Просування слов'ян на словацьку територію
- 623–658 Об'єднання Само – антиаварський союз племен
- кін. VIII ст. Утворення Моравського і Нітранського князівств
- 828 Освячення костела у Нітрі
- 30-ті рр. IX ст. Об'єднання Моравського і Нітранського князівств. Утворення Великоморавської держави
- 863-885 Місіонерсько-просвітницька діяльність Константина і Мефодія у Великій Моравії. Виникнення слов'янської азбуки
- 880 Схвалення папою богослужіння слов'янською мовою. Заснування Нітранського єпископства
- рубіж X–XI ст. Виникнення перших монастирів у Словаччині
- 893–896 Вторгнення угорських кочівників
- 955 Розгром угрів на р. Лех. Початок їх переходу до осілого способу життя
- др. пол. X–поч. XI ст. Боротьба за словацькі землі між угорськими, чеськими і польськими правителями. Включення словацької території до Угорщини

- 1025-1106 Існування Прикарпатського воєводства Угорщини з центром у Нітрі (південна частина Словаччини)
- 1150 Початки німецької колонізації на території Спішу
- 1222 „Золота булла” – кодекс привілеїв шляхти
- 1238-1328 Надання магдебурзького права Трнаві, Нітрі, Банській Штягниці, Банській Бистриці, Кремниці
- 1241 Вторгнення монголо-татар у Словаччину
- 1267 „Золота булла” Бели IV. Формування земанства
- 1298 Початок юридичного оформлення кріпосного права в Угорському королівстві
- 1301 Смерть Андрія III. Припинення династії Арпадів
- 1301-1312 Незалежне володіння магната Омодея у Східній Словаччині
- 1301-1321 Незалежне володіння магната Матуша Чака у Західній Словаччині
- 1308 Коронування Карла Роберта. Початок правління в Угорщині династії Анжу
- 1311 Поразка військ Омодея біля Кошице
- 1312 Битва біля Розганьовців. Включення східної частини Словаччини до володінь Анжу
- 1328 Заснування монетного двору в Кремниці

- 1351 Розширення привілеїв „Золотої булли”. Перетворення королівства у станово-представницьку монархію
- 1342–1382 Правління Людовіка I Великого. Завершення організації бандеріальної системи.
- 1381 Право представництва словаків у міській раді Жиліни („Слов’янський привілей” Людовіка I)
- 1387–1437 Правління Сигізмунда I з Люксембургів
- 1417 Право словацьких міст мати спостерігачів у сеймі („Найменші привілеї”)
- 1428 Вторгнення чеських гуситів у Словаччину
- 1440 Виникнення Союзу східнославацьких міст. Початок правління династії Ягеллонів
- 1445 Поділ Угорського королівства на сім областей
- 1445–1452 Незалежне володіння з центром у Зволені гетьмана Яна Іскри з Брандуса
- 1453–1471 Рух братиків
- 1458–1490 Правління Матяша Гуняді
- 1465–1491 Academia Istropolitana – перша вища школа у Словаччині
- 1487 Створення союзу словацьких міст
- 1490–1516 Угорсько-чеська держава з центром у Будимі. Занепад королівської влади
- 1493–1573 Ян Сільван

- 1514 Шляхетська збірка законів – Трипартитум
Остаточне запровадження кріпосного права
- 1514 Збройний виступ І.Дожі проти магнатів
- 1516–1526 Правління Людовіка II
- пер. пол. XVI ст. Поширення реформаційного руху
- пер. пол. XVI ст. Скульптор Павел з Левочі
- 1525–1526 Повстання словацьких рудокопів у Банській
Бистриці
- 1526–1538 Боротьба за словацькі землі між Габсбурга-
ми, турками і угорськими магнатами
- 1538 Великовараждинський мир. Включення біль-
шої частини Словаччини до монархії Габс-
бургів
- 1541–1784 Братислава – столиця Угорського королівства
- 1555–1615 Вавржинець Бенедикт
- 1561 Поява єзуїтів у Словаччині
- 1562 Константинопольський мир. Включення пів-
денних словацьких земель до Туреччини
- 1566–1621 Ян Єсенський
- 1570–1637 Петр Пазмань
- 1573 Початок книгодрукування у Словаччині
- 1604–1606 Антигабсбурзьке повстання Іштвана Бочкаї

- 1606 Заснування протестантського ліцею у Братиславі
- 1610 Завершення організації євангелійської церкви у Словаччині
- 1618, 1631–32 Антифеодальні селянські виступи у Східній і Південній Словаччині
- 1627 Започатковано виготовлення гарматного пороху у Банській Штявниці
- 1635–1777 Діяльність Трнавського єзуїтського університету
- 1636 Видання Ю.Трановським збірки євангелійських церковних пісень
- 1655 Б.Шьолльозі опублікував збірку католицьких церковних пісень
- 1657 Відкриття єзуїтського університету в Кошице
- 1667 Заснування протестантського університету в Пряшеві
- серед. XVII ст. Початки опришківського (збійницького) руху
- 60-ті рр. XVII ст. Утворення Седлацької стілиці – воєнізованої території для боротьби з турками
- 1663–1740 Даніел Крман
- 1672–1711 Євангелійський коледж у Пряшеві
- 1672–1675 Насильне відновлення католицизму у Словаччині
- 1672 Оравське повстання куруців
- 1678–1687 Антигабсбурзький виступ Імре Текея

- 1681 Постанова угорського сейму про відновлення релігійної свободи для станів і міст
- 1684–1749 Матей Бель
- 1687 Проголошення угорської корони спадковою власністю Габсбургів
- 1697 Повстання куруців у Східній Словаччині
- 1699 Карловицький мир. Включення Південної Словаччини до монархії Габсбургів
- 1702–1711 Участь словаків у антигабсбурзькому русі Ф.Ракочі
- 1707, верес. Повстання гірників у Банській Штявниці
- 1711–1713 Гайдуцький рух під проводом Ю.Яношіка
- 1717–1779 Ян Лукаш Кракерг
- 1718–1783 Адам Франтішек Коллар
- 1737 Заснування гірничої школи у Банській Бистриці
- 1738–1802 Юрай Папанек
- 1741 Обрання Марії Терезії угорською королевою
- II пол.ХУІІІ ст. Виникнення мануфактур
- 1762–1813 Антон Бернолак
- 1763 Заснування Вищої гірничої школи у Банській Штявниці
- 1767 Видання Земельного акту. Регламентція відносин між землевласниками і селянами

- 1773 Ліквідація ордену єзуїтів у Словаччині
- 1785 Відміна особистої залежності селян на території Словаччини
- 1789 Заснування „Словацького вченого товариства” у Трнаві
- 1793–1852 Ян Коллар
- 1795–1861 Павел Йозеф Шафарик
- 1803 Утворення Інституту чехословацької мови і літератури при Братиславському євангелійському ліцеї
- 1810 Утворення „Вченого гірничого товариства” у Банській Штявниці
- 1815–1856 Людевіт Штур
- 1818–1820 Збройні виступи селян
- 1825 Заснування Угорської академії наук. Посилення мадяризаційних процесів у Словаччині
- 1826 Утворення словацького читацького гуртка у Пешті
- 1829 Заснування при Братиславському ліцеї „Товариства чехословацької мови і літератури”
- 1831 Селянське повстання у Східній Словаччині
- 1834 Заснування у Будимі Товариства любителів словацької мови і літератури. Випуск альманаху „Зоря”

- 1842 Перша словацька петиція до імператора. Формування національної мовно-культурної програми
- 1843 Кодифікація єдиної словацької літературної мови
- 1844 Постанова сейму про державну угорську мову в королівстві
- 1844, серп. Заснування словацького патріотичного товариства „Татран”
- 1845 Утворення „Загальнословацької спілки”. Започатковано видання першої словацької політичної газети „Словенске народне новини”
- 1848, трав. Сформульовано „Вимоги словацького народу” – першу загальнонаціональну словацьку програму
- трав.-черв. Участь словаків у Слов’янському з’їзді в Празі
- 16 верес. Утворення Словацької національної ради
- 16-27 верес. Перше словацьке збройне повстання
- 1849–1921 Павел Гвездослав (Орсаг)
- 1861, черв. Меморандум словацького народу
- 1863–1875 Діяльність Матиці словацької
- 1874 Ліквідація словацьких гімназій
- 1895, серп. Будапештський конгрес неугорських народів Угорського королівства

- 1912, кін. Запровадження в Угорському королівстві обмеженого виборчого права
- 1914 Меморандум „Словацької ліги” – політичні вимоги словаків до угорської влади
- 1915, лют. Заснування паризької „Національної ради чесько-словацьких громадян”
- берез. Створення московської „Спілки чехословацьких товариств у Росії”.
- 22–23 жовт. Угода Словацької ліги з чеськими організаціями в еміграції щодо створення держави словаків і чехів (Клівлендська угода)
- 1916, трав. Утворення „Чехословацької національної ради” у Парижі
- лип. Словацько-чеські переговори у Києві про програму спільних дій (Київський протокол)
- 1917, берез. Угода з російським урядом про організацію чехословацького війська в Росії
- груд. Угода з французьким урядом про організацію чехословацького війська у Франції
- 1918, 21 квіт. Угода з італійським урядом про організацію чехословацького війська на території Італії
- 31 трав. Пітсбурзька угода – схвалення програми утворення спільної держави чехів і словаків.
- 13 лип. Утворення Словацького відділення Чехословацького національного комітету в Празі

- 14 жовт. Реорганізація Чехословацької національної ради в Тимчасовий чехословацький уряд
- 28 жовтн Утворення Чехословацької республіки
- 30 жовт. Мартінська декларація. Включення Словаччини до Чехословацької республіки
- 4 лист. Утворення Тимчасового уряду В.Шробара
- 1918, лис. Чехословацько-угорська війна за Словаччину.
- 1919, січ.
- 15-29 груд. Словацька народна республіка
- 1918-1935 Президентство Томаша Масарика
- 1918-1919 Встановлення дипломатичних відносин між Чехословацькою республікою і ЗУНР та УНР
- 1919 Відновлення діяльності Словацької матиці
- 16 черв.-7 лип. Словацька радянська республіка
- 1920, 29 лют. Конституція Чехословаччини. Законодавче закріплення тези про чехословацьку націю
- берез. Утворення професійного словацького театру в Братиславі
- 1921 Встановлення дипломатичних відносин між урядами Чехословацької республіки та УСРР
- 1922 Початок офіційної опозиції Словацької народної партії до політики пражського уряду
- 1923-1928 Жупне адміністративне управління у Словаччині

- 1924 Заснування Словацького національного музею у Братиславі
- 1925, лист. Трнавська обіцянка Словацької народної партії щодо послідовної боротьби аж до здобуття словацької державності
- 1926 Заснування у Братиславі Вченого товариства ім. П.Й.Шафарика
- 1928 Адміністративна реформа у Чехословаччині. Утворення Словацької країни
- 1928 Оприлюднення факту таємної статті Мартінської декларації про перебування Словаччини у складі Чехословацької республіки протягом десяти років
- 1929 Суд над В.Тукою
- 1930 Новий проект автономії Глінкової словацької народної партії
- 1932 Активізація діяльності опозиційних словацьких партій. Утворення блоку Глінкової словацької народної і Словацької національної партій з програмою вимоги автономії
- 1935, лист. Призначення М.Годжі прем'єр-міністром Чехословацької республіки
- 1935-1938 Президентство Едварда Бенеша
- 1936 Перший з'їзд словацьких письменників (Тренчанське Теплице)

- 1937 Заснування Словацької вищої технічної школи у Кошице
- 6 жовт. Жилінська угода про визнання державотворчої платформи Глінкової словацької народної партії
- 7 жовт. Утворення автономного уряду Словаччини на чолі з Й.Тісо
- 2 лист. Віденський арбітраж. Включення південної частини Словаччини до Угорщини
- лист. Обрання Е.Гахи президентом Другої республіки
- 22 лист. Закон „Про автономію Словаччини”. Зміна назви держави на Чехо-Словацьку республіку
- 18 груд. Вибори до сейму автономної Словаччини
- 1939, 21 лют. Заява Й.Тісо про будівництво нової держави
- 14 берез. Проголошення самостійної Словацької держави
- берез.-квіт. Угорська окупація частини Словаччини. Новий словацько-угорський кордон
- 21 лип. Прийняття конституції. Проголошення Словацької республіки
- лип.-верес. Початок словацького руху Опору
- 16 верес. – Налагодження дипломатичних відносин між Словаччиною і СРСР на рівні послів
- 1 груд. Приєднання Словацької республіки до Троїстого пакту
- лист.

- 1939, лист. Утворення у Парижі Чехословацького національного комітету
- 1940, 21 лип. Утворення у Лондоні тимчасового чехословацького уряду
- 1941, 23 черв. Словацька республіка оголосила війну СРСР
- 1942, берез. Створення центрального національно-революційного комітету для організації національно-визвольної боротьби у Словаччині
- 1942 Утворення Словацької академії наук і мистецтв у Братиславі
- 1943, 23 груд. Утворення Словацької національної ради
- 1944, 28 квіт. Утворення Земельної національної ради
- 29 серп.– Словацьке національне повстання
- 27 жовт. Маніфест Словацької національної ради. Формулювання нових державотворчих принципів
- 1945, 4 лют. Утворення уряду – Колегії уповноважених
- 21 лют. Проголошення єдиного уряду словаків і чехів (уряд Національного фронту). Обнародування Кошицької урядової програми
- 4–5 квіт. „Пам’ятний лист” словацьких емігрантів про політичне становище словаків
- 30 трав. Перша пражська угода між центральною владою і Словацькою національною радою
- 2 черв.

- 1945, 4 черв. Меморандум словацьких лідерів на еміграції до західних урядів
- лип. „Листівкова акція” словацького політичного підпілля
- 1945–1948 Президентство Е.Бенеша
- 1945–1960 Діяльність Колегії уповноважених – словацького уряду в післявоєнній Чехословаччині
- 1946, січ. Заява словацьких лідерів на еміграції в ООН про референдум у Словаччині з приводу її перебування у складі Чехословацької республіки
- лют. Утворення Словацького комітету дії – словацького уряду в екзилі.
- 11 квіт. Друга пражська угода. Обмеження прав словаків
- Вибори до Національних зборів. Перемога Демократичної партії у Словаччині. Активізація словацького політичного підпілля
- 26 черв. „Загальні директиви визвольної діяльності” Словацького комітету дії
- 27 черв. Третя пражська угода. Втрата Словацькою національною радою законодавчих прав.
- серп. Ліквідація Словацького національного фронту
- 2 груд. Початок судового процесу над Й.Тісо та іншими керівниками Словацької республіки
- 1947, берез. Організація в Італії радіостанції „Голос Словацької республіки”

- 1947, 19–20 берез. Масові демонстрації на захист Й.Тісо
- трав. Утворення у Братиславі нелегального „Центру Словацького комітету дії”
- 1948, лют. Комуністичний переворот. Впровадження тоталітарно-репресивної системи
- 9 трав. Конституція Чехословацької республіки. Надання Словаччині деяких автономних прав
- 30 трав. Вибори до Національних зборів Чехословащини і Словацької національної ради
- 13 лист. Об’єднання Словацької ліги і Словацької матиці
- 1948–1953 Президентство К.Готгвальда
- 1953, черв. Заснування Словацької академії наук
- 31 лип. Конституційний закон „Про словацькі національні органи”
- 1953–1957 Президентство А.Запотоцького
- 1954 Судовий процес у справі так званого словацького націоналізму
- 31 лип. Конституційний закон Чехословащини про деяке розширення компетенцій словацьких національних органів
- 1957–1968 Президентство А.Новотного
- 1960, квіт. Зміна адміністративно-територіального устрою. Утворення Західнославацької, Середньословацької і Східнославацької областей

- 1960, 12 черв. **Вибори до Національних зборів і Словацької національної ради. Зменшення кількості мандатів для словаків у загальнодержавному парламенті**
- 11 лип. **Нова конституція Чехословаччини. Проголошення Чехословацької соціалістичної республіки. Обмеження словацьких автономних прав**
- поч. 60-х **Національно-реформістський рух у Словаччині**
- 1962 **Діяльність комісії з розслідування політичних процесів 50-х років**
- 1963–1968 **Словацькою Компартією керував політичний реформатор А.Дубчек**
- 1967 **Відкритий виступ частини словацького вищого компартійного керівництва проти А.Новотного**
- 1968, січ. **Компартію Чехословаччини очолив А.Дубчек**
- січ.–серп. **„Празька весна”. Спроби комуністичного керівництва провести демократичні реформи**
- 21 серп. **Окупація країни військами Варшавського блоку**
- 27 жовтня **Конституційний закон про федерацію**
- 1968–1975 **Президентство Л.Свободи**
- 1969, 17 квіт. **Г.Гусак очолив Компартію Чехословаччини**
- осінь **Масові репресії проти учасників „Празької весни”**

- 1970, груд. Початок так званої нормалізації – партійно-урядової політики Чехословаччини, спрямованої на придушення демократичних процесів
- 1975–1989 Президентство Г.Гусака
- 1977, груд. Виділення Словаччини в окрему церковну провінцію
- 1987 Масове паломництво словаків-католиків по давніх релігійних центрах країни
- 1988 Зміна партійно-державного керівництва. Активізація суспільно-політичного життя
- 1989, 25 берез. Маніфестація віруючих у Братиславі
- 16 лист. Студентська демонстрація у Братиславі
- 19 лист. Об'єднання опозиційних політичних сил. Утворення руху „Громадськість проти насильства”
- 27 лист. Загальний страйк
- 1989–1992 Президентство В.Гавела
- 1990 Прийняття Словацькою національною радою закону про державну мову
- 20 квіт. Перейменування ЧССР на Чехо–Словаччину
- 8–9 черв. Перші демократичні вибори. Завершення перехідного періоду від монополії партійно-державної влади до політичного плюралізму
- груд. Закон про розмежування компетенцій між Федерацією і республіками

- 1991, січ. Декларація основних прав і свобод як основа майбутньої конституції Чехо-Словаччини.
- черв. Закон про референдум
- 4 жовт. Акт про люстрації, прийнятий Словацькою національною радою
- 1992, черв. Парламентські вибори. Перемога демократії
- 17 лип. Проголошення державного суверенітету Словаччини
- 1 верес. Прийняття конституції Словацької республіки
- 1 верес. Затвердження офіційної назви парламенту: Національна рада Словацької республіки
- 1 січ. Утворення Словацької республіки як суб'єкта міжнародного права
- січ. Організація Національного банку
- 19 січ. Вступ Словацької республіки в ООН
- 15 лют. Обрання М.Ковача президентом республіки
- 29 черв. Укладення Договору про добросусідство, дружні відносини та співробітництво між Україною та Словачиною
- 30 черв. Вступ Словаччини до Ради Європи
- 14 жовт. Українсько-словацький договір про кордон
- 1994, 28-29 верес. Парламентські вибори. Перемога Руху за демократичну Словачину

- 1995, січ.** Закон про словацьку мову як державну
- 1 лют.** Словацька республіка підписала договір Ради Європи про національні меншини
- 1996, 4 лют.** Відкриття у Пряшеві консульства України
- 24 берез.** Національна рада ратифікувала угоду про захист прав національних меншин
- 16 квіт.** Ухвала уряду про добудову атомної електростанції „Моховце”
- 16–18 черв.** „Дні Словаччини” в Україні
- 1998, 3 берез.** Закінчення повноважень президента М.Ковача. Президентські функції перебрав В.Мечіар
- 26 верес.** Парламентські вибори. Перемога опозиційних демократичних сил
- 1999, 14 січ.** Ухвала Національної ради про прямі президентські вибори
- 29 трав.** Обрання президентом Р.Шустера
- 2000, 27 жовт.** Словаччина ліквідувала останні ракети СС-23
- 5 груд.** Словацько-українська угода про транскордонне співробітництво
- 19 груд.** Відкриття Генерального консульства Словаччини в Ужгороді
- 2002, 20 верес.** Парламентські вибори
- лист.-груд** Словаччину офіційно запрошено стати членом НАТО і СС

2003, 16–17 трав. Референдум з питання вступу країни до ЄС.
Позитивно висловилося 92% громадян (проголосувало 52% виборців)

2004, 29 берез. Словацька республіка стала офіційним членом НАТО

18 квіт. Другі президентські вибори. Обрання главою держави І.Гашпаровича

30 квіт. Вступ Словацької республіки в ЄС

2006, лют. Розкол правлячої коаліції. Політична і урядова криза

17 черв. Дострокові парламентські вибори. Перемога лівоцентристських сил.

ВИБРАНІ ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.). – Київ, 2001.
 2. Історія Центрально-Східної Європи. – Львів, 2001.
 3. История южных и западных славян. В 2-х т. – Москва, 1998.
 4. Историография южных и западных славян. – Москва, 1987.
 5. Источниковедение истории южных и западных славян. – Москва, 1999.
 6. Краткая история Чехословакии. С древнейших времен до наших дней. – Москва, 1988.
 7. Краткая история Венгрии. С древнейших времен до наших дней. – Москва, 1991.
 8. *Кріль М.* Суспільно-політичний розвиток Словаччини. 1945–1995. – Львів, 1996.
 9. *Пугач Є.П., Страшнюк С.Ю.* Історія західних і південних слов'ян XX ст. – Харків, 1998.
 10. *Яровий В.І.* Історія західних і південних слов'ян у XX столітті. – Київ, 1996.
 11. *Яровий В.І.* Новітня історія країн Східної Європи. 40–90-ті роки XX ст. – Київ, 1997.
- ***
12. Антология чешской и словацкой философии. – Москва, 1982.
 13. *Постоловський Р.М., Пугач Є.П., Страшнюк С.Ю.* Встановлення тоталітарних режимів у країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1944-1953). – Харків, 2000.
 14. Социалистическая оппозиция в Чехословакии. 1973–1975. Подборка документов. – Лондон, 1976.

15. Страшнюк С., Пугач Є. Політичні кризи та антигалтарні рухи у країнах Східної Європи (50-80-ті роки ХХ ст.). – Харків, 1998.
16. Хрестоматія по истории южных и западных славян – Минск, 1987–1991. – Т.1–3.
17. Dokumenty k slovenskemu narodnemu hnuti v rokoch 1848–1914. – Bratislava, 1962–1965. – V.1–2.
- ***
18. Антологія словацької поезії ХХ ст. – Київ, 1997.
19. Бисага Ю. Перша Чехословацька республіка: держава, теорія, влада, право. – Ужгород, 1998.
20. Ванечек В. История государства и права Чехословакии. – Москва, 1981.
21. Бовканич І.І. Чехословаччина в 1945–1948 рр. – Ужгород, 2000.
22. Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації. – Київ, 2000.
23. История литератур западных и южных славян. – Москва, 1997. Т.1–2.
24. История словацкой литературы. – Москва, 1970.
25. Коровицына Н.В. Агония соцмодернизации. Судьба двух поколений европейских наций. – Москва, 1993.
26. Кріль М. Словацьчина // Довідник з історії України. – Київ, 2001.
27. Кріль М. Чехословаччина // Довідник з історії України. – Київ, 2001.
28. Кріль М. Словацька Республіка: 1993–2005 рр. // Педагогічна думка. – 2005. – №.4.
29. Ненашева З.С. Идеологическая борьба в Чехии и Словакии в начале ХХ в. – Москва, 1984.
30. Освободительные движения народов Австрийской империи. Возникновение и развитие. Конец XVIII в. – 1849 г. – Москва, 1980.

31. Освободительные движения народов Австрийской империи. Период утверждения капитализма. – Москва, 1981.
32. Очерки истории культуры славян. – Москва, 1996.
33. Полякова Л. Чешская и словацкая опера XX века. – Москва, 1978. – Кн.1.
34. Приходько В. „Нижна революція” в Чехословаччині та формування нової внутрішньої і зовнішньої політики країни. – Ужгород, 1999.
35. Словацкая литература. От истоков до конца XIX в. – Москва, 1997.
36. Шумов С.А., Андреев А. Р. История Словакии. V–XX века. – Москва, 2000.
37. A Consise History of Slovakia. – Bratislava, 2000.
38. Dejiny Slovenska. – Bratislava, 1984–1992. – Zv. 1–6.
39. Kasac Z. Kovacik L, Odalos P., Simonova B. Z kulturnych dejin Slovenska. – Banska Bystrica, 1998.
40. Mamatey V., Luza R. Geschichte der Tschechoslovakischen Republik. 1918–1948. – Wien; Köln; Graz, 1980.
41. Mlchya J. Slovensko v Československu. Slovensko-česke vzťahy. 1918–1991. – Praha. 1991.
42. Peknik K., Filipek J., Balogh A. Rozvoj Slovenska v socialistickom Československu. – Bratislava, 1965.
43. Pokus o politický a osobný profil Josefa Tisu. – Bratislava, 1992.
44. Renner H., Samson I. Dejny Česko-Slovenska po roku 1945. – Bratislava, 1993.
45. Slovensko na konci druhej svetovej vojny. – Bratislava, 1994.
46. Slovenský ľud po rozpade Velkomoravskej ríše. – Bratislava, 1984.
47. Turci v Uhorsku. – Bratislava, 2005.

Навчальне видання

Кріль Михайло Михайлович

ІСТОРІЯ СЛОВАЧЧИНИ

Навчальний посібник

Редактор *М.П.Коперсако*

Технічний редактор *С.З.Сеник*

Комп'ютерне верстання *М.М.Кріль*

Підп. до друку 27.12.2006 р. Формат 60x84/16.

Папір друк. Друк на ризографі. Умовн. друк. арк. 15,3. Обл.-вид. арк. 15,9.

Тираж 400 прим. Зам. 153.

Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана

Франка. 79000, вул. Дорошенка, 41

НБ ПНУС

733053

